

AZ AQUINCUMI ÁSATÁSOK.

1882—1884 ÉS 1889.

IRTA

Dr KUZSINSZKY BÁLINT.

I.

A TÁBOR MELLETT ÉPÜLT CANABÁK ÁTTEKINTÉSE.

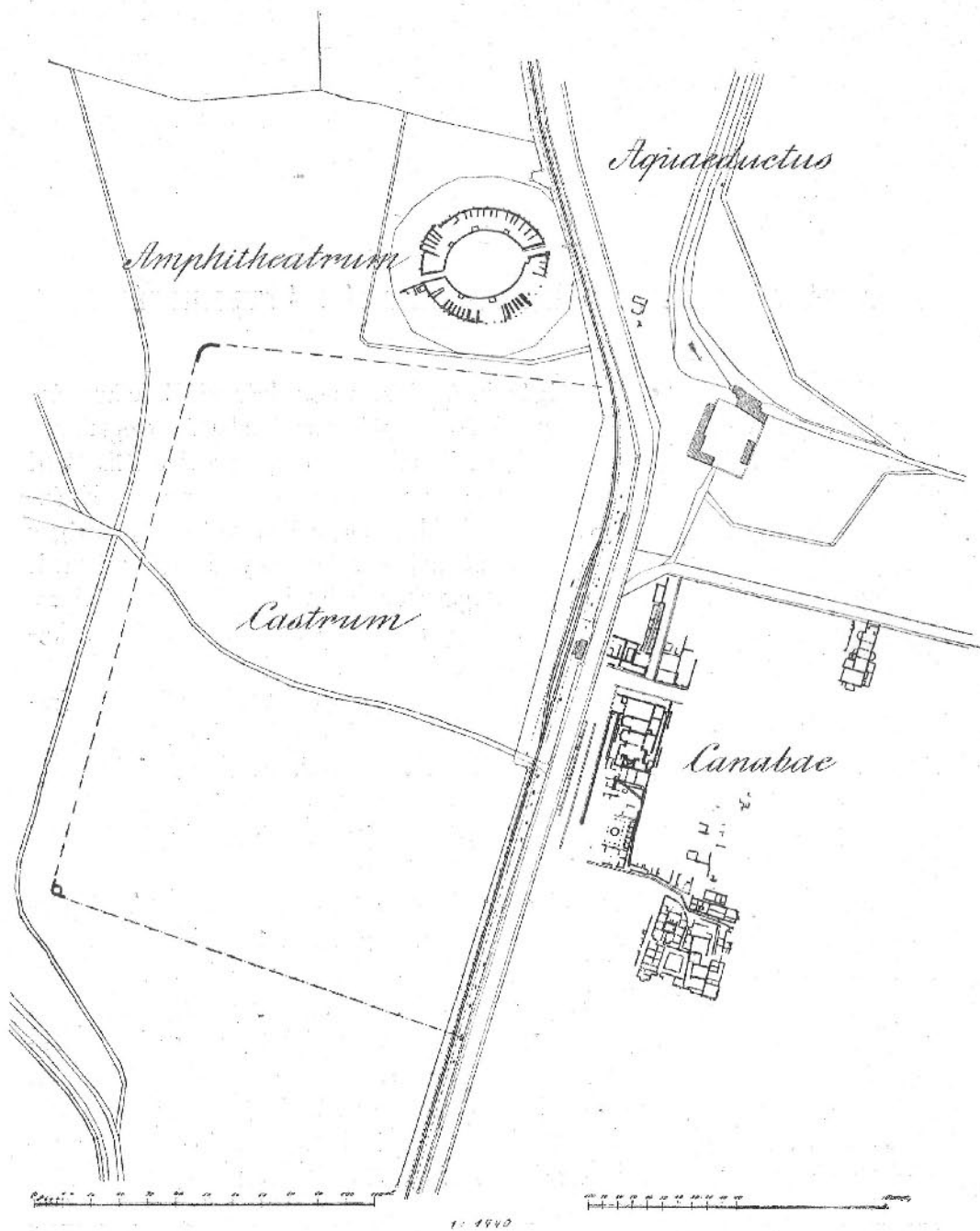
Hála a főváros áldozatkészségének, Aquincum maradványainak felkutatása ma már annyira előre haladt, hogy a felásott épülettromok alapján meglehetősen tiszta képet alkothatunk magunknak arról, minő volt egy provinciális ókori város építkezése. E részben Aquincum nemcsak itthon, hanem messze hazánkon túl, a hol a római legiók huzamosabb ideig megszállva voltak, tanulságos például szolgálhat. Egyes, elszigetelt épületek kerültek ugyanis már másutt is napfényre, de oly számmal s oly összefüggésben, mint itt, még kevés helyen. Nem igen messze kell tehát mennünk, hogy a római belátás, ismeret és munkakerő akkori magas fokáról fogalmunk legyen.

Aquincum első sorban földrajzi fekvésének köszönhetette jelentőségét. Trajanus császár óta a Duna képezte a római birodalom keleti határát. Hogy azonban a túlsó parton lakó szarmata és jazyg törzsek betörései ellen megvédessék, a jobb oldalon Béctől Eszékig a kisebb-nagyobb erődök hosszú sora épült. E védelmi vonal alsó-pannoniai gócpontjául Aquincumnál kedvezőbb helyet nem választhatott a római.

Marsili «Danubius Pannonico Mysicus» művében (II. rész 3. l.) Aquincum területén két táborhelynek maradványait jegyezte fel.* Az egyiknek nyomaira szerencsésen sikerült is a legújabb időben ismét ráakadni. Kétségtől ugyanaz, melyet Marsili elég helytelenül a hegyoldal szomszédságába rajzolt. Tényleg ott fekszik Ó-Buda északi határában, a vörösvári völgy előtt elterülő síkságon, a mai országút nyugoti oldalán (L. az 1. sz. a. bemutatott átnézeti rajzot).

Pontosan ma még csak két nyugoti sarkát ismerjük, a melyeket 1883-ban hoztak napfényre. A déli sarok helyén hatalmas bástyatorony alapfalai tűntek elő, míg az északi sarkon a zárfaalak által képezett szög egyszerűen

* V. ö. Römer Flóris, Pannonia területén Magyarországon fenmaradt néhány római várnáról. Arch. Közlemények. III. köt. 49. I. és II. tábla, 10. ábra.

1. Az ásatási terület térrajza. Készítette Bartolutti E. Ede, főv. mérnök.

le van kerekítve. A két sarok közti távolság 381 m. Bajosabb megmondani, mekkora volt a kiterjedése kelet felé. A mai országútnál túl semmi esetre sem nyúlhatott, mert tőszomszédságában már a canabák boltsorai következnek. A vízvéteteki pillérek sora is már a táboron kívül fekketett, bár nem valószínű, hogy annyira távol, mint azt Marsili rajzán látjuk. Szélességét e szerint körülbelül 290 méterre tehetjük, úgy hogy táborunk térfogata 120,834 □ m. lehetett.

Különben az északi és déli oldalak irányát az országút tájáig elég tisztán mutatja a tájék halmos alakulata. Sőt az északi fal egy csekély maradványát konstatálnom is sikerült azon bevágásban, mely a vasuti töltés nyugoti oldalán húzódik. Iránya a nyugoti oldallal 98° szöget képez. Hasonlóképp a délnyugoti szög is 90°-nál nagyobb, úgy hogy táborunknak trapez alakja volt.

Homlokvonala nem lehetett más, mint a Dunára néző hosszoldal. Ez volt első sorban az ellenség támadásainak kitéve. Annál feltűnőbb, miért esik oly messze a Duna partjától. Hogy távolabb eső példákról ne is szóljak, Carnuntum és Bregetio táborai a Duna közvetlen szomszédságában épültek. Bizonyára az aquincumi castrum sem tenne e részben kivételt, ha a Duna jobbparti talajviszonyai olyanok lettek volna, hogy lehetővé teszik az építkezést közvetlenül a part mentén. Már pedig számos jel arra mutat, hogy az Ó-Budától északra eső vidék, a Dunától a szent-endrei országútig, már a rómaiak idejében nagy részében ép oly posványos lehetett, mint mai nap. Ha voltak is egyes az áradástól ment pontok, azok sokkal kisebbek voltak, sem hogy azok bármelyikén a castrum eléggé biztosított helyet talált volna. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint hogy a tábort az országút nyugoti oldalán építsék.

De mint tudjuk, minden oly helyen, hol római *castrum* épült, annak környékén előbb-utóbb polgári telep jött létre. Az első telepések a hadsereg nyomában érkező markotányosok, kereskedők s minden fajta iparosok voltak. Keresetökllel első sorban a katonaságra lévén utalva, természetesen a tábor minél nagyobb közelségében igyekeztek felütni sátorfájukat. Lakóhelyeik kezdetben deszkákból összetákoltt bódék lehettek, idővel azonban helyöket szilárd kőépületek foglalták el. A *canabae* név, a melylyel e telepítvényt jelölték, még a kezdetleges állapotra utal.

Miként a papföldi ásások s egyéb e tájon napvilágra került nyomok következtetni engedik, e telepítvény zöme kisebb-nagyobb megszakításokkal a castrum keleti homlokzatától egészen a Dunáig eső részen terült el. Hozzá képest a hátsó kapú (*porta decumana*) mögött helyenként felismerhető maradványok alig érdemelnek figyelmet. E jelenség Aquincum topographiája szempontjából annyival jellemzőbb, mert más táborhelyeken rendszerint az ellenkezőjét tapasztaljuk: a polgári telep leggyakrabban a tábor háta mögött, vagy

egyik-másik oldalán épült. Homlokvonalát nem takarják el épületek, a melyek a legio munkáját a betörő ellenség visszaverésében esetleg megnehezítsék, de maguk a lakóhelyek sem voltak annak a veszedelemnek kitéve, hogy előre nem sejtett támadás esetén kiraboltassanak és fölgyújtassanak, mielőtt a római csapatok kellőképp helyt állanak.

Hogyan értsük mégis, hogy nálunk a canabák elhelyezésénél mindezen körülményeket figyelmen kívül hagyták? A magyarázatot megadja Marsili második tábora. Úgy kellett lenni, hogy a rómaiak már korán belátták a felfedezett tábor kedvezőtlen fekvését s ezért nem sok akadályt gördíthettek a homlokzata előtt épülő városrész fejlődésének. Csakhogy a mely arányban gyarapodott ez, oly mértékben veszté természetesen a castrum abbeli jelentőségét, hogy azontúl Aquincum egyetlen erődítménye gyanánt szerepeljen. Szóval csakhamar beállott a szükség, hogy egy második táborhelyet építsenek.

Hogy hol állott ez, azt, sajnos, még ma pontosan meg nem jelölhetjük; Marsili térképén az előbbtől délre fekszik s Rómer ennek alapján a volt selyemgombolyító intézet helyén kereste.* Részemről valószínűbbnek tartom, hogy a mai gyársziget hajóhidja táján állhatott. A gyárszigeten előkerült fürdőmaradványok mind katonai építkezésre vallanak s éppenséggel nincs kizárva a lehetőség, hogy a provincia helytartói is itt székeltek. Annyi bizonyos, hogy Aquincum központja később a mai Ó-Buda területén volt s a felső castrum canabaival legfőlebb úgy tekintetett, mint valamely külváros.

De ha már az alsó táborhely ilyenformán másodrendű jelentőségre szorította a felsőt, még inkább kellett, hogy fontosságát veszítse azután, hogy a rómaiak átkeltek a Dunán s ennek bal partjára helyezték át a védelem súlypontját. A mióta a két partot híd kötötte össze s a bal parton felépült Trans-Aquincum tábora, a barbár törzsek közvetlen megrohanásaitól kevésbé kellett féltetni a várost; különben pedig az alsó tábor még mindig elég ellentállást tanúsíthatott, a nélkül, hogy a felsőre szükség lett volna. Le ugyan nem rombolták, mert a katonaság számára mindvégig kaszárnnyául használhatták, de azért a város védőbástyájául többé nem tekintették. Csak e föltevés alapján érthetjük meg, miért nem találjuk ma meg a castrum falai mentén vonuló árkok semmi nyomát. Nyilván még a rómaiak idejében betöltettek. Hasonlóképp csak így magyarázhatjuk meg magunknak a két nyugoti sarok elütő jellegét. A felső sarok egyszerű félköralakú záródása mindenesetre későbbi: eredetileg itt is az alsóhoz hasonló bástyatoronynak kellett állani, de valamely betörés alkalmával elpusztulhatott s helyébe már csak egyszerű körfalat emeltek.

* V. ö. Rómer id. h. 50. l.

Jóllehet azonban a felső tábor jelentősége ilyenformán idővel tetemesen csökkent is, azért még mindig elég fontos tényező maradt a szomszédos telep alakulása szempontjából. Nemcsak lakossága társadalmi jellegét szabta meg, hanem egyúttal irányadó volt a keletkező város külső alakulatára.

Mint tudva van, a római castrum ép úgy mint a templom, ősi hagyomány által szentesített elvek szerint épült. Mihelyt a tábor elhelyezésére a legalkalmasabb hely meg volt állapítva, a mérnöki kar mindenekelőtt annak közepontját (*groma*) jelölte meg s ezen át vonta meg a két főút, az északról délre menő *via principalis* s a keletről nyugot felé tartó *via decumana* irányát. Mindkét út végpontjain kapuk emelkedtek. Tudtommal táborunkban ugyan sem e kapuk, sem az utak legkisebb nyoma sincs még eddig földerítve, mégis alakja után ítélve, a mely ugyan, mint láttuk, nem egészen szabályos négyszög, de közel áll hozzá, kétségtelennek mondhatjuk, hogy e részben a többi nagyobb szabású castrumok sorában nem tett kivételt. A két főút itt is annyira a mennyire a világtájak irányát követte.

Többé-kevésbé ugyanazt a szabályosságot tapasztaljuk, ha a szomszédos városrész eddig felásott utczahálózatára vetünk rövid pillantást. Következménye volt ez a castrum imént jelzett beosztásának. A canabæ főutczái tulajdonképen a castrum útvonalainak folytatásaiként tekinthetők. A négy kapúból indultak ki a hadutak. Az első házak ezek két oldala mellé épültek.

A legnagyobb érdekléssel reánk nézve természetesen az birna, ha a *via decumana* irányát pontosan ismernők; legalább constatálhatnók, hogy a Papföldön felásott két, kelet-nyugoti irányban haladó utca (l. a mellékleten közölt alaprajzon *B* és *E*) közül melyik képezte a folytatását, szóval, melyik volt városrészünk főutcája? Összevetve a kettőt, a valószínűség mindenestre a mellett szól, hogy inkább a felső (*B*) volt az, mint az alsó. Nyugot felé meghosszabbítva, nem messze esik ugyanis azon mezei úttól, melyről méltán föltehetjük, hogy ha nem is halad pontosan az egykori *via decumana* nyomán, tőle nem eshetett messze. Keleti része mutatja nyilván a legnagyobb eltérést dél felé; innen van, hogy utcánk nem eshetik vele teljesen egy vonalba. Az sem kerülheti ki figyelmünket, hogy míg az alsó utca (*E*) sem egyenes irányát nem tartja meg, sem szélessége, a mennyire ismeretes, nem egyforma, addig a felső utca szélessége oly tetemes, mint a canabák eddig felfedett részén egyetlen utcáé.

A többi ismeretes utca a tábor hosszával többé-kevésbé párhuzamosan halad. Mindeddig négy ily észak-déli irányban haladó utcát ismerünk. Első helyen említjük az *A* utcát, mely a Duna felé vezető mai kocsíútnál kezdődik s a *B* főutcába torkollik. Innen ismét két utca vezet délre, melyek egy hosszúka négyszögű épülettömbnek (*insula*) két hosszoldalát szegélyzik. Az egyik, a

nyugoti *C* utcza, egész szélességében ismeretes, ellenben a másik keletre fekvőnek a Duna felé eső oldalából még alig van valami felásva. Végül az utolsó *F* utcza az *E* utczából indul ki s dél felé halad körülbelül azon pontig, hol az ásatások területe véget ér.

Utczáink mindegyikén még az egykori kövezet kisebb-nagyobb maradványait láthatjuk. A legtöbb az *A* utcza mentén maradt fenn belőle. (L. a III. fejezethez iktatott 13. sz. fametszetű képet.) Túlnyomó részben nagyobb, szabálytalan alakú mészkőlapokból áll, a melyek ritkán illenek pontosan egymásba. A réseket kisebb lapok töltik ki. Képzeltető, mily kevésbé kényelmes lehetett az ily kövezet. A rómaiak ez azért nem igen boszanthatta. Utczáit első sorban ő a köztisztaság érdekében kövezte ki. Ugyanezért nincs egy utcánk sem, mely alatt ne menne egy vagy két csatorna. Ezeken vezetett el úgy az utcák, mint a házak mindennemű szennyes folyadéka.

A legtekintélyesebb csatorna (*cloaca*), mely eddig a Papföldön napfényre került, az *E* utcza kövezete alatt ment. Legnagyobb szélessége 60 cm., de a mi fel-tűnő, e szélességet csak azon pontig tartja meg, míg a *D* utcza csatornájával egyesül. Azontúl kelet felé 45 cm.-re szűkül. A nyugoti felében összegyűlemlt víz bajosan vehette tehát erre útját. A lejtmezés tényleg ki is derítette, hogy a *D* csatorna talajának legmagasabb pontja *h* helyen van s innen mindkét ellentétes irányban lejt. Úgy kellett e szerint lenni, hogy a víz azon részének, mely a csatorna nyugoti felében gyűlt össze, ugyancsak nyugot felé volt a lefolyása s csak kerülő úton juthatott a Dunába. A *B* utcza mindkét csatornája egyenletes lejtősséggel halad a Duna irányába.

Ezek voltak a főcsatornák. A többi utcza csatornái, melyek észak-déli irányt követnek, közvetlen összeköttetésben vannak velök. Így az *A* utcza csatornája, mely kelet felől szegélyezi, a *B* utcza északi csatornájába szakad. Szintúgy a *D* utczának felső csatornája, mely a nagy fürdő (III) déli oldalához épült *laconicum* észak-keleti sarkából indul ki. A másik dél-keleti sarkából kivezető csatorna délnek megy s az *E* utczáéval egyesül. A *C* utcza csatornái, melyek egyike keleti, másika nyugoti oldalán fut, még nincsenek ugyan egész hosszúságukban felásva, de mint a lejtmezés adatai mutatják, a víz mindkettőben dél felé, az *E* utcza csatornájába nyert lefolyást. A mi végül az *F* szűk utcza csatornáját illeti, arról ma legfőlebb annyit mondhatunk, hogy létezik. Midőn e tájon 1887-ben az ásatások folytak, a kövezet szintjénél mélyebbre nem hatolt a csákány. Tekintve az utcza szűk voltát, valószínűnek tetszett, hogy csatornája sincs. Pedig, a mint az *E* utcza csatornája később kiborult, előtűnt torkolata (β). Lejtmezési adatok hiányában természet szerint bajos volna megmondani, tényleg erre is volt-e az esése, avagy az ellenkező irányban.

Csatornáink egytől-egyig a lehető legegyszerűbb módon készültek. Oldalaik falazva vannak, de e falak szerkezete semmiben sem különbözik az épületek falazásától: közönséges *opus incertum*. A talaj mindenütt ki van rakva. Rendszerint kisebb, szabálytalan alakú mészkőlapok borítják, egyedül az E utca csatornájának keleti felében képezik háztetőcserepek (*tegulae*) a burkolatát. A boltozásnak sehol semmi nyoma. Felül nagyobb mészkőlapok fedik. Ott, hol a csatorna oldalfalai az utca szintjéig nyúlnak, e fedőlapok az utcakövezet folytatásaként tűnnek fel. Van rá azonban eset, nevezetesen az E utca csatornájának keleti részén, hogy az oldalfalakat nem húzták fel ily magassáig. Itt aztán a csatorna magassága s az utca szintje közti különbséget feltöltéssel egyenlítették ki.

A szűkebb utcákban elégséges volt egy csatorna, mely többnyire az utca közepe táján fut. Csupán az A utca csatornája az, mely keleti oldalán van vezetve. A B és C széles utcákban két-két csatornát találunk, az egyik jobbfelől, másik balfelől szegélyezi őket.

Mint említettük, utcacsatornáink egyrészt a szomszédos épületek, másrészt maguk az utcák cső- és egyéb szennyves vizének továbbítására szolgáltak. Az épületekből kisebb csatornák, néhol egyszerű kiöntők segítségével nyert a víz lefolyást. Ellenben az utcák vize rendszerint a csatorna fölé illesztett szűrőköveken át folyt le. Egy ily szűrőkövet ott látunk még eredeti helyén a D utca csatornájának déli végén (*e*). Tetemes vastagságú, durván megfaragott, négyszögű mészkőlap, melynek közepe át van lyukasztva. A kerek nyílás átmérője 25 cm. Hasonló szűrőkövek voltak a többi csatornák mentén is alkalmazva. De valamint a fedőkövek nagy része, úgy ezek sem maradtak fenn.

Hogy az utcák kövezetéről a víz lefolyása megkönnyíttessék, többé-kevésbé nyergessé csinálták az úttest hátát. Legszebben látható e domborodás az A utca mentén. Sík talaja legfőlebb azon utcáknak volt, melyekben a csatorna közepütt ment.

Utcáink rendeltetésök szerint kétfélék. A szélesebbek voltak a forgalmi vonalak, a szűkebbek az ú. n. csendes utcák. Az előbbieken járhattak kocsik is, az utóbbiak ellenben csak a gyalogosok számára voltak fentartva. A legfőbb forgalmi út természet szerint a castrum keleti kapujából kivezető B utca volt. Kövezetének legnagyobb része hiányozván azonban, nem csoda, ha a kocsikérek nyomát nem találjuk sehol. Annyival gyakrabban találkozunk velök az A utca kövezetén, sőt az egyik kövezetlapon megmaradtak a kerékpárok nyomai. Az egymástól való távolságuk, mely 80 cm., következtetni enged, mily hosszú volt nálunk a közönséges keréktengely. Némi keréknyomok mutatkoznak még végül a C utca fenmaradt néhány kövezetlapján. Ez is tehát épúgy

mint az előbbi kettő, nyitva állott a kocsiforgalomnak. A többiek (*D*, *E* és *F*) csak ú. n. csendes utcák lehettek.

Pompejiben az utcák általában ugyanazon beosztást mutatják, mint mai városaink utcái. Kétfelől a házak mentén járdák szegélyezik, melyek kövezete valamivel magasabban fekszik, mint a kocsiúté. A mennyire canabáink utcáit eddig ismerjük, még sehol ily járdák maradványai nem kerültek napfényre. Az ú. n. csendes utcákban tényleg szükség sem volt rájuk. A gyalogosok legfőleg a főbb utcákon lehettek annak a veszélynek kitéve, hogy egyik-másik kocsi nekik ront. Hogy ez meg ne történhessék, úgy gondoskodott nálunk a római, hogy az utca egyik vagy mindkét szélét kerékvető kövek segítségével zárta el a kocsiúttól. Ily kerékvető maradványait, szám szerint nyolcz darabot, látunk az *A* utca keleti oldalán, a melyek ha nem is kényelmes, de legalább némileg biztosított ösvényt szolgáltatnak a gyalogosok számára. Szélessége ugyanis 120 cm.-nél nem több; alatta ment a csatorna. A másik két utcán (*B* és *C*) kerékvető nem kerültek felszínre. Több mint valószínű azonban, hogy, legalább a mi a *B* utcát illeti, itt is hasonlóképp voltak a gyalogosok óva. A számukra fentartott ösvény az utca déli oldalán vezetett s a kocsiút felől a csatorna vonala határolta, a melynek mentén ugyanoly kerékvető állhattak, mint az *A* utcában. A legveszélyesebbnek e tekintetben a *C* utca mutatkozik. Itt a kocsiút szélessége az egyik csatornától a másikig terjedett, ezeken túl pedig épületek emelkedtek. Csakhogy, mint alább látni fogjuk, ezen épületeknek az utca felé eső tractusai hosszú oszlopcsarnokok voltak, a melyek rendeltetése ép az volt, hogy a gyalogosok számára biztosított és kényelmes sétahelyül szolgáljanak.

Ha immár végül azt kérdezzük, minő lehetett az egyes utcák összbeművelése, általánosságban csak azt mondhatjuk, hogy az távolról sem volt oly változatos, mint mai utcáinké. A mi ma az utcáknak legfőbb élénkségét adja meg, a különböző ablaksorok, ezeket a római nem ismerte. Gondját első sorban háza belsejének minél díszesebb kiállítására fordította, a külsővel nem sokat törődött. A legtanulságosabb példa rá természetesen Pompeji. Lakóházainak utcára néző oldala rendszerint egészen síma; be van ugyan festve, de nincs rajta semmi díszítmény. Egyedül a kapú az, mely némi tagozást és díszítményt mutat.

Ismerve a római építkezés egyöntetűségét, mely a birodalom legtávolabbi pontjain ugyanaz maradt, éppenséggel nincs okunk feltenni, hogy a mi épületeink e részben mások lettek volna, mint Pompeji házai. Ellenkezőleg, még egyszerűbbeknek kell gondolnunk. A mint ott, úgy nálunk is csak azon utcák mutattak változatosságot, élénkséget, hol nyilvános épületek vagy boltsorok

állottak. Ilyenekkel természetesen csak a főutczákon találkozunk. A mellékutczák, melyek mentén magánházak emelkedtek, reánk a komorság benyomását tették volna.

A dolog természetében rejlik, hogy a központtól távolabb eső utcák voltak a legegyszerűbbek. Leginkább ezekre szorultak a magánházak. Ily részt tüntet fel azon épülecsoporthoz, mely a kiásott terület délkeleti sarkát foglalja el. Ha különben nem is tudnók, hogy az itt állott épületek mik voltak, az itt felfedezett két utca (*E* és *F*) szűk volta maga is elárulná, hogy a telep kevésbé jelentékeny részén vagyunk.

Lássuk először is az *E* utca környezetét. Kelet felől jöve, jobbra ott látjuk egy hosszúkás négyszögű épület (XII) romjait. Két egymás mellé épült lakóház; a nyugot felé eső bejárata kis háromszögű térre nyílt, mely az *E* utca kanyarodása és e ház homlokvonala által képződött. A másik, hozzá háttal épült lakosztályát nem ismerjük, ha csak azon szűk ajtó nem volt az, mely a megkeskenyült *E* utca felől nyílik s közvetlenül a fűtőkamrába vezet le. Különben ez az ajtó volt az egyetlen, mely épületünknek az *E* utcára néző hosszú falát némileg megszakította.

A túlsó oldal sem volt különb. A legszélül látható csekély falmaradványok igénytelen épületekre (XI) vallanak. Odább a fürdő (IX) *laconicum*ának tagozatlan hosszú fala emelkedett, nyugot felé pedig a kilátást a fürdő várótermének keleti oldalfala zárta el. Ugyancsak e helyiség egy másik fala határolta az *E* utcát dél felől azon sarkig, melyet vele az *F* utca képez. Szemben vele ismét egy lakóház (VII) emelkedett, a melynek homlokfalából azonban úgyszólván semmi sem maradt fenn. A mi az *F* utca környezetét illeti, nyugot felől egy még csak részben kiásott épület (VIII) falait látjuk. Minden valószínűség szerint ez is lakóház volt. Széles kétosztású kapuja (*i*) ezen utcára nyílt. A túlsó oldalon levő két épület egyike (XI) fürdő, a tőle délre fekvő másik (X) ellenben egy nagyobb terjedelmű lakóház. A fürdő bejárata ugyanezen utcáról vezetett, de már a lakóházba aligha lehetett innen jutni. A négyszögű osztályok, melyek az utca mentén láthatók, az utca felől gondosan elzárt gazdasági helyiségek voltak. Maga az épület homlokzata kelet felé nézett.

Visszatérve az *E* utcára, innen nyugot felé terjedő részének eddig még csak északi oldalát ismerjük. A *D* utca torkolatáig feltárt csekély falmaradványok (VI) egy vagy két erre fekvő lakóházhöz tartoznak. Erre nyíltak az épület belsejébe vezető bejáratok. A kelet felé eső széles kapunyílás (*g*) a legjobban fenmaradtak egyike. Nemcsak a széles küszöbkő fekszik eredeti helyén, hanem a kőből faragott két ajtófél alsó részei is még fennállanak. A kapu, melyen át egyenesen a ház udvarára lehetett jutni, kétszárnyú ajtóval

volt elzárható, melyek kerek csapokon forogtak. Elzárásuk az ajtófelek közé szorított vízszintes rúddal történt. A gyakori nyitogatás következtében az ajtószárnyak negyedkör alakú nyomokat vágtak be a küszöb lapjába. A másik ajtónyílás, melynek küszöbköve részben szintén még a helyszínén (*f*) látható, alfűtéssel ellátott helyiségbe vezetett. A padozatból nem maradt fenn semmi. A meleg levegő a helyiség északi részén még aránylag eléggé épen maradt csatorna-nyíláson (α) jött s körülbelül hasonló szélességű melegvezető csatornán terjedett a küszöb tájáig, a hol aztán kétfelé oszlott. A *hypocaustum* hasonló berendezésével ismételen találkozunk romjaink közt. A lakóházak egyes szobáit ugyanis kivétel nélkül úgy fűtötték, hogy a meleg levegő közvetlenül csak a padozat egy részét érhesse.

A *D* utcán túl a vásárpacz (IV) romjai emelkednek. Déli hátfala az *E*, a keleti a *D* utca felé van fordítva. Harmadik oldaláról a *C* utca határolja. Ugyancsak háromfelől utcák zárják körül a nagy közfürdőt (III) is. Keleti hosszfa a *D* utcára nézett, de épúgy mint a vásárpacz, egészen zárt volt. Szóval a *D* utca összenyomása, bár a telep központjához jóval közelebb esik, mint az odább fekvő *E* és *F* utcák, semmivel sem lehetett élénkebb ez utóbbiakénál.

Mintegy átmenetet képez e részben a *B* főutca. Dél felől ugyan itt is csak a nagy fürdő zárt falát találjuk, de már a tulsó oldalát oszlopsorok szegélyezték. Erre nézett ugyanis egyrészt a sétacsarnok (II), másrészt a tornacsarnok (I) oszlopfolyosója. Körülbelül hasonló volt az *A* utca képe. Innen nyílt a sétacsarnok nagy bejárata (*b*). Odább észak felé pedig a korcsma-helyiségek (*cauponae*) hosszú sora kölcsönzött élénkséget az utcának. Legalább az egy négyszögű helyiség (4) könnyű falszerkezete egy ilyenre vall. Legvégül, a kocsiút tözsom-szédságukban látható négyszögű falazat (*a*) nyilván szobortalapzatul szolgált. Az utca szemközti oldalát a palæstra (I) zárt hátfala foglalta el.

A legváltozatosabb, legmozgalmasabb képet azonban valamennyi között kétségkívül a *C* utca nyújtotta. A táborhoz legközelebb esvén, a forgalom itt és a szomszédos vásárpaczon (IV) volt a legélénkebb. Mindazok, kik a nagy fürdőt föl akarták keresni, ezen utcán mentek át: innen nyílt a bejárat.

Mint már röviden érintettük, kétfelől oszlopcsarnokok szegélyezték. Legszánandóbb állapotban maradt ránk a keletnek fekvő. Éppen csak a csatorna mentén készült hosszú alépítmény van meg, melyen az oszlopok sora állott. Az oszlopok egymástól való távolságára szerencsénkre a falazat északi részén látható két kiugrás enged némi következtetést. Különben a felépítményből nem ismerünk semmit. Egyetlen oszloprészt vagy párkánydarabot sem tudok, mely itt napfényre került volna. A közfürdő felől a csarnokot két párhuzamos

fal látszik határolni, melyeken túl hiába igyekszünk boltsorok nyomait felismerni.

A vásárló közönség a tulsó oszlopcsarnok (V) alatt nyüzsgött. Hátterében ugyanis a boltok (*tabernae*) hosszú sora emelkedett. Kétségkül a B utcától egészen az E utcáig terjedt. Nagyobb részük fenmaradt, még pedig szerencsére oly karban, hogy beosztásukról elég tiszta képet szerezhetünk magunknak. A válaszfalak nincsenek ugyan meg már mindenütt, de még in situ fekszenek a boltokat előlről szegélyző kőhasábok. Miként ezek tagozása mutatja, kilencz bolthelyiséggel van dolgunk, nem számítva ide a két szélül fekvőt, melyeknek csak egy részét ismerjük. A szélesebbek, így a 3., 6. és 9. számúak, két egyenlőtlen részre vannak osztva. A szélesebb osztály mellé, mely a tulajdonképeni elárusító hely volt, egy keskenyebb helyiség csatlakozik dél felől. Ez utóbbiak szolgálhattak esetleg irodácul, a melyekben a kereskedő egyúttal értékesebb tárgyait, pénzét tartotta. Legalább erre látszik utalni azon körülmény, hogy a három közül kettőbe kívülről nem volt bejárat. A harmadik helyiségbe (a 3. sz. melletti) kétszárnyú ajtó nyílt a csarnok felől. Hacsak külön önálló helyiségnek nem tartjuk, e körülmény előbbi feltevésünk mellett ép oly megmagyarázhatlannak látszik, mint a hogy nem tudjuk, mi lehetett a hátterében még in situ látható kőtalapzat rendeltetése.

Tudvalevőleg a római, mikor vásárolni akart, nem ment be a boltba, a mint az keleten ma sem szokás. Minden bolthelyiség egész szélességében kifelé nyitva volt. A vásárlók megállottak kívül az állvány előtt, a melyen ki volt rakva az árú. Csak egy szűk nyílás maradt szabadon, a melyen a kereskedő ki- és bejárt. Ezen ajtónyílást boltjainknál, a 2. számú kivételével, a hol az állvány déli végén volt alkalmazva, mindig az északi felén találjuk. Rendszerint igen szűk, úgy hogy egyszárnyú ajtó zárta. Ez azonban természetesen nem volt elégséges, hogy a boltot éjszakára is biztosítsa. Ilyenkor egész szélességében el kellett azt zárni.

E célra szolgáltak azon csatornaszerű bevágások, a melyek a kőhasábok felső lapján minden egyes ajtónyílástól egészen a bolt tulsó határfaláig futnak. Hasonló körülmények közt rendesen csak egy ily bemélyedést látunk a küszöbökben, boltjainknál azonban kettesével, egymás mellett párhuzamosan haladva fordulnak elő. Ezeknek megfelelő csatornapárok voltak a felső borítókőbe is vájva. Az elzárás deszkalapokkal történt, a melyeket az ajtónyílás felől ezen csatornák közé csúszttattak, úgy azonban, hogy az utóbb betolt deszkalap széle az előtte állónak szélét némileg eltakarta. A legutoljára beillesztett deszkalapot aztán az ajtószárnyhoz zár segítségével oda erősítették. (V. ö. a következő fejezethez 4. ábra alatt közölt rajzokat). Hogy mindenütt ily dupla deszkafal

volt alkalmazásban, bizonyára nem történt ok nélkül. Ismeretes a római világ pénzüzérkedése s ugyan miért ne lehettek volna Aquincumban is pénzváltó boltok (*tabernae argentariae*)? Részemről a C utca boltjait ilyeneknek vagyok hajlandó tartani. Csak így érthető az óvatosság, melylyel elzárásuknál találkozunk.

Mindennél érdekesebb azonban látnunk, hogy maga a széles oszlopos tornác is, mely a boltsorok előtt épült, legnagyobb részében szintén el volt zárható az utca felől. Állandóan talán csak a közepe táján azon része lehetett nyitott, mely a 6. sz. bolt előtt fekszik. Úgy tekinthetjük tehát, mintha két szárnyból állott volna. A déli szárnyból maradt fenn aránylag még a legtöbb. Észak felől ott látjuk még a helyszínén a hatalmas sarokpillér alapkövét s a rajta nyugvó talpát. A csatorna nyugoti oldalán odább délre egyes szélesebb és keskenyebb kőhasábok sora húzódik. A szélesebbek négyzetalakúak s miként egymástól való egyenlő távolságuk is elárulja, a csarnok pilléreinek alapkövei gyanánt szolgáltak. Hogy az egyes pillérközök legalább éjszakára el voltak zárhatóak, világosan mutatják az azokat összekötő, keskenyebb kőhasábok, melyek felső lapján a boltjainknál már látott csatornaszerű bemélyedésekhez hasonlókat látunk. Itt azonban egyesével fordulnak elő, a mi tehát egyszerű deszkafal alkalmazhatása mellett bizonyít. Nappal a közök esetleg vasráccsal lehettek elzárva.

A másik északnak eső szárnyból mindössze a két sarokpillér alapozása maradt fenn. A déli sarokpillér falon nyugodott, az északit ellenben négyszögre faragott alapkő tartotta. A közbeeső pilléreknek itt nincs semmi nyoma.

Az utczákról szólva, nem hagyhatjuk végre említés nélkül a kisebb szentélyeket és közkutakat. Mindkét nemű emlék szintén hozzájárult az egyes utcák élénkítéséhez. A szentély olykor egyszerű fülkéből állott csak, a melyben az utak védő szellemeinek, a *Lares compitales* képei voltak elhelyezve. Ha különben nem is, ily utczaszentélyek kétségkívül nálunk is voltak. Be lévén azonban az egyes épületfalak felső részébe építve, nem csoda, hogy sehol semmi nyomuk sem maradt ránk.

Valamivel szerencsésebbek vagyunk, a mi a közkutakat illeti. Legalább egynek maradványait ismerjük. Ott látjuk a D utca közepe táján, a nagy fürdő egyik kiugró sarkához volt (c) odaépítve. Mindössze a talapzat maradt fenn, a melyen a kőből faragott víztartó medence állott. Hossza 3.45 m.; szélessége 2.60 m. Egymás mellé illesztett, jókora vastagságú mészkőlapok képezik. Hogy a följárás megkönnyíttessék, három felől lépcsőfokok vezettek föl. Az észak-felőli még a helyszínén fekszik. Úgy látszik, elég keresett kút lehetett; a plateau keleti széle ugyancsak le van koptatva. Szerencsére azonban a talapzat felső lapja még másról is nyújt felvilágosítást. Egy 1.95 m. átmérőjű körnek a

nyomát vesszük ugyanis még rajta észre. Kerületén a fenmaradt csekély ragaszmaradványok világosan mutatják, hogy e körbe valami be volt illesztve. Világos, hogy csak a medence lehetett az, a melynek e szerint kereknek kellett lenni s nem négyszögűnek, a minők a pompejibeli kutak medenczéi. A víz ólomcsöveken vezetett s egy csapon át folyt állandóan előbb a medenczébe, a honnan aztán a medence szélébe vágott csatornán át a talapzatra nyert lefolyást. Innen pedig egy körszelvényalakú, a talapzat köveibe bemetszett csatorna szállította odább az utca kövezete alatt menő főcsatornába. A kút előtt megfordulóknak nem kellett tehát nagyon félniök, hogy a víz bemocskolja.

II.

A VÁSÁRPIACZ (MACELLUM).

A római napja legnagyobb részét rendszerint házán kívül töltötte. Felkereste a fürdőket vagy egyéb mulatóhelyeket, őgylgett az utczákon, vagy elment a piacra, szóval legszívesebben mások társaságában élt. E szokását még azon időkből örökölte, a midőn nemcsak a magán, hanem az összes közügyeket is a szabad ég alatt végezték.

Eredetileg minden forgalom központja a piac (*forum*) volt. Itt folyt az adás-vevés, itt ültek törvényt s beszéltek meg a város dolgait. Később ugyan a polgári érintkezés számára külön épületek emelkedtek, de a kereskedelmi élet továbbra is a piacon összpontosult.

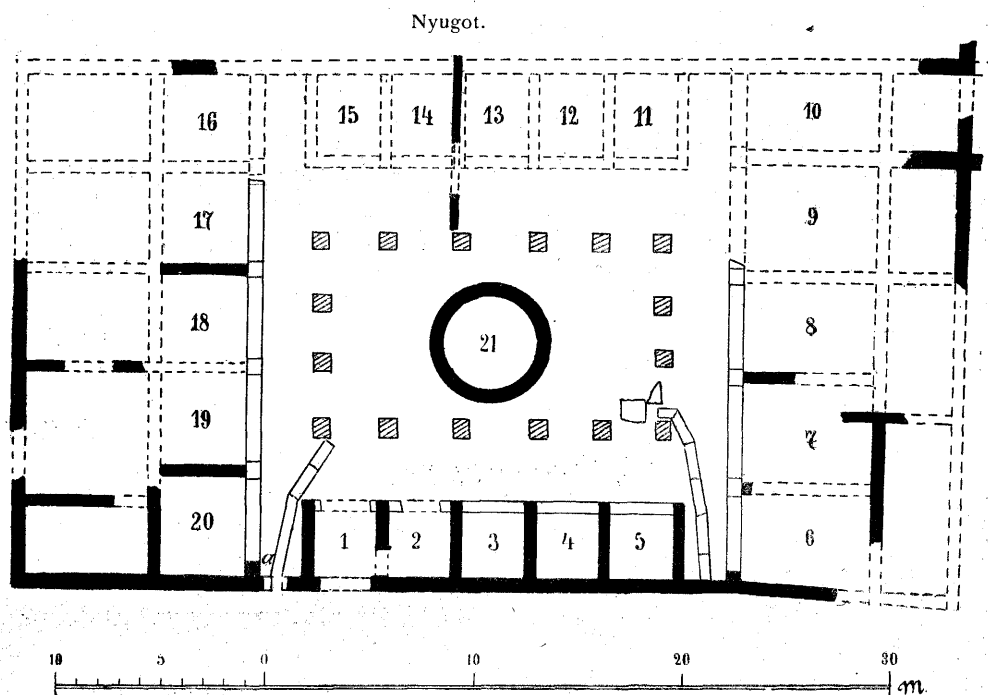
Nagyobb városokban rendszeren egynél több piacczal találkoztunk. A különböző vásári árúk számára idővel külön piaczok keletkeztek. Pompeji három piacza közül az egyik mint marhapiacz (*forum boarium*) ismeretes. De voltak még más ily *fora venalia* is; így zöldség-, hal-, húspiacz stb. Azonkívül a kereskedők egy része, mint láttuk, bizonyos utcákban is bérelhetett elárúsító helyiségeket.

Tekintve Aquincum tetemes kiterjedését, több mint valószínű, hogy piaczunk, melynek romjai a papföldön napfényre kerültek, nem volt az egyetlen. A város alsó részében bizonyára kellett még egy vagy két piacznak lenni.

Mint fekvése mutatja, a canabák legélénkebb részén állott. Alig néhány lépésnyire volt tőle a castrum, a melytől a boltsoraival ellátott C utca választotta el. Hasonlóképp dél és kelet felől is utcák határolják. Északi oldalán ugyan nem találunk utcát, de ezért itt sincs az erre fekvő közfürdőhöz hozzáépítve. Közül egy hosszúkás négyszögű tér fekszik, melyet a közfürdő legdélibb osztályából kiinduló csatorna szel rézsút át (L. a mellékleten közölt alaprajzot). Úgy kellett lenni, hogy e csatornát egyúttal magának e térnek víztelenítésére is használták. A talaj mészkőlapokkal volt fedve, de ezekből nem maradt fenn semmi. A mi különben itt még figyelmünket magára vonja, az egy széles falazat

(d), mely körülbelül a tér közepén emelkedik. Kétségtől való, hogy valamely szobor talapzatának maradványa, még pedig mint méretei bizonyítják (hossza 3 m., szélessége 1,9 m.), a rajta álló szobor minden valószínűség szerint lovas alakot ábrázolt. Magából e szoborból azonban e helyen, legalább tudtommal, nem került egy darab sem napvilágra.

Vitruvius meghagyása szerint, melyet az építésről írt könyvében olvasunk (V. 1.), a római piac alakja legyen hosszúkás négyszögű. Piacunk (2. ábra) tényleg ilyen. Hossztengelye, mely észak-déli irányba esik, 43 m., ellenben szélessége 25,5 m.

sége 25,5 m. Az arány is tehát, mely Vitruvius szerint 3 : 2, körülbelül meg van tartva.

E négyszög mind a négy oldala be volt építve. Egymás mellé épült bolt-helyiségek sora zárta körül. Legszánandóbb állapotban maradt reánk a nyugoti oldal. Eltekintve a zárófal egy csekély töredékétől, úgyszólván semmi sincs, ami az egykor itt állott bolt-helyiségekre utalna. Közel esvén az országúthoz, nem csoda, ha a szomszédos Ó-Buda lakói első sorban a hozzá közelebb eső épületszerveket rombolták le s az anyagot elszállították.

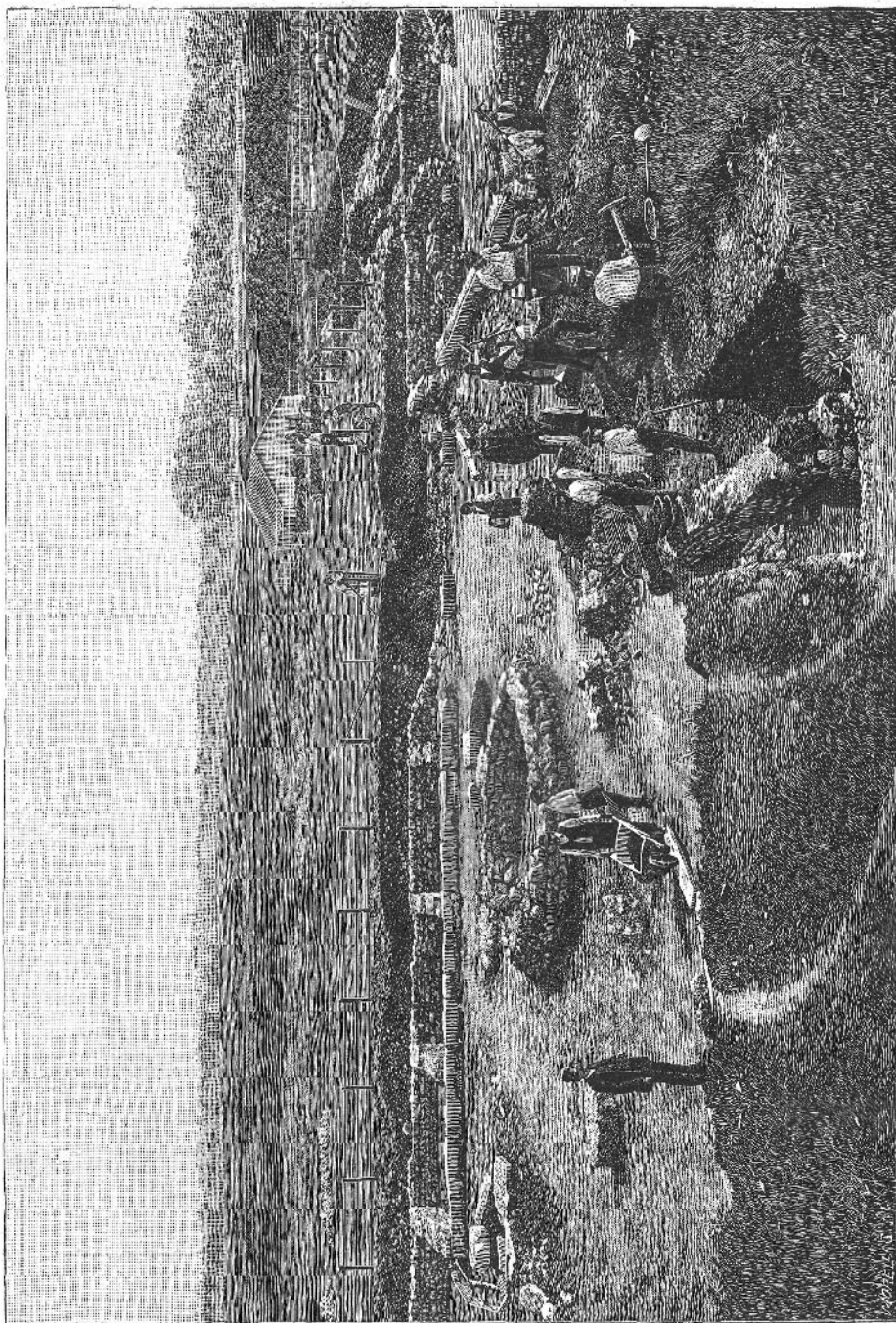
Szerencsére azonban annyi jobban fentartású a túlsó keleti fél, úgy hogy

ennek adatai nyomán éppen nem nehéz amaszt, legalább rajzban helyreállítanunk. A mint ugyanis a déli oldal megfelel az északinak, úgy nem lehet kétség, hogy a nyugoti oldal is megegyezett a keletivel. Lássuk mindenekelőtt tehát a keleti oldalt.

Öt kis bolthelyiség (1—5) sorakozik itt egymás mellé, a melyek úgy mélységre, mint szélességre körülbelül egyformák. Az előbbi 3,3 m., az utóbbi 3,2 m. Elől, a válaszfalak között ugyanoly kőhasábokat látunk még in situ, mint a minőkkel a C utca bolthelyiségeinél találkoztunk. (V. ö. a 4. sz. a. közölt rajzokat). Az egyik sarokban szűk, egyszárnyú ajtó forgott csapon. Azon túl minden egyes kőhasáb felső lapján a tulsó sarokig egy csatornaszerű bemélyedést látunk futni, a mely, mint tudjuk, az elzáró deszkafal befogadására szolgált. Egyébként az egyes deszkalapokat itt is rendszerint az ajtónyílás felől tolták be, ép úgy mint a C utca boltjainál. Egyedül a 4. sz. bolt az, mely e tekintetben kivételt látszik tenni. A csatorna nem megy végig, hanem a kő felső lapja a válaszfaltól 28 cm-re ugyanúgy ki van vésve, mint a tulsó oldalon, hol az ajtó forgott. Egy második ajtóra nem lehet gondolni, különben megvolna a csap számára a kerek lyuk. Nem marad tehát egyéb hátra, mint föltennünk, hogy e bevágást azért csinálták meg, hogy a deszkalapokat ezen oldalról tolhassák a csatornába. Az egyes deszkalapok ez esetben természetesen nem lehettek szélesebbek, mint maga a bevágás. Arról is volt gondoskodva, hogy a legutoljára beállított lap ne legyen bedönthető. Miként a bevágás közepén látható négyszögű lyuk mutatja, belülről szintúgy leretesztették, a mint ez az ajtószárnyakkal megtörtént.

A két szélső boltot az északi és déli boltsortól egy-egy 2 m. köz választja el. Mindegyik közben még ott látjuk a csatornát, mely a piacz közepe felől kanyarodva, erre vezette le az esővizet a D utca csatornájába. A többi csatornáktól annyiban különböznek, hogy medenczéjüket nem alkotja két párhuzamosan vont fal, hanem egyes homorúan kivájt kőhasábokból van összeillesztve. De már fölül ép úgy voltak fedve, mint a többiek. Egy helyütt még rajta van az egyiken a négyszögű mészklap, a melyhez hasonlóak különben a boltsoroktól bekerített egész belső tér talaját borították. A déli köz háttérében α -nál, egy a D utcáról nyíló ajtónak küszöb maradványa fekszik még in situ.

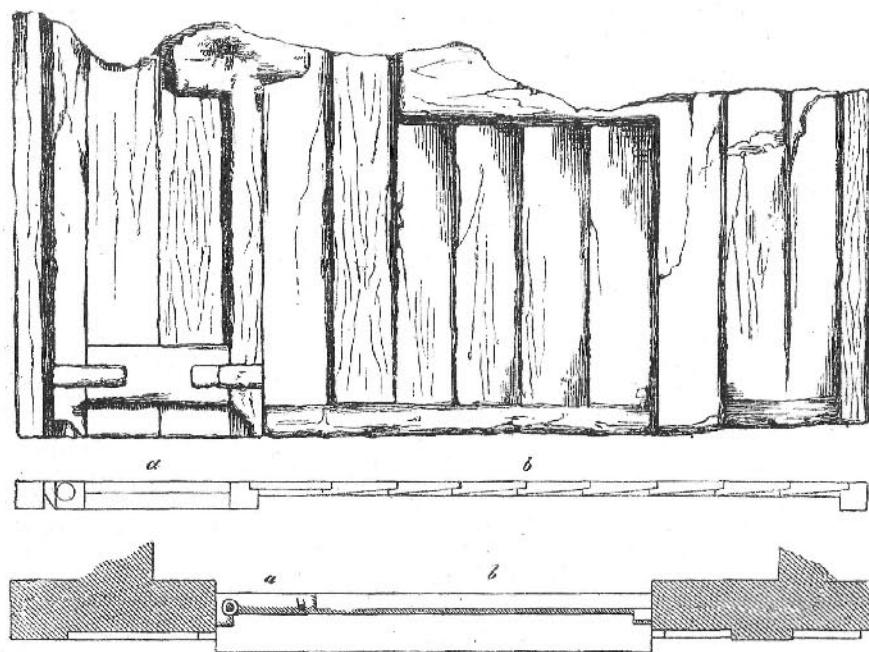
A piacz nyugoti boltsora, a melyből azonban, mint már érintettük, úgy szólván semmi sem maradt fenn, kétségkívül megegyezett a keletivel, a mi a boltok számát illeti. Itt is a két szélső bolt oldalán volt egy-egy szabad köz, a melyeknek kövezete alatt minden valószínűség szerint ugyanoly csatornák vezettek tova a piacz nyugoti feléből a vizet a C utca keleti csatornájába, mint a tulsó oldalon. Hasonlókép nem hiányozhattak háttérökben az ajtónyílások sem.

3. A vásárpiaclz mai képe nyugatrol.

A bejárás a C utcáról csak e közökön történhetett. Kocsik számára ugyan nem lettek volna elég szélesek, de ezek nem is fordultak meg piacunkon. Mint Pompeji példái bizonyítják, a római piac ép oly gondosan körülzárt épület volt, mint bármely lakóház. Kétséget sem szenved ezért, hogy bejárataink ajtókkal voltak elzárhatók.

Piacunk másik két oldalával, az északival és délivel rövidebben végezhettünk. Ezen oldalak mindegyikén szintén öt-öt bolthelyiség emelkedett. Közü-

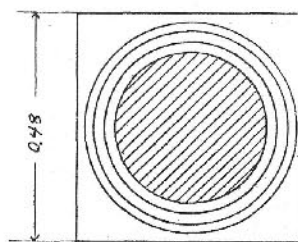
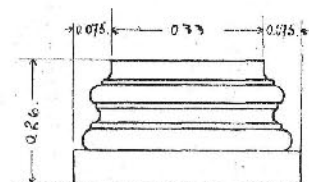
4. Egy bolthelyiség elzárásának képe és alaprajza.
(Overbeck «Pompeji» műve után.)

lök csak a nyugotnak eső szélsők pusztultak el teljesen, a többiekből még in situ láthatók az őket elől határoló kőhasábok s a válaszfalak egy része. Miként méreteik következtetni engedik, e két oldalon voltak a nagyobb árúházak. Nemcsak hogy szélesebbek és mélyebbek ugyanis az egyes osztályok, mint a keleti oldalon, hanem mindegyik boltsor mögött még ott látjuk egész sorát a kisebb-nagyobb helyiségeknek. Nyilván az egyes boltokhoz tartozó raktárhelyiségekkel van dolgunk. Még csak azt jegyzem meg, hogy a déli sor 7. sz. osztályában a deszkafal beillesztése nem úgy történt, mint a többieknél, t. i. az ajtó felőli nyi-

lason. E célra az ajtónyílással szemközt a kőhasáb felső lapja itt is 35 cm-re ki van vésve, a mint azt már a keleti fél 4. sz. helyiségénél volt alkalmunk látni.

Áttérve a négy felől boltsoroktól bekerített térre, kétségkívül meg fog lepni annak kicsinysége. Hossza 21'4 m., szélessége sem lehetett 16 méternél több. Mai fogalmaink szerint ily kis piactér gondolni is bajos volna. Pedig még ez sem volt egészen szabad. A boltsorok előtt mind a négy oldalon oszlopos tornác húzódott. A helyszínén ott látjuk még négy felől az alapfalak némi maradványait, melyeken az egyes oszlopok állottak. A két hosszoldalon a két sarok-oszlopot beszámítva mindössze hat állott. Ellenben a másik két oldalon csak négy oszlopnak volt helye. Egymástól való távolságuk mind a négy oldalon körülbelül egyforma. Megfelel a keleti bolthelyiségek szélességének. Hasonlókép a tornác mélysége is ugyanaz volt köröskörül. Mintegy 3'4 m. lehetett.

Magáról a tornác felépítményéről, az oszloprokról, a párkányról, stb. sokat nem mondhatunk. Mindössze egy oszlopláb került e tájon a törmelékben napfényre, a melyről föltehető, hogy valamelyik itt állott oszlop részét képezte. Mint 5. sz. a. közölt rajza mutatja, elég szabályosan készült attikai basis. Mily kevés ez azonban ahhoz, hogy következtetni lehetne belőle egy egész oszlop, vagy mi több az architráv stílusára. Ne feledjük, hogy Aquincumban az építkezés távolról sem mutatott oly következetességet, mint Olaszországban, de ott is csak a virágzás korában.

5. A vásárpiachról való oszlópláb.

Az oszlopos tornácznál nem kevésbé jellemző részét képezte végül piacunknak a közepén emelkedő kerek épület (21). Egyedül alacsony körfala maradt fenn, a 4'4 m. átmérőjű alépítmény. Hozzá hasonló alakú épülettel különben nemcsak Pompeji, hanem más városok piacain is találkozunk. Pompejiben* a *forum civile* észak-keleti sarkán fekszik, mind a négy oldalról oszlopos tornác vette körül (jelenleg csak két oldala van meg) s ennek háttérében épüget megvolt a boltok sora, mint nálunk. Egy másik példát reá nyújt Puteoli.** Itt is egy négyfelől boltokkal és oszlopos csarnokkal bekerített tér közepén állott a mienkhez hasonló kerek épület. Jelenleg *Tempio di Serapide* néven

* L. Overbeck-Mau, Pompeji. 4. kiadás, 120. lap.

** L. Beloch, Campanien. 135. I. Atlas. III. tábla.

ismeretes. Ephesusban* is feltaláljuk, hol *Serapion*-nak hívják. Végül felemlítem a kis-ázsiai Perge városában** ismeretes kerek építményt, melyet szintén négyfelül oszlopos tornác és boltok környeznek.

Valamennyi között a legtöbb vitára a pompeji-beli adott alkalmat. A tudósok sokáig Pantheonnak tartották a négyszögben beépített tért, melynek közepén a kerek, helyesebben nyolcszögű épület áll. Nissen s utána Overbeck voltak az elsők, kik végre megtalálták a helyes magyarázatát. Kimutatták, hogy nem egyéb vásárpiaconál, még pedig, miként a különböző jelek következtetni engedik, oly vásártér, hol főleg élelmiszereket, gyümölcsöt, húst, halat stb. árultak. Neve *macellum* volt, mint ez egyebek közt legvilágosabban Varro szavaiból kitetszik.

Természetesen Rómában sem hiányozhattak ily *macellum*ok. Így tudjuk, hogy 179-ben Kr. e. Fulvius Nobilior a forumtól északra eső téren építtetett egy *macellum*ot; később azonban, midőn e helyen Augustus foruma fölépült, lerombolták s Augustus helyette egy újat építtetett az Esquilinson, a *Macellum Liviae* nevűt. A regiok leírása szintén említ egy *macellum*ot (*tholus macelli*) a Caeliuson, de valamint az Augustus-féléből, úgy ez utóbbiból sem maradt reánk semmi. Még helyöket sem ismerjük pontosan.

Annyival megbecsülhetetlenebbek tehát reánk nézve Nero császár azon rézpénzei (Cohen, I. 126—130.), a melyeken az általa építtetett *macellum*ot (nyilván ugyanaz, mely a Caeliuson állott) megörökítette. Hátlapjuk emeletes oszlopcsarnok közepette, kerek épületet ábrázol; köröskörül oszlopok zárják körül, felül kupola fedi. Közepütt egy szoboralak látszik. Körirata MAC(ellum) AVG(usti). Kétségkívül a többi római *macellum* képe is ilyen lehetett. Már pedig ezek mintájára építkeztek nemcsak az itáliai, hanem a többi provincialis városokban is. A mint tehát e pénzek alapján nem nehéz a pompejibeli s a többi előbb említett *macellum*oknak nevezett vásártereket rekonstruálnunk, úgy az aquincumi piac, jelesen a közepén állott kerek épület eredeti állapota iránt sem lehet kétség. Csak az nem valószínű, hogy emeletes lett volna.

A fenmaradt kerek fal, mint érintettük, nem több az alépítménynél. Ezen voltak körben az oszlopok elhelyezve, a melyek a kupolatetőt tartották. A közepütt itt is nyilván, mint azt Nero pénzein látjuk, valamely szobor állhatott. Mindez természetesen elpusztult: legfőlebb egy oszlopfejnek töredékét mutathatjuk be. Kehelyszerű formája bizonyára nem egészen érdektelen (6. ábra).

Miként az előadottakból kitűnik, kerek épületünk a piac közepén nem

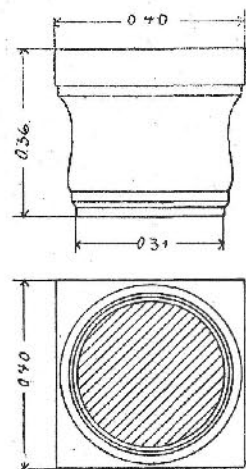
* L. Falkener, Ephesus, and the temple of Diana. 106. lapon.

** L. G. Niemann und E. Petersen: Städte Pamphyliens und Pisidiens. I. Pamphylien. 1890. 44. l.

szolgálhatott vásári czélokra, mint pl. az egyes bolthelyiségek. Egyéb czélja aligha volt, mint hogy a tér közepét díszítse. Mindazonáltal, mint láttuk, egyik jellemző részét képezte. Úgy látszik, a legszorosabb összefüggésben állott a *macellum* fogalmával. Éppenséggel nem fog tehát indokolatlannak feltűnni ama feltevésünk, hogy piacunk boltsoraiban, a többi *macellumok* mintájára, szintén legfőlebb élelmi szereket árultak.

A legfőbb árucikk kétségkívül a hús volt. A római mészáros sem mérhette ki azt másképp, mint a mai, t. i. súlysámra. A mérlegek a boltok egyéb berendezésével ugyan elpusztultak, de szerencsére ott maradt a törmelékben a súlyok nagyobb száma. Torma Károly tanár maga 13 darabot gyűjtött össze, én a piac déli felében háromra akadtam. Egynek kivételével valamennyien kőből vannak. Nyilván ez a magyarázata, hogy a későbbi rombolók, mint építkezéshez alkalmatlan kődarabokat figyelmükön kívül hagyták. Sajnos, egyesek csak csonkán maradtak reánk; legtöbbjük azonban ép. A legérdekesebbek természetesen azok, a melyeken ott látjuk bevésve a nagyságukat mutató jegyeket. Hogy kimutathassuk, volt-e tényleg s minő volt az összefüggés, különösen pedig hogy lássuk, megvan-e az egyesek között súlyban is az az arány, melyet a különböző jegyek kifejeznek, mulhatatlan szükséges volt őket megmérni. Ime itt közlöm méréseim eredményét; a következtetéseket nem lesz nehéz aztán levonni.

A sorszámok ugyanazok, a melyek alatt az egyes darabok a mellékelt 7. sz. fametszetű képen előfordulnak.

6. Oszlopfő a vásárpiacon körépületéből.

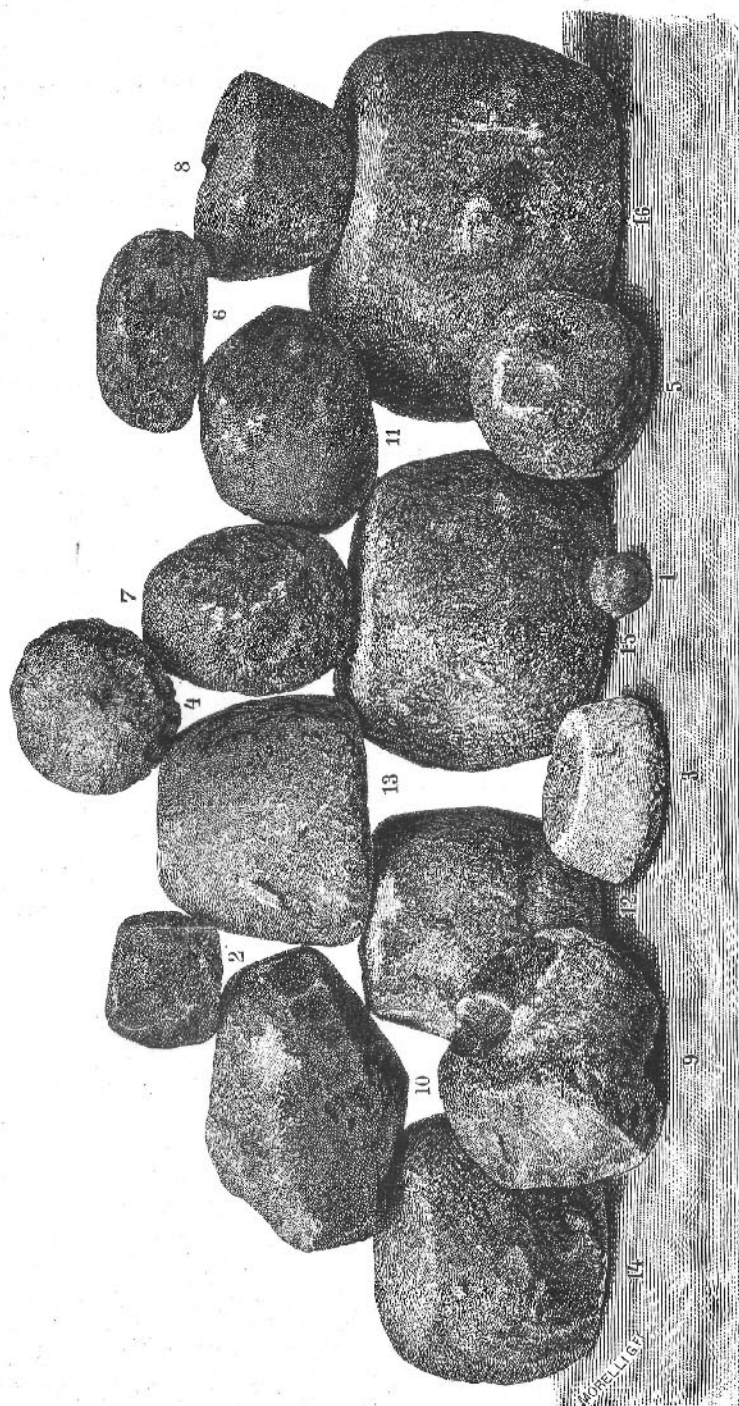
1. Ólomsúly. Teljesen ép. Magassága: 30 mm. Átmérője: 42 mm. Felső körlapján az egység értékjegye látható. Súly: 298.85 gr.

2. Homokkő, mag. 68 mm., vast. 90 mm. Súly: 655 gr.

3. Mészkö, ovalis alakú, felső lapja kissé homorú. Szélén a III jeggyel találkozunk. Magassága: 54 mm. Felső körlapjának hossza 95 mm., szélessége 80 mm. Alul 12 : 10 mm. Ép. Súly: 970 gr.

4. Likacsos mészkö; gömb alakú. Átmérője: 120 mm. Súly: 1215 gr.

5. Mészkö. Alakja a cipóéra emlékeztet. Felül az V jegy látszik. Magassága: 72 mm., átmérője: 130 mm. Kerületén kissé ki van csorbítva. Súly: 1540 gr.

7. A vásárpiacon talált súlyok csoportja.

6. Lyukacsos mészke; alakja az előbbiéhez hasonlít. Magassága: 67 mm., átmérője: 140 mm. Súlya: 1830 gr.

7. Mészke. Hosszúkas golyó alakú. Mintegy negyed része hiányozhatik oldalából. Magassága: 140 mm., vastagsága: 125 mm. Súlya: 1990 gr.

8. Kemény mésztuff. Felső, szélesebb körlapjában két lyuka van. Az egyikben még benne maradt a vascsap egy darabja. Magassága: 90 mm. Felső átmérője: 134 mm., alul: 97 mm. Körülbelül egy harmadrésze az oldalából letört. Felső körlapja szélén még a következő jegyek olvashatók:

6 · P · CX

Súlya: 2230 gr.

9. Mészke. Erősen csonka. Így felső lapján széle táján, továbbá le van törve egész alsó része, oldalából is mintegy harmada hiányzik. Szerencsére épen maradtak azonban jegyei a csap táján: PXXX. Magassága: 98 mm. Súlya 2510 gr.

10. Puha mészke (?). Mint a többiekétől elütő toboz alakja gyaníttatni engedi, bajosan szolgált súlyul. Magassága: 183 mm., vastagsága: 120 mm., Súlya: 3000 gr.

11. Kissé lyukacsos mészke. Különben ép. Fölül ott látjuk a X értékjegyet. Magassága: 98 mm., átmérője: 150 mm. Súlya: 3010 gr.

12. Trachytkő. Úgy fölül, mint alul csonka. Mintegy harmadrésze hiányozhatik. Magassága: 147 mm., átmérője: 150 mm. Súlya 3460 gr.

13. Mészke. Fölfelé keskenyülő henger. Lehet, hogy ez sem volt tulajdonképeni súly. Inkább valamely rúdtartó lehetett. Magassága: 124 mm., átmérője alul: 160 mm. Súlya: 5300 gr.

14. Trachytkő. Hengeralakú, oldala kissé kidomborodik. Ép. Magassága: 117 mm., átmérője: 170 mm. Súlya: 4950 gr.

15. Trachytkő. Alakja olyan, mint az előbbi. Szintén ép. Magassága: 153 mm., átmérője 180 mm. Súlya: 8270 gr.

16. Trachytkő. Alakra megegyezik az előbbivel. Ép. Magassága: 165 mm., átmérője 240 mm. Súlya: 15,950 gr.

Leletünk legbecsesebb darabja kétségkívül az 1. számú ólomsúly. Az egység jegye rajta világosan mutatja, hogy egy római fonttal (*libra*) van dolgunk. Ha pontosan tudnók, mekkora volt a római normalis font súlya, könnyű volna közte és a miénk között a megegyezést vagy különbséget megállapítani. Csak-hogy a hány súly még eddig napfényre került, mindannyi más-más fontra mutat. Kétségkívül meg volt engedve, hogy a különböző városokban, provinciákban különböző fontegységek szolgálhassanak a mérés alapjául. E mellett természe-

tesen a csalásnak is tág tere nyílhatott. A kutatás számára más alapot kellett tehát keresni. A legbiztosabbnak tetszett a császárkori aranyérmeket venni kiindulási pontul, a melyek tudvalevőleg mindig a font egy meghatározott részét képezték. Így állapították meg aztán Böckh és Mommsen a római normalis font súlyát 327,453 grammban. Mindez természetesen csak számítás dolga, nem csoda tehát, ha az ismeretes súlyokból levont eredmény rendszerint kisebb. Cagnazzi* öt jó fentartású súly alapján középátláttal 325,8 grammal határozta meg a római fontot. A mi fontunk 298,85 grammot nyom s így még távolabb áll a Mommsen által feltételezett normalis egységtől.

A mi a többi súlydarabokat illeti, könnyű belátni, hogy elsősorban a feliratosak s ezek között is főképp csak az épek bírhatnak metrologiai fontossággal. Ilyenek a 3., az 5. és 11. számúak. Az első három, a második öt, az utolsó pedig tíz fontos. Összehasonlítva súlyukat az egységével, tényleg kiderül, hogy ha nem is felel meg pontosan az arálynak, legalább megközelíti. A legtalálób, szinte meglepő az összhang, melyet e tekintetben a tíz fontos mutat. Annál szembeszökőbb a különbség a másik kettőnél. Az öt fontos 45 grammal, a három fontos meg éppen 73 grammal nyom többet, mint kellene.

Még két súlydarabunk van, melyek feliratosak. A 9. sz. példánynak felirata PXXX, azaz P(ondo) XXX, vagyis harmincz font. Annyira csonka azonban, hogy eredeti teljes súlyát vajmi nehéz volna kiszámítani. Annyi valószínű, hogy sohasem nyomta az egység harminczszorosát. A másik súlydarabbal (8) még rosszabbul állunk. Nemcsak maga a súly tetemesen csonka, felirata is hiányos. A meglevő jegyek 110 fontosnak jelzik. Ennyit semmiesetre sem nyomott. A hiányzó harmadrészt hozzászámítva eredeti súlya ugyanis legfőlebb 3500 gramm lehetett. Vagy hibás tehát a felirat, vagy pedig más az értelme, a mit legbiztosabban akkor dönthetnénk el, ha hiányzó elejét ismernők.

A még hátralevő tíz darabról kevés mondani valónk van. Egy-kettőről már megjegyeztük, hogy aligha voltak tulajdonképeni súlyok. A mennyiben pedig a többiek kétségkívül azok voltak, a mérési eredmények maguk mondják meg, körülbelül hányszorosát képezték az egységnek. Van köztük, mely körülbelül az egység kétszeresét (2. sz.), négyszeresét (4. sz.), hatszorosát (6. sz.), tizenötszörösét (12. és 13. sz.), huszonötszörösét (15. sz.) és ötvenszeresét (16. sz.) nyomhatta. Szóval, ha ezek közé vesszük a fönnebb leírt három, öt, tíz és harmincz fontosokat, oly szép és érdekes sorozatát birjuk a különböző nagyságú súlyoknak, a minő másutt egy helyütt aligha került napfényre.

Súlyaink természetesen csak a szakember előtt bírhatnak érdekel. Akadt

* V. ö. Hultsch, Griechische und römische Metrologie. 115. l.

azonban piacunkon egyebek közt oly lelet is, mely szélesebb körökben is figyelmet kelt. Egy férfiszobornak gazdagon aranyozott bronzlába (8. ábra). Ott találtuk a piac déli részén, a 17 bolthelyiség törmelékében. Nyilvánvaló, hogy ide csak véletlenül került. Lehet, hogy maga a szobor eredetileg a piacon volt felállítva, de nem valószínű. Szabad tere vajmi csekély volt, másrészt semminemű

8. Bronzszobor-lába a piacról.

szobortalapzatnak sem találtuk itt nyomát. Valahonnan távolabbról hurezolhatták tehát oda lelhelyére.

A meglelt láb 26,5 cm. hossza után következtetve, a szobor életnagyságot meghaladó férfialakot ábrázolt. Mindenesetre valamely császárnak kellett lenni. Tán épen Septimius Severus volt, a ki tudvalevőleg a legnagyobb hálára köte-

lezte Aquincumot, midőn *colonia* rangjára emelte. Hogy lovasszobor nem lehetett, eléggé bizonyítja a talp elő részén meglevő kivágás. A láb vagy közvetlenül a talpazaton, vagy, a mi valószínűbb, a talpazat valamiféle kiemelkedő részén nyugodott s azon nyilat segítségével volt odaerősítve. Figyelemre méltó ugyanis, hogy a lábszár, legalább a meglevő része után következtetve, nincs merőlegesen a talp felületére. Nyilván úgy kellett tehát lenni, hogy kissé előre volt tolva, a mi annival valószínűbb, mert a ballábat ábrázolja.

A mi különben legnagyobb érdekességet kölcsönöz szobortöredékünknek, az a láb borítója. Tulajdonképen nem is látjuk a lábat: eltakarja előlünk a cipő, a melybe burkolva van. Ugyanaz a cipő, melylyel a senatorok s majd a császárok szobrain találkozunk. Úgynevezett *calceus senatorius*. Mint az ókori írók egyes megjegyzéseiből tudjuk, igen finom fekete bőrből (*nigra aluta*) készült. Rendesen az alsó lábszár közepéig ért föl. Hogy a láb beleilleszthető legyen, befelé eső oldala a boka táján fel volt metszve s a nyílást alul lekerekített bőrlap segítségével fedték le. Azonkívül voltak szíjak, melyek még jobban hozzáerősítették a lábszárhoz. Cipőnknek legfőbb sajátosságát épen e szíjak képezik. Míg ugyanis a közönséges cipőnek egy szíjpára volt, a *calceus senatorius* négy szíjjal bírt. Az első szíjpár a talp elő részéből indult ki. A két szíj előbb a lábtő táján keresztezte egymást, majd egyszer vagy kétszer körülfonta a lábszárt s végül elől bogra volt kötve, úgy azonban, hogy a két vég szabadon lelóghatott. A másik szíjpár valamivel feljebb, a két boka táján volt odaerősítve, még pedig úgy, hogy alsó végök, miként az emlékek példái következtetni engedik, nem indult ki a talpból, hanem a cipő felső részéhez, magához a bőrhöz lehetett hozzá varrva. Ezeket szintén a lábszár körül csavarták, csak hogy valamivel magasabban, mint az alsókat. Különben hasonlóképp bogra kötötték s gondjuk volt, hogy szabadon fityegő végeik nem kevésbé legyenek szembetűnők, mint az alsó szíjpárai.

Bronzlábunk idemellékelt képén a cipő mindezen alkatrészei elég tisztán megkülönböztethetők. Egyedül az oldalnyílást befedő bőrlapot nem láthatjuk; rajzunk ugyanis a lábnak nem belső, hanem külső oldalát mutatja be. Mindazonáltal azonnal első tekintetre szembe kell hogy tűnjék, mintha az elrendezés, különösen a szíjak alkalmazásában más volna, minőnek az imént leírtuk. Hiába keressük a fityegő szíjvégeket. Másrészt meg a láb elő részén magán dupla szíjpárt látunk. Három szíjpára lett volna e szerint cipőnknek? A megoldás tényleg nem a legkönnyebb. A mint azt én képzelem, a következő lehetett: A két főszíj itt is a láb elő részén, a talpnál kezdődik. Jóllehet mind egyre szélesebbek lesznek, a lábtő felett keresztezik egymást s mint szokás körülfogják ugyan a lábszárat, de nem képeznek bogot. Ennek helyén egészen mást találunk. Nyilván a lábtőhöz keresztben odasimuló, hosszúkás csat az, a melyen át

vannak húzva. Arról is volt gondoskodva, hogy e csat ne csúszhassék aztán föl s alá. A mi lehetővé tette, az azon másik két mellső szíj, melyek ugyanonnan indulnak ki ugyan, a hol az egymást keresztező két fő szíj, de ezek fölött futnak fel egészen a csatig, s tartják ennek két végét. Ilyenformán szükségkép a hosszúságuktól függött mindig, mily magasságban áll maga a csat. Csakhogy azért ezt is lehetett tetszés szerint változtatni. Három részből állott ugyanis mindegyik ezen két szíj közül s az összeköttetést két-két kisebb csatocska képezte. Ezek segítségével természetesen nem volt nehéz aztán a szíjakat, hol meghosszabbítani, hol megrövidíteni. A mi a felső szíjpárt illeti, ezek sincsenek a lábszáron bogra kötve. Az alsóhoz hasonló csatot látunk helyette, s ha nem csalódom, a felső szíjpár tulajdonképen csak e csat megerősítésére szolgált. A lábszárt magát nem fogta körül. E célra elégséges volt a két legalsó szíj, melyek miután az alsó csaton áthuzattak, még kétszer-háromszor körülcsavarták a lábszárt s végül a felső csatban végződtek, a nélkül azonban, hogy végeik láthatók lennének.

Miként az előadottakból kitetszik, annyi kétségtelen, hogy a szíjzat érc-lábunkon korántsem lehetett oly egyszerű, mint azt az eddig ismeretes, hason-nemű emlékeken látjuk. Értékre azért ép oly becses, ha ugyan még nem becsesebb, mint a többiek, még ha a helyes megfejtést egyelőre nem sikerült is eltalálni.

III.

A TORNAHELYISÉG (PALAESTRA) S AZ OSZLOPOS SETA- CSARNOK.

A történelem nem ismer népet, mely a testgyakorlatot oly becsben tartotta, mint a görög. Zene és testgyakorlat képezték nála a nevelés két legfontosabb eszközét. Az egyiktől a szellem, a másiktól a test fejlesztését, nemesítését várta. Csak ha mind a kettő összhangban gyarapodik, válhatott felfogása szerint az egyén tökéletessé.

A testgyakorlatok színhelyéül a *gymnasiumok* szolgáltak. Tág, oszlopos csarnokok voltak. Ezekben gyűltek össze az ifjak s futásban, ugrásban, discusvetésben, ökölvívásban és birkozásban (*pentathlon*) versenyeztek egymással. Megjelentek az idősbek is, hogy a bemutatott játékokban gyönyörködjenek.

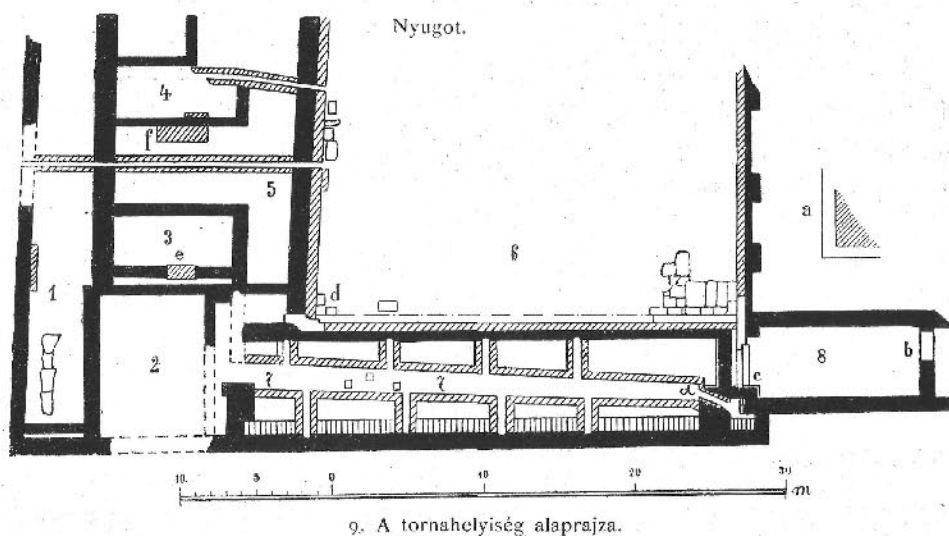
A római nép a testgyakorlatra sohasem fektetett ily nagy súlyt. Ifjúsága a fáradalmak elviselésében, a katonáskodásban edzette meg rendszerint testi erejét. Csak a midőn Görögország meghódított, vált tulajdonképen Rómában a *palaestra* intézménye ismeretessé. Csakhogy ekkor a testgyakorlat Görögországban sem volt már többé az, mint annakelőtte. Elvesztette ideális jelentőségét: célja főképen az volt, hogy a testi erők fitogtatására képessé tegyen. Szóval mesterséggé fajult, melyet a szabad-születésű ifjak méltatlannak találtak magukhoz. A kik űzik, *professionatus* emberek: rabszolgák és más olyanok, kik elég jövedelmező kenyérkeresetnek tekintik.

Rómában is ezek kezében maradt mindvégig. A fenmaradt emlékek közé, melyek ily *athletákat* ábrázolnak, tartozik tudvalevőleg a mi mozaikunk is, mely a nagyobbik lakóházhoz tartozó fürdő egyik helyiségét díszítette.* Két erőteljes izmos alakot látunk magunk előtt, a melyek egymással birkoznak. Ismertető jelök a fejök búbján csomóba kötött haj (*circus*). Előttük ül a tanító (*lanista*) s miként a kezében tartott pálca bizonyítja, nem hiányzott a fegyelem. De azért a jutalom sem maradt el. A győztest palmaággal tüntették ki.

* V. ö. «A legújabb aquincumi ásatások» című dolgozatomat, a hol rajza is közölve van, 32. ábra.

Hasonló mozaik-képek különben nemcsak Rómában, hanem Caracalla fürdőiben kerültek napfényre, hanem elszórva itt-ott a legtávolabb eső provinciákban is. E körülmény egy maga eléggé mutatja, mennyire népszerűek lettek idővel az athleták. Kétségtől minden nagyobb városban volt *palaestra*, a hol a római mutatóványaikban gyönyörködhetett. Csoda-e, ha Aquincum eddig feltárt épületei egyikében mi is egy *palaestra* romjait véljük felismerni.

Épületünk (l. a mellékleten I) az A utca nyugoti oldalán emelkedett s lenyúlt egész a B utcáig, a mely délfelől határolta. Egyedül azt nem tudjuk, mekkora volt a kiterjedése nyugot felé. Itt az országút gátolta meg a további kutatásokat. Nem lehet azért valami sok az, a mely előttünk ismeretlen. A mi

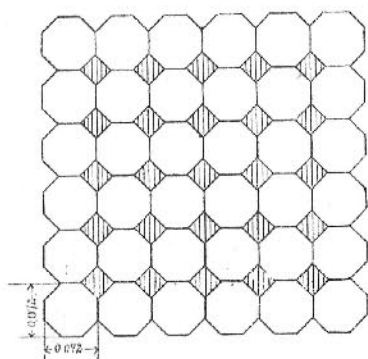
9. A tornahelyiség alaprajza.

északi határát illeti, annyi bizonyos, hogy azon faltömeg (*a*), melyet részben a Duna felé vezető út takar el, már a palaestrán kívül esett (9. ábra). Nem más ugyanis, mint egy hatalmas szobortalapzat alépítménye; ilyen pedig csak szabad téren állhatott. Kétségesebb azonban, vajjon azon hosszúkas négyszögű téren (8), melyre legfölül, közvetlenül az út szomszédságában bukkanunk, a palaestrához tartozott-e még vagy sem? Csak egyetlen ajtónyílása ismeretes s ez az északi falában (*b*) van. A palaestra felé eső déli részén ellenben ajtónak semmi nyoma sincs. Különben a csatlakozása is erre olyan, hogy legfőlebb épületünk kéleti tractusával lehetett összeköttetésben. Éppen nem valószínű tehát, hogy ez a helyiség szolgált volna mintegy a palaestra előterméül.

A bejárat ha valahol, úgy csak a tulsó déli oldalon, a B utca felől lehetett. A helyet, sajnos, pontosan meg nem jelölhetjük, mert nemcsak hogy egyet-

len küszöbkő sem maradt fenn e tájon, hanem az egyes osztályok összefüggését sem vagyunk képesek kellőleg megállapítani. Mindössze két tractust különböztethetünk meg. Az utca felé eső (1) osztatlan, hosszúkas folyosónak látszik, keleti felében még ott látunk in situ több mészkőlapot egymás mellett, melyek talaját fedték. Nyilvánvaló, hogy ily kövezetnek legfőleg a nyitott, látogatottabb épületrészekben volt helye. Mi más lehetett tehát e hely, mint az utcára néző oszlopos tornác? Az oszlopoknak ugyan sehol semmi nyoma sincs, ez azonban még nem azt jelenti, hogy egyáltalán nem is voltak. A határfal elég széles, hogy az oszlopok basisa gyanánt szolgált legyen.

Áttérve az ezen tornác mögött fekvő második tractusra, első helyen szőlünk azon négyszögű teremről (2), mely közvetlenül az A utca mellett fekszik. Keleti zárfa teljesen ki lévén szakítva, természetesen ma már lehetetlen eldön-

10. Téglaburkolat a tornahelyiségben.

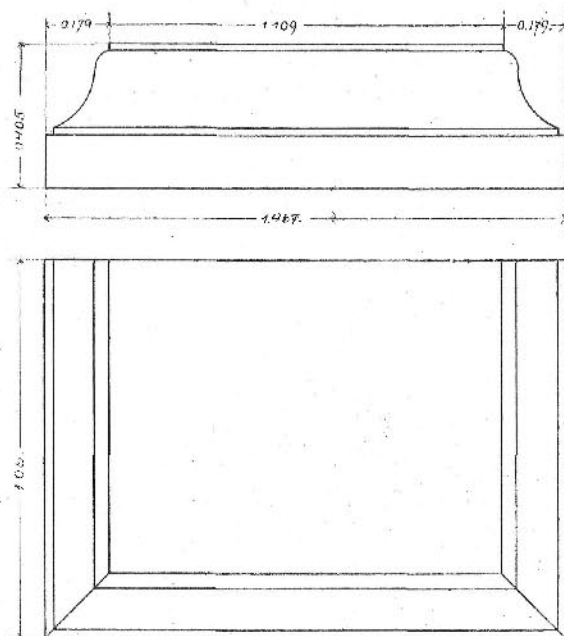
teni, volt-e bejárata az A utcáról, avagy az imént leírt oszlopos tornácra vezetett-e az belé. Ugyanezen okból azt sem állapíthatjuk meg többé, összeköttetésben állott-e a tőle délre eső hosszú tractussal? Hogy nyugot felé a szomszédos három helyiségbe nem volt átjárás, eléggé mutatja maga az a körülmény is, hogy dupla fal választja el a kettőt egymástól. A miért különben e helyiség mindenekfelett érdekes, az talajburkolata. Nyolcszögű téglahasábok képezik, a melyek olyformán vannak mozaikszerűleg egymás mellé rakva, hogy a

köztük fenmaradt üregeket négyszögű téglacsovékek töltik ki (10. ábra).

A tractus nyugot felé eső, a két helyiségnél tetemesen szélesebb részét két oldalt egy-egy hatalmas fal határolja. Az északi falazat egyszersmind az oszlopos tornác hátfalát képezte. Ebben kellett a mindenesetre széles ajtónyílásnak lenni, a melyen át az oszlopos csarnokból a palæstra belsejébe lehetett jutni. Főltéve, hogy azon a helyen állott, hol a csatorna jó kifelé, úgy a rajta belépő jobbra és balra egy-egy hosszúkas helyiséget (3 és 4) talál. A kelet felőliben egy a hátfalba beépített hatalmas postamentum (e) ötlük szemünkbe. A talppárkány még in situ fekszik s mint minden e nemű építészeti emlék, legfőképp profilja miatt érdekes (11. ábra). Kétségtől valamely szobor állott rajta. Úgy látszik, hasonló talapzat emelkedett a tulsó helyiségben is, csak hogy ez nem volt a hátfalhoz támasztva, hanem a mellső hosszfalból ugrott elő (f). Ma már csak az aléptmény van meg, a melyen a basis állhatott.

Egyébként e két helyiséget a tractus északi határfalától körülbelül ugyanoly

szélességű köz választja el, mint a minő délfelől az oszlopos tornác. Figyelembe véve, hogy innen közvetlenül a palæstra négyszögű udvarára (6) érünk ki, s hogy ez utóbbit rendszerint mind a négy oldalán oszlopok sora fogta körül, könnyen rájöhethünk, hogy az említett köz (5) nem lehetett más, mint egy második oszlopos tornác, mely az udvar déli oldalát szegélyezte. Az egyes oszlopok közös falazaton pihentek; ugyanazon széles fal az, mely tractusunk déli határát jelöli. A mi beosztásukat illeti, több mint valószínű, hogy az teljesen megfelelt az oszlopok azon elhelyezésének, a mely szerint azok észak felől fel voltak állítva. Szerencsére ezen oldalon az egyes oszlopok helye iránt a legkisebb kétség sem lehet. Három ponton a határfal négyszögű kiugrásokat mutat. A negyedik oszlop az udvar északkeleti sarkán állott, s végül odább kelet felé még egy ötödiknek is kellett lenni, mely azonban már nem volt az udvar felé fordítva, hanem az épület határát a már említett 8 helyiség felé jelezte. Ez utóbbit helyesebben pillérnek mondhatjuk, mert miként a 8 helyiség délkeleti sarkában a félig beépített négyszögű lábazat tagozása (12. ábra) következtetni enged, csak három oldala állott szabadon, a negyedik a falba nyúlt be.

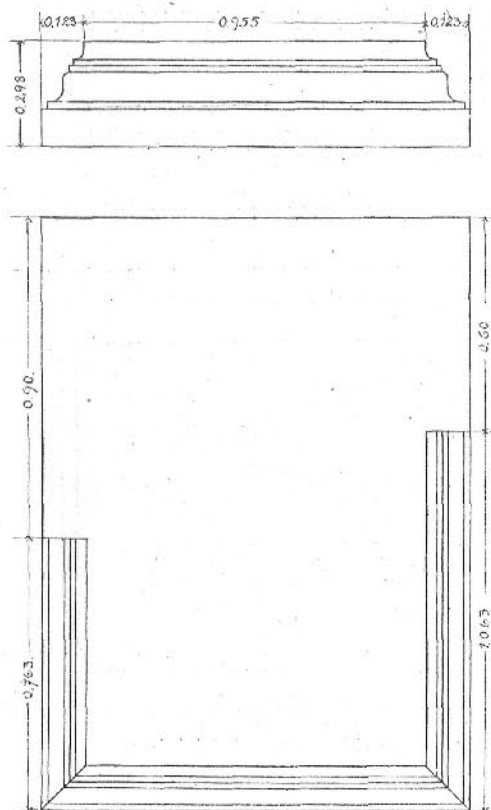
11. Talppárkány a tornahelyiségben.

A többiek nyilván kerek átmetszettel bírtak. A szár vastagságáról fogalmat nyújt a 8 helyiség délnyugoti sarkában jelenleg heverő oszlopdob, ha ugyan a szóban levő oszlopok valamelyikének részét képezte.

A déli és északi oszlopsorokhoz hasonlóan kétségkívül az udvar másik két oldalát is szegélyezték. A nyugotiról természetesen nem szólhatunk semmit, a mi pedig a keletit (7) illeti, elég egy pillantást vetnünk az alaprajzra, s azonnal ráismerünk az oszlopos tornácra, mely az udvart ezen oldalról szegélyezte. Szélessége 6.15 m., hossza pedig valamivel nagyobb mint magáé az udvaré. Az oszlopok, melyeken a tető nyugodott, az udvar felé eső hosszfalán voltak

elhelyezve, de reánk épp oly kevés maradt fenn belőlük, mint azokból, melyek az udvart délfelől zárták el. Mindennek dacára e folyosó a palæstra legérdekesebb részét képezi.

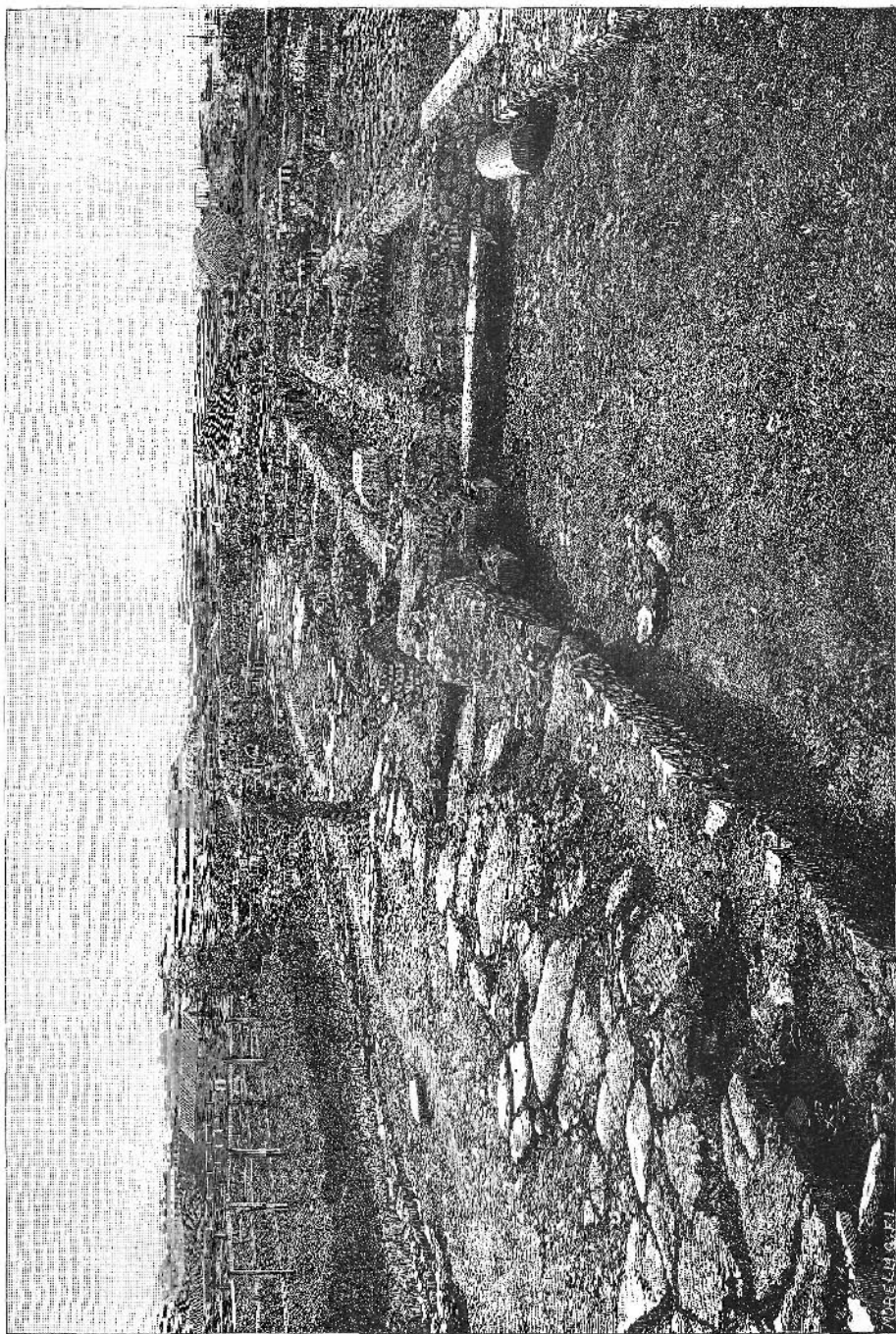
Első tekintetre úgy tetszik, mintha két sor szobára lett volna felosztva, a melyeket a hossz tengely vonalában 1.4 m. köz választ el egymástól. (V. ö. a tornahelyiség fametszetű képét). Közelebbről vizsgálva azonban őket, be

12. Pillér lába a palæstrában.

kell látnunk, hogy azok mégsem lehettek elkülöníteti szobák. Nem tudjuk okát adni, mire szolgálhattak akkor azon szűkebb közök, melyek keresztben húzódnak. Egyébként mi szükség lett volna is egy palæstrában ennyi apró helyiségre? Volt-e hát s mi volt a célja ezen beosztásnak? A magyarázatot megadja a folyosó hosszában menő széles köz északi végén látható fűtőhely (α). Egy előtte fekvő, négyfelől körül-falazott, kis négyszögű kamrából történt a fűtés. Maga a kemence trachytlapokkal van alul s két oldalt kirakva, fölül nyilván boltozat fedte. A meleg levegő közvetlenül a hosszú közbe hatolt s egészen a folyosó tulsó végéig terjedhetett. De miként a belőle kétoldalt kiágazó szűkebb közök bizonyítják, lehetséges volt, hogy legalább részben folyosónk mindkét hosszfaláig is eljusson, sőt mi több, az ezek végén a falakba beillesztett melegvezető

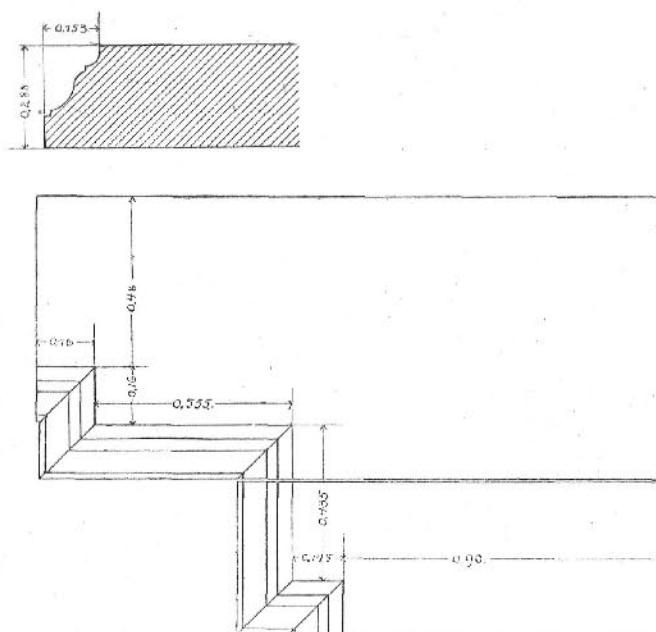
csövek segélyével egészen a mennyezetig fölhatolhatott. Egy ily melegvezető csövet még eredeti helyén van alkalmunk látni a kemenczétől számított, negyedik csatorna keleti végén. Mint látjuk tehát, tulajdonképen fűtési berendezéssel van dolgunk, mely a fürdőkétől mindössze annyiban különbözött, hogy a meleg levegő nem melegíthette föl közvetlenül az egész padozatot, hanem csak azon részeit, a melyek alatt közeink, helyesebben a fűtési csatornák haladtak. A többi része szilárd talajon pihent, a mit nyilván úgy értek el, hogy az

13. A tomahelyiség és egyik utca képe észak felől.

ezen csatornák közé eső négyszögű helyiségeket földdel töltötték fel. Hogy pedig a padozat a középső széles köz felett be ne szakadhasson, másrészt a meleg levegőnek is szabad útja legyen, trachytszlopocskákkal támasztották alá. Nehány ily oszlop még ott hever a köz déli felében.

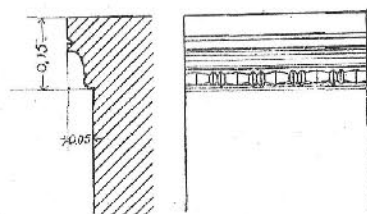
Az előadottak után immár nem nehéz folyosónk eredeti állapotát magunk elé képzelünk. Nem volt az szobákra osztva, hanem egyetlen hosszú helyiséget

14. Talppárkány a tornacsarnokban.

képezett. A melegvezető csatornák jelenleg szembeszökő oldalfalait nem láthatta akkor senki: eltakarta a rajtok nyugvó padozat, a melynek magasságát különben nemcsak a fenmaradt trachytszlopok hosszából, hanem a keleti

határfal déli része után is, a hol maga a felépítmény is részben még látható, igen könnyen kiszámíthatjuk. Ugyancsak e részből következtethetjük azt is, hogy folyosónk az A utca felé teljesen zárt volt. Nem is lehetett itt szükség bejáratra. A palæstra felé néző arkadjain jártak ki s be mindazok, kik a játékokat innen kívánták nézni. Fűthető lévén, meg volt az előnye, hogy zordabb időjárás esetén is kelle-

15. A palæstra udvarában találtszonka kódúcz nézete és metszete.

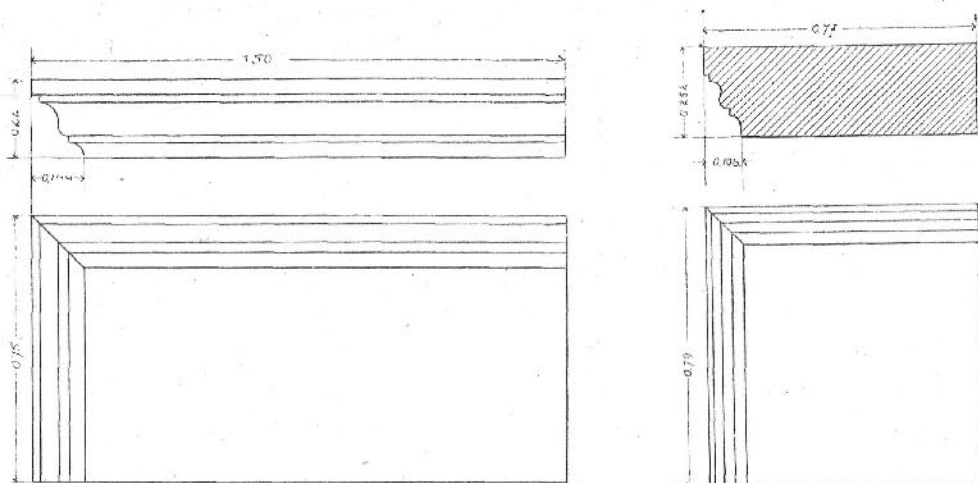
mes tartózkodási helyül kínálkozott. Sőt nem lehetetlen, hogy ilyenkor maguk a mutatók is itt történtek. Ez azonban csak ritkán eshetett meg.

Tulajdonképeni színhelyök a palæstra udvara volt. 28 m. hosszú s tán ugyanoly széles tere kétségtől alkalmasabb volt e célra, mint a keleti, szűk tornác. Északkeleti sarkában ott látjuk még a kövezet egy részét: többé-kevésbé szabályos négyszögű mészkőlapok; eredetileg az egész tér ilyenekkel volt burkolva. Fölül nyitott lévén, természetesen az esővíz elvezetéséről is gondoskodni kellett. Tényleg ott találjuk déli oldalán a csatornát, mely előbb a déli belső tractust, majd a mögötte fekvő oszlopos folyosót szelvéen át, a *B* utca északi főcsatornájába szakad. Tetején még ma is az egykori mészkőlapok több darabját látjuk, a melyekkel fedve volt. Odább nyugotnak egy második csatorna ötlík szemünkbe. Ez is a palæstra udvarából indul ki ugyan, de miként esési szintje mutatja, az udvar vize nem nyerhetett rajta lefolyást, ellenkezőleg oda folyt a víz a szomszédos szobából. Belül az udvart, az oszlopok tövében két lépcsőfok szegélyezte. Az alsóból még jókora darab maradt fenn eredeti helyén, a keleti oldal felső részén. 5,7 m. hosszú, 0,55 m. széles és 0,3 m. magas kőhasáb, melynek az udvar felé eső széle meglehetősen le van koptatva. A második, felső lépcsőre mindössze az udvar délkeleti sarkában (*d*), szintén még in situ fekvő talappárkány (14. ábra) enged következtetni. Többszörös fordulatai (Wiederkehre) világosan mutatják, hogy egyrészt a délkeleti sarokpillér basisául szolgált, másrészt pedig mindkét végéhez hasonló tagozású kőhasáboknak kellett csatlakozniuk.

Az udvarról szólva, nem hagyhatjuk végül teljesen szó nélkül azon kődúcot (15. ábra) sem, mely jelenleg az udvar közepe táján hever. Minden csonkasága dacára sem lehet kétség, hogy valamely, falhoz támasztott pillér egyik végső darabjával van dolgunk. Alapja 47 cm. széles és 90 cm. hosszú négyszög, magassága bizonytalan. Három oldallapját párkányszerű keret szegélyezi, a melyet a közbezárt mezőtől az ismeretes gyöngysor választ el. Ugy kell lenni, hogy a pillér lerombolása alkalmával lezuhant mostani helyére s szerencsére ott maradt a mai napig. Eredeti helyét természetesen bajos volna meghatározni.

* * *

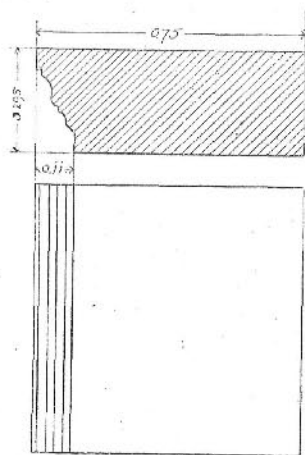
Miután végigjártuk így a palæstra összes részeit, vessünk még egy rövid pillantást az *A* utca tulsó, keleti oldalára. A sarkon, melyet a *B* utcával képez, egy második nagyobb terjedelmű épület romjai tűnnek szembe (L. a mellékleten II.). Ha egyéb nem maradt volna reánk mint azon néhány fal, melyek egyrészt a két utca felől határolják, másrészt három különböző nagyságú részre

16. és 17. Párkányrészek a sétacsarnokból.

1, 2 és 3) osztják, még elgondolni is bajos volna, mi lehetett egykor a rendeltetése. A terem nagysága, nemkülönben az A utcáról vezető, 340 cm. széles ajtónyílás (6) után ítélve, legfőleg azt constatalhatnók, hogy valamely középülettel van dolgunk. Csakhogy szerencsére ép ezen, különben a többiekénél

semmit sem jobb fentartású romok közt oly részletek maradtak meg, a melyek lehetővé teszik, hogy nemcsak a felépítményről némi fogalmat alkothassunk magunknak, hanem magára a rendeltetésére is következtetést engednek vonni.

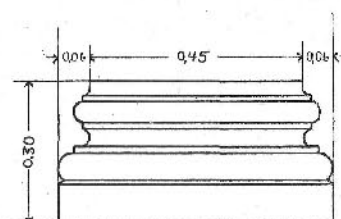
18. Ugyanaz.

Azon oszlopalapokat értem alattuk, melyekkel úgy az A és B utcára, mint az északra néző határfalakon találkozunk. A B utca mentén fekvők a falazat egyes négyszögű kiugrásain pihennek, a többiek magán, a nem éppen valami erős falon állanak. Kétségtől a keleti, ma még csak részben kiásott határfal is egy oszlopsort tartott, úgy hogy épületünket mind a négy oldalán oszlopok által körülzárva kell gondolnunk.

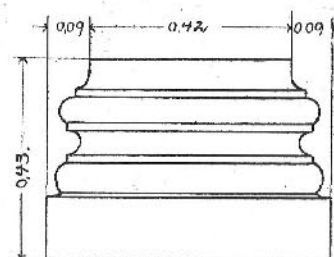
Csak az a kérdés immár, fedve volt-e az ily módon bekerített tér vagy sem. Világos, hogy ez utóbbi csak akkor lett volna lehetséges, ha négyfelől *porticus* fut körül, a melynek tetejét tartották oszlopaink. Pusztán álló oszlopsorok nem képzelhe-

tők. Mindenesetre fedve kellett tehát lenni, még pedig minden valószínűség szerint vízszintes mennyezet fődte. De ez esetben is csak úgy fedhették be, ha a téren belül oszlopokkal támasztják alá. Ezen oszlopoknak ugyan ma már nincs semmi nyoma, könnyű belátni azonban, hogy másutt nem állhattak, mint részben azon a falon, a mely körülbelül közepütt északdéli irányban fut, részben pedig azon másikon, mely a nyugoti félt ismét két, nem éppen egyenlő részre osztja.

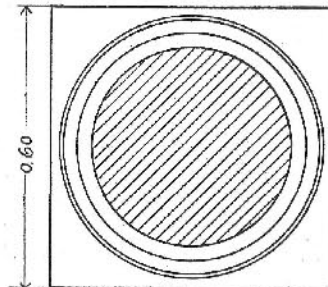
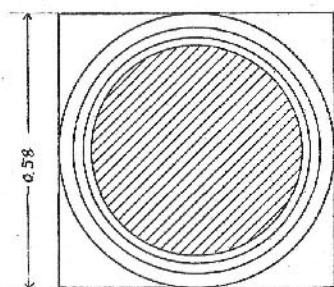
A túlsó keleti félben nyilván azért nem volt ilyenre szükség, mert az keskenyebb, mint a nyugoti.

19. Oszlop lába az oszlopos csarnokból.

20. Ugyanaz.

Magáról a tetőzetről természetesen vajmi keveset mondhatunk. Mindössze az oszlopokon nyugvó párkánynak négy töredéke került elő, melyek jelenleg ott hevernek a B utcán. Három darabnak rajzát a 16., 17. és 18. ábrák alatt bemutatjuk. Kettő a sarkokon volt elhelyezve s tagozásra körülbelül egymással megegyezik. De már a harmadik elüt tőlük, tetemesen vastagabb, mint amazok. Mindennek dacára nem lehetetlen, hogy valamennyien ugyanczen épület részleteit képezték. Ezeken kívül van még végül két oly oszlopláb, melyek szintén

megérdemlik, hogy rajzukat közöljük. Mindkettő (19. és 20. ábra) elég csinos attikai basis.

Összefoglalva a mondottakat, azt hiszem, elég tiszta lehet a kép, melyet épületünkről magunknak alkothatunk. Mind a négy oldalán oszlopok környezvén, elég szellős és egyúttal elég tág helyül kínálkozhatott tehát mindazoknak, kik idejöket sétálva vagy másokkal társalogva vágytak eltölteni. Egyéb rendeltetése aligha lehetett.

IV.

A NAGY FÜRDŐ LACONICUMA.

Midőn Hampel József dr. az ásatásokat 1881-ben a Papföldön vezette, s napfényre hozta a nagy fürdő négy fő osztályát, a vetkőző termet, a *frigidariumot*, *tepidariumot* és *caldariumot* teljesen, ugyanazon alkalommal ez utóbbitól délnyugatra még egy kis helyiséget fedezett fel, melyről joggal föltehetette, hogy a nagy fürdőhöz tartozik. Kifogyván azonban az időből, nem áshatta fel egészen a vele összeköttetésben álló többi helyiségekkel. Torma Károly tanárnak jutott a feladat, hogy a következő évben aztán napfényre hozza ezen épületrészt egész terjedelmében.

Tekintve, hogy Hampel József «A papföldi közfürdő» című dolgozatában behatóbban csak az általa feltakart fürdőrészeket tárgyalja, helyén valónak találtam, hogy ezen fejezetben külön szóljak róla, annnyival inkább, mert fürdőnk egy igen érdekes kiegészítő részét bírjuk benne. Kétségtől kár volna, ha a nélkül pusztulna el, hogy legalább leírása fenmaradjon. Bárha már előbb történt volna még ez; akkor tán ma is még sok oly részletet világosabban látnánk, mint tényleg. Jelen leírásomban természetesen csak az után indulhatok, a mi szemünk előtt fekszik.

Mindenekelőtt lássuk, minő viszonyban van a tulajdonképeni fürdőhöz. Mint érintettük, a *caldarium* déli oldalán fekszik, hozzáépítve azonban nincsen. Keletre egy nagyobb négyszögű tér fekszik közbül: a fűtőkamra, a melyből a *caldarium* délkeleti sarkán fekvő kemenczét fűtötték. Tőle nyugotra ott látjuk a *caldarium* később beépített apsisát s ennek mindkét oldalán egy-egy kisebb helyet, melyek sajátságos formáját az apsis görbülete feltételezte. Különös rendeltetése egyiknek sem lehetett. A nyugotra eső első tekintetre úgy tetszik, mintha medenczéül szolgált volna. De nem valószínű, hogy az volt. Legalább a vörös festék oldalán ellentmond a feltevésnek. Annyi bizonyos, hogy a *caldariumból* sem e két hely bármelyikén, sem a fűtőkamrán át hozzáférhető nem volt. Már e körülmény magában elég annak belátására, hogy oly értelemben,

mint a *caldarium* vagy *tepidarium*, nem képezhetette a fürdő részét. De azért külön önálló fürdőnek sem tekinthetjük. Ha az volna, úgy szükségképp föl kell hogy ismerjük benne a fürdő főrészeit: a *frigidariumot*, a *tepidariumot* és *caldariumot*. Mint azonban látni fogjuk, az egyes helyiségek úgy formája, mint berendezése egészen más, mint az, melyet az említett fürdőrészek mindenütt, a hol csak római fürdő napvilágra került, mutatnak. Miért tért volna el a római éppen ezen egynél a rendes sablontól? Ugyanezen okból a női fürdőosztálynak sem tarthatjuk. A fürdő ismeretes alkatrészei ebben sem hiányozhattak, ha mindjárt kisebbek s tán kiállításra szegényebbek is voltak, mint a férfiak osztályában.

Szerencsére a megfejtés nyitját megadja egy másik papföldi fürdőnk, mely a délkeleti épülecsoporthoz (l. a mellékleten IX. sz. a.) fekszik. A szentendrei út mentén levő nagy fürdőtől annyiban különbözik, hogy két külön, a férfiak és nők számára épült osztálylyal bír, de másrészt meg abban megegyezik vele, hogy szintén van egy toldaléképülete, mint amannak. Leírásában* részletesebben szóltam ezen, a fürdő keleti végéhez épült hosszúkas helyiségről s kimutatni igyekeztem, hogy az nem lehetett más, mint az ú. n. *laconicum*. Különálló, zárt helyiséget képez ugyanis, a mely úgy van elhelyezve és berendezve, hogy hőmérséklete a legmagasabb fokig legyen emelhető, az lévén a célja, hogy a fokozott hőség könnyítsen a túlterhelt gyomron (*cruditas*) s új étvágyat gerjesszen. Ezért a kik használni akarták, rendszerint föl sem keresték a fürdő többi meleg osztályait, hanem megizzadván száraz levegőjében (*assa sudatio*), minden átmenet nélkül vehették a hideg fürdőt.

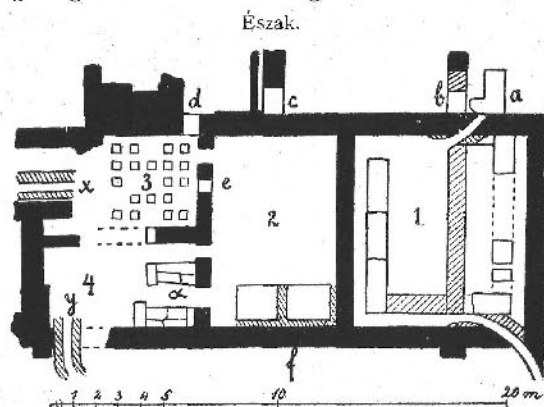
A mi a nagy fürdő szóban forgó részét illeti, világos, hogy elkülönített fekvésének csak úgy van értelme, ha rendeltetése azonos volt ama másik fürdő említett helyiségével. Szóval csak akkor, ha *laconicumnak* tartjuk, értjük meg mindenekelőtt, miért nem állott közvetlen összeköttetésben a fürdő *caldariumával*. Kérdés tehát, hol volt a bejárata?

A mint az ideiktatott alaprajzból (21. ábra) kitetszik, épületünk tulajdonképpen három részre oszlott s ezek közül, legalább a romok mai állapota után ítélve, csak a két nyugotra eső állott egymással kapcsolatban; a keletnek fekvő szélső helyiség egymagára állott. E szerint legalább is két bejáratnak kellett lenni. Az egyik, mely az 1 szobába vezetett, mindenesetre ott nyílt északkeleti sarkán (*a*), közvetlenül a *D* utcából. Utolsó maradványa egy erősen lekoptatott mészkőlap, mely ugyan nem volt magá a küszöb, de annak része gyanánt szolgálhatott. A másik bejárat a beépített apsis mögött vezetett a nyugoti szélső helyiségbe. A küszöb helyét (*d*) még némileg a fal négyszögű bevágása

* L. A legújabb aquincumi ásatások III. fejezetét.

jelzi. Hogy azonban odáig eljussunk, szükségképp fel kell tételeznünk, hogy a *D* utcáról, a *caldarium* keleti fűtőhelye mögött szabad átjáró vezetett. S hogy ez tényleg megvolt, elég azon, még ma is eredeti helyén álló oszlopbasisra utalnunk, mely a *D* utca nyugoti határfalában szemlélhető. Nyilván az átjáró nyílásának (*b*) északi oldalán emelkedett. Hasonlóképp kellett egy ajtónyílásnak lenni a fűtőkamra nyugoti falában is (*c*), mert csak így volt lehetséges a 3 helyiség *d* ajtajáig eljutni.

Áttérve magának az épületnek berendezésére, a mi legjobban megragadja figyelmünket, az a fűtési apparatus. Különbözik ez volt a legfontosabb is. Összes romjaink között itt találjuk a legépebb *hypocaustum*-ot. A középső helyiségben (2) a padozat még ma is ugyanazon téglaoszlopocskákra pihen, a melyekre eredetileg fektették. Legvilágosabban látni az egész szerkezetet, ha a nyugatnak néző

21. A faconicum alaprajza.

nyílásokon pillantunk be (22. ábra). Ugyanígy volt a tőle nyugotnak eső 3, nemkülönben a keleti 1 helyiség alfűtése. Az előbbiben egyébként még tisztán kivehetők a *hypocaustum* talaján a nyomok, a hol a téglaoszlopok állottak. Érdekes azonban megfigyelnünk, hogy e nyomok csak mintegy közepe tájáig nyúlnak, azontúl a terrazzo helyett agyagtalajra lépünk. Nyilvánvaló, hogy közbül a még részben fenmaradt keresztfalnak folytatása emelkedett eredetileg. Ez a fal választotta el a 3 helyiséget a tőle délre eső fűtőkamráról (4), a honnan a *hypocaustum* fűtése történt. A kemencze (α) hatalmas trachytlapjai még ott fekszenek a helyszínén. A meleg levegő belőle mindenekelőtt a középső 2 helyiség padozata alá tódult a nyugoti határfal legszélső nyílásán. Innen aztán legalább eredetileg átmehetett az 1 számú helyiségbe. Midőn azonban később az ide átvetető melegvezető nyílásokat berakták, nem maradt más útja, mint hogy ugyanazon oldalon, a melyen bebocsátatott, a két felső nyíláson ki

is jöjjön s legalább némileg a 3 helyiséget fölmelegítse. Az így átvezetett levegő aztán egy csatornanyíláson (x) ért ki a szabadba.

Ép az ellenkező irányban haladtak a fürdővendégek. A bejárat kívülről a két nyugoti helyiségbe, mint röviden jeleztük, az apsis mögött d -nél nyílt. Szűkségekép előbb tehát a 3 szobába jutottak. Ennek langyos légkörében vetkőztek le, s mentek aztán át az e -nél még elég tisztán látható ajtónyíláson a

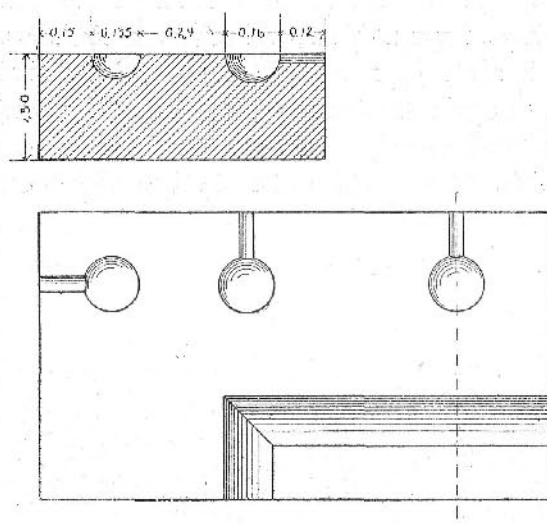

22. A laconicum látképe nyugatról.

tulajdonképeni izzasztó szobába. A kik kívánták, esetleg meg is fürödhettek itt; déli oldalán két négyszögű medence állott, melyeknek nyomai eléggé kivehetők. A viznek bennök okvetlenül melegnek kellett lenni, talajuk ugyanis nemcsak hogy közös a helyiség többi részének padozatával, hanem, a mi fontos, közvetlenül a kemence szomszédságában fekszik s így leggyorsabban és legerősebben melegedett át. A két medence mögött a helyiség déli határfalában fenmaradt 95 cm. széles nyílás nyomai (f) minden valószínűség szerint csak

valamely ablak helyét jelölhetik; ajtó azért sem lehetett, mert közvetlenül előtte a medenczék állanak.

A 2 helyiségből tovább, a szomszédos 1 szobába át aligha lehetett menni. Ugyanazon út vezetett ki, mely be. Az *e* ajtónyíláson vissza kellett tehát térni ismét a 3 helyiségbe. Mielőtt azonban felöltöztek, lehetséges volt, hogy a testet hideg vízzel lehűtsék. A 3 helyiség déli részéből a fűtőhely nyugoti oldalán egy négyszögű medencze maradványai nyúlnak ki. Terrazzoval borított talaja nem nyugszik pilléreken, tehát fűthető sem volt. Innen (4) indul ki azon csatorna (*y*), mely a fürdő és a piac között fekvő teret részsűt szeli.

23. Az egyik kőhasáb nézete és metszete.

A mi a szélső keleti helyiséget illeti, mint láttuk, *a* bejárata közvetlenül a *D* utca felől nyílt. Bár ilyenformán fürdő részünk magában álló osztályát képpezte, annyiban mégis összefüggött a többi helyiségekkel, hogy azokkal egyidejűleg, ugyanazon terv szerint épült. Alfűtése (*hypocaustum*) eredetileg közös volt a 2 és 3 helyiségekével, vagyis nem volt külön fűtőhelye, hanem a meleg levegő a 2 szoba felől a válaszfal nyílásain át került padozata alá. Később e nyílásokat, mint már érintettem, berakták ugyan, új kemenczét azért nem építettek az így elzárt 1 helyiség mellé, legalább egyik oldalán sem találjuk fel a legcsekélyebb nyomát. Mi szükség is lett volna a fűtésre oly helyiségben, a melyet a látogatók azért kerestek fel, hogy testüket a hideg zuhanynyal lehűtsék? Részemről ugyanis csak úgy érthetem azon mészkőlapokat, melyek a ke-

leti, déli és nyugoti oldalán szegélyzik, ha a zuhany berendezésének maradványait ismerjük fel bennök.

Ép állapotban a szobát körülfutó alacsony padot képeztek, melyet a faltól mintegy 30 cm. köz választott el. A felső lap befelé eső része többékevésbé le van koptatva, a mi világosan mutatja, hogy rajta jártak-keltek. Másrészt pedig ott látjuk mindegyik kőhasáb szélén a bevágott csatornát, mely nem szolgálhatott egyébre, mint a fölülről lezuhant víztömeg levezetésére. Mint az egyik sarokkőlapon alkalmunk van meggyőződni, e csatorna a kőhasábok mögött vonuló, már említett köz felé kanyarodik. Ennek mélyében halad ugyanis mind a négy fal tövében azon szélesebb *cloaca*, a melynek közvetítésével aztán a víz az épület két sarkán kiinduló s a *D* utcza kövezete alatt folytatódott csatornákon szabad lefolyást nyert. Valamivel rejtélyesebbek azon tányérszerű bemélyedések, melyek sorát ugyancsak az említett kőhasábok felső lapján van alkalmunk látni (L. az egyik sarok-dűcz 24. ábra a. bemutatott rajzát). Annyi bizonyos, hogy a felülről eső víz felfogására szolgáltak s hogy az belőlök egy-egy kis csatornácskán közvetlenül a fal tövében menő csatornába szakadt. E szerint minden egyes bemélyedés egy-egy felül alkalmazott vízcsapnak felelt meg, szóval helyiségünkben annyi zuhany lehetett, a mekkora azon bemélyedések száma.

V.

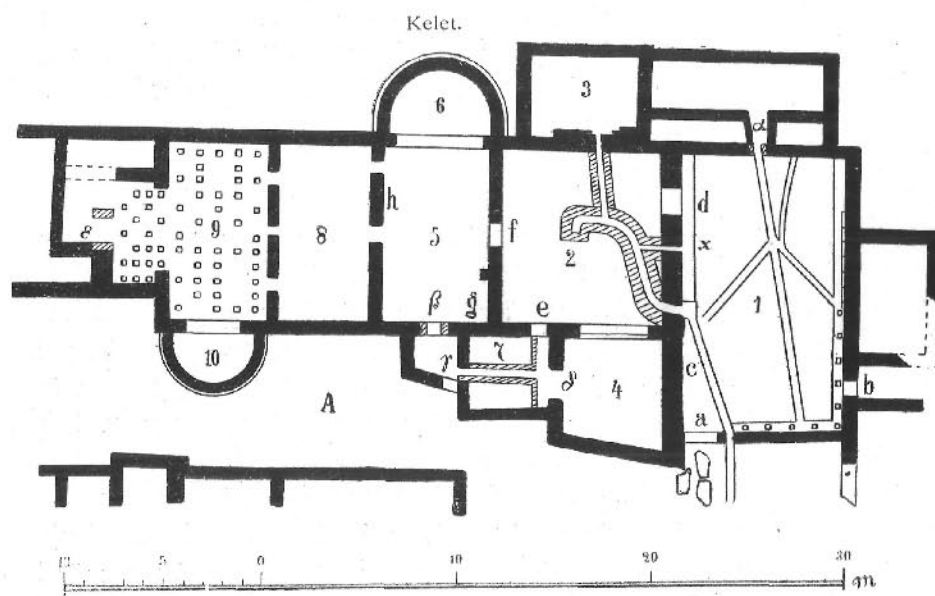
A KISEBBIK PAPFÖLDI FÜRDŐ.

Arról a magában álló épületről van szó, mely ott fekszik a Duna felé vezető kocsí-út tőszomszédságában, az A utcától mintegy 125 méternyi távolságban. (L. a mellékleten XV.) Még Torma Károly tanár ásatta fel 1883-ban, mindeddig azonban nem nyílt alkalom, hogy részletes leírása megjelenjék. Pedig, ha valamely épület, úgy ez szenvedett a lefolyt hét év alatt legtöbbet. Javíthatatlan hibának tartanám, ha publicatiójával még tovább kellene késni.

Elég rövid pillantást vetnünk alaprajzára (24. ábra), hogy tisztában legyünk rendeltetésével. A számos *hypocaustum*, a félkörű és négyszögű medenczék, nemkülönben a vízvezető csatornák mind arra mutatnak, hogy ismét egy fürdő-épülettel van dolgunk. Észak-déli irányban fekvő hosszúkás négyszöget képez. Egyedül a déli oldala nincs még teljesen felásva, az erre fekvő egy-két helyiség azonban alig lehetett jelentékeny: semmiesetre sem képezték fürdőnk bármely fő részét. A többi oldalról egészen tiszták a körvonalai, így kelet felől nem csatlakozik hozzá egyetlen fal sem, északról legfőlebb szélső határfalának egy része van föld alatt, a mi pedig nyugoti oldalát illeti, erre az A utcaköz határolja, melynek tulsó felét egy még csak részben napfényre hozott épület néhány helyisége foglalja el.

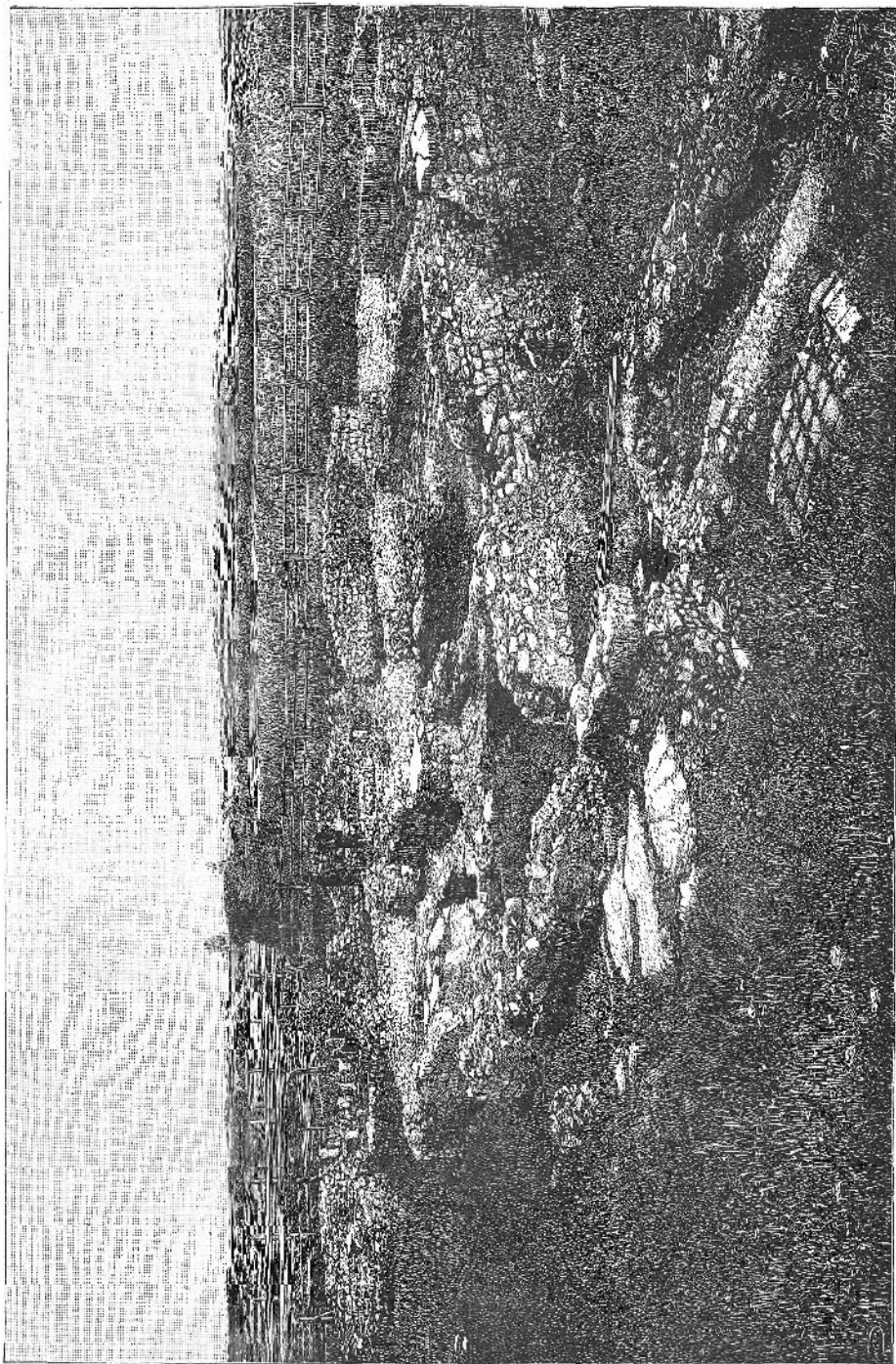
Keresve a bejáratot, végig kell mennünk az A utcán. Egy helyütt az utcakövezet néhány lapja tűnik szemünkbe. Ennek szomszédságában bukkanunk csak rá az *a* ajtónyílás küszöbkövére. Más bejárat nincs s nyilván nem is volt ezen az oldalon. Kívüle még csak az épület déli részén látjuk egy ajtóküszöb töredékét (*b*), de ez valószínűleg a déli mellékhelyiségekből nyílt. Átlépve az *a* ajtón, egy terjedelmes, hosszúkás négyszögű teremben találjuk magunkat. Padozatának legnagyobb részét még ma is az eredeti téglaburkolat fedi, de figyelmünket nem annyira e burkolat köti le, mint azon számos csatorna, mely alatta össze-vissza fut. Kétségkívül ezek szolgáltak okul, hogy a padozat helyenként annyira megroskadt.

Csatornáink kétfélék. Az egyik részben a meleg levegő keringett. A terem keleti végén (α) ott látjuk még a kemence némi maradványait. A meleg levegő innen közvetlenül a terem hosszában szelő csatornába tódult, egy része a közepe táján kiágazó három mellécsatornába ment át, a többi azonban tovább terjedt a főcsatorna nyugoti végéig s itt oszlott meg a fallal párhuzamosan menő csatorna két ágában. Az északi csatornaág csak az a küszöbig nyúlik, ellenben a tulsó tovább fut a terem déli fala mentén, közepe táján egyesül a főcsatornából erre ágazó mellécsatornával s a terem keleti felében ér véget. Ez utóbbi csatornában még ott látjuk a trachytszlopok néhányát, melyeken a padozat nyugodott. A terem közepén szétágazókban ezeknek nyoma sincs, de nem is

24. A kisebbik fürdő alaprajza.

volt rájuk ott szükség. Elég keskenyek, úgy hogy egyszerű trachytlapokkal voltak lefedhetők. Különböztetők nem a szélességben mutatkozó különbség volt a tulajdonképeni ok, mely a falak mentén húzódó csatornáknak szükségessé tette a támasztó oszlopokat. A falak mentén legalább egy résznek kellett nyitva maradni, hogy azon át a meleg levegő egész a mennyezetig hatolhasson. Rendszerint e célra a már eléggé ismert téglányalakú fűtőcsöveket szokták alkalmazni, melyeket nyílásukkal egymás fölé állítva a falak oldalához tapasztottak. Itt azonban helyettük nagy téglalapokat találunk, mindegyiknek négy sarka egy-egy alacsony lábbal van ellátva (*tegulae mammatae*) s e lábakkal fordítva a falhoz illesztették őket egymás fölé. E berendezésnek meg volt aztán az az előnye,

25. A kisebbik fürdő képe délnyugatról nézve.

hogy a meleg levegő sokkal könnyebben terjedhetett oldalt is, az egyik sorból a másikba át, mint a hogy ez a közönséges fűtőcsöveknél volt lehetséges, a hol mindössze egy kis nyílás szolgált oldalt a melegség vízszintes vonalban való közvetítésére. Legépebben maradt meg e sajátságos, nálunk mindenesetre magában álló fűtési szerkezet egy része a déli határfal mentén.

A padozat alatt vonuló csatornák másik része egyszerűen a víz odábbvezetésére szolgált. Az egyik az északi határfal tözsomszédtságában vonul, feneke fedőcserepekkel (*tegulae*) van kirakva, egyedül az az érthetetlen, hogy nyugoti vége, a merre szükségkép a víz lefolyásának kellett lenni, el van torlaszolva. Mindenesetre csak később történhetett ez, a midőn úgy látszik, már feleslegesnek találták. A mi a másik csatornát illeti, az előbbinek közvetlen szomszédtságában kezdődik, egy kis vízfogó medenczéből indul ki, s az *a* ajtó déli oldalán hagyja el a termet. Mint alább látni fogjuk, tulajdonképen az volt a rendeltetése, hogy a szomszédos 2. helyiségből a válaszfalon a cisternába ömlött vizet vezesse el.

Kérdés immár, mi lehetett e terem célja? Torma Károly nagy uszodának (*nataio*) tartja, természetesen olyannak, melyben a víz állandóan langyos volt. Tényleg, ha semmi egyebet sem veszünk tekintetbe, mint az északi falban (*x*) a padozat szintje fölött 60 cm.-nyi magasságban alkalmazott csövet, melyen a víz a falon keresztül a 2. helyiségben kanyargó csatornába nyerhetett lefolyást, e körülmény egymaga eléggé valószínűvé teszi föltevését. Hogyan értsük azonban akkor azt, hogy úgy az *a*, mint a *b* küszöb egy magasságban fekszik magával a terem talajával. Nézetem szerint a kérdés megoldása a következő lehet. Eredetileg semmiesetre sem szolgált az 1. terem uszodául. Legalább a két említett küszöb fekvése minden kétséget kizárólag ellene bizonyít. Nyilván vetkezőhelyiségül használták. Csak később történt az, hogy uszodát csináltak belőle, a mi természetesen csak úgy vált lehetségessé, hogy a meglevő alacsony fekvésű ajtónyílásokat vagy befalazták, vagy pedig feljebb emelték, illetve a meglevő küszöb fölé egy újat raktak oly magasságban, hogy a víz kellő mélységet nyerhetett. Mindkét esetre van példa. Eredetileg az északi fal *c* pontján is volt átjáró, de később beépítették, a nélkül hogy a küszöböt kiszédtek volna. Hasonlókép meghagyták az alacsony fekvésű eredeti küszöböt *d*-nél, itt azonban a tetejébe egy másikat fektettek, mely aztán átjáróul szolgált az északi 2. helyiségbe. De nemcsak az 1. teremben találkozunk e jelenséggel. A 2. helyiségből a 3. szobába átvezető küszöbkő helye alatt (*f*) ott látjuk még a befalazott eredetit. Nyilván ugyanez az eset volt a másik keleti (*e*) ajtónyílásnál is. A megmaradt küszöbkő szinte lebeg a magasban, mert a későbbi rombolók kiszédtek alóla az eredetit, a melyre a római reáhelyezte volt. Teljesen befala-

zott küszöböket látunk végül még a 3 szobában is: az egyik (*h*) eredetileg a 8 helyiségbe, a másik (*g*) a 7 mellékszobába vezetett. Világos, hogy ezeket is csak azért falazták be, mert semmi céljuk sem lehetett, mielőtt a szobák padozatát a többi küszöb magasságáig felemelték.

Csak az 1. terem *a* és *b* küszöbével tettek volna tehát kivételt? Bajosan hihető. Bizonyára ezekkel is az történt, a mi a többiekkel. Vagy teljesen be-falazták, vagy pedig tetejükbe újabb küszöböket helyeztek. Ez utóbbi feltevés valószínűbb, mert valahol csak kellett bejáratnak lenni. Alaposabban megvizsgálva a fennmaradt két küszöb felső lapját, az egyikén (*a*) tényleg konstatálhatók a vakolat némi nyomai, a mi világos bizonyítéka, hogy rajta falrakat emelkedett. Magát a terem eredeti padozatszínét azért nem bántották, az megmaradt a régi. Mintegy 60 cm. mélységben feküdvén a *d* küszöb alatt, a víz e magasságig mindenestre fel volt emelhető, de magasabbra nem. A mi azonfelül bevezettetett, az az *x* csövön folyt le.

Egyetlen medenczét képezzék így az egész 1. terem, kétségkívül még mindig kérdéses marad azonban, mily úton juthattak ezen oldalról már most a látogatók a szomszédos 2 helyiségbe. A *d* ajtónyílás küszöbét közvetlenül a víz mosta, legfőleg csak azok használhatták tehát, kik a 2 szobából jöve a medenczében megfürödni akartak. Adatok hiányában bajos volna e kérdést eldönteni.

Áttérve a 2 helyiségre, ott látjuk északkeleti sarkában még az eredeti padozat tetemes részét. Négyyszögű téglalapok képezik. A rokkantság jelei rajta világosan mutatják, hogy eredetileg körülbelül a *d*, *f* és *e* küszöbök magasságában fekhetett. Ugyanezt bizonyítja a közepén kanyargó csatorna is, melynek jelenleg kiálló oldalfalait eredetileg a padozat eltakarta. E csatorna a helyiség keleti végéhez épült négyszögű térből (3) indul ki, a honnan a vizet tovavezette; egyúttal magába fogadta a szomszédos nagy uszodából (1) az *x* csőnyíláson lefolyó vizet is, a mely aztán amazzal egyesülve a szoba délnyugoti sarkán levő nyíláson át hagyta el. A mi tehát az imént érintett 3 hely rendeltetését illeti, világos, hogy az csak fürdőmedenczéül szolgált. A legérdekesebb benne az oldalfalak burkolata. Nem elégedtek meg ugyanis e célra a vízhatlan terrazzo-réteggel, hanem még azonfelül téglalapokkal rakták ki, melyek széleit a falakhoz kampós szegekkel erősítették oda. Maguk a téglalapok ma már egytől-egyig kitöredeztek ugyan, de megmaradtak a falba vert szegek hosszú sorai.

A 2 helyiség tulsó oldalán hasonló négyszögű, bár valamivel mélyebb osztályt (4) látunk. Nyilván ez sem lehetett más, mint fürdőmedencze. Az oldalfalak itt azonban már csak egyszerű cementréteggel vannak bevonva. Lényege-sebb az eltérés, hogy míg sem a középső 2 térben, sem a 3 medenczében a fűtési berendezésnek semmi nyomát sem találjuk, eddig ez fűthető volt.

Legalább erre mutat azon két bevágás, melyeknek egyikét a déli, másikat a nyugoti falban látjuk. Méreteik után ítélve, a melegvezető téglacsövek (*tubi*) egy-egy sora volt azokba beállítva. A két csőoszlopba a meleg levegő természetesen csak a medence függőtalaja (*hypocaustum*) alul tódulhatott föl, ide pedig a szomszédos 7 helyiségből a δ nyíláson át jött be. Külön fűtőhelye e szerint nem volt. A kemenczét, mely ilyenformán közvetve szolgáltatta a meleget, a kis négyszögű 7 helyiség északi falában γ -nál találjuk, a honnan a melegség az említett helynek még aránylag elég jó karban fenmaradt, négyszögű téglalapokkal fedett padozata alatt a tulsó végén kétfelé ágazó csatornán át terjedett tovább.

Fürdőnk hátralevő osztályairól nincs sok mondani valónk. Valamennyien fűthetők voltak. A főkemence romjai a 9 helyiség északi végén ε -nál hevernek. Oldalait hatalmas trachytlapok képezték. A meleg levegő innen közvetlenül a 9 terem függőtalaja alá került, sőt valószínűleg részben az északi végén kiugró félkörű apsis (10) is, hol medence állott, melegítette. Mint azonban a déli hosszfalba vágott három nyílás bizonyítja, nem volt csupán e helyre szorítva. Azokon átment a 8 helyiségbe és innen ismét két hasonló nyíláson a harmadik 5 osztályba. Csakhogy mire ide ért, hőfoka könnyen érthetőleg már nem lehetett oly magas, mint a 9 helyiségben. Úgy segítettek tehát rajta, hogy az 5 osztály nyugoti végére egy második, kisebbszerű fűtőhelyet (β) alkalmaztak. Azért a légmérséklet hőfoka itt még mindig alacsonyabb lehetett, mint a megelőző két helyiségben. Szóval, ha a 9 helyet a *caldariumnak*, a közben fekvőt (8) pedig a *tepidariumnak* tartjuk, legkevésbé tartozhatik a lehetetlenségek közé, miért ne tekintsük akkor az 5 helyiséget *frigidariumnak*. A földolag az volt, hogy hideg vízzel telt medence állott legyen benne. Már pedig a keleti végén kiugró félkörű apsis (6) nyilván ilyent zárt körül. Különben ott volt a szomszédos 2 helyiség; ez, mint láttuk, éppenséggel nem volt fűthető.

VI.

LELETEK.

Azon tárgyak száma, melyek ásatásaink alkalmával napfényre kerülnek, elég tetemes. Nagyobb baj, hogy legritkábbak az épck. Többségük oly csonkán maradt napjainkra, hogy alig érdemel különös figyelmet. Ezért a következőkben, hol a leírt romok közt előkerült tárgyakról kívánok számot adni, főképp csak azokra fogok szorítkozni, melyek egy vagy más tekintetben jelentékenyek. A nem római emlékeket teljesen figyelmen kívül hagyom.

1. ARANY TÁRGYAK.

1. Fülbevaló töredéke. A kampó végéhez erősített vízszintes pálczatagról két kis horog függött. Végüket nyilván egy-egy drágakő díszítette. Csak az egyik horog van meg.
2. Vékony kerek lemezke. Átmérője: 10 mm.
3. Három vagy négy, egymással összenyomott lemezke.

2. EZÜST TÁRGYAK.

1. Ruhakapocs (*fibula*). A tű, melynek hegye le van törve, csavar segítségével volt a kapocs testére keresztben fekvő pálczataghoz erősítve. Hossza: 42 mm.
2. Hasonló fibula (26. ábra). Tűje letört. A láb fölül ovális lemezt képez, melyet vésett mæander díszít. Hossza: 28 mm.
3. Gyűrű töredéke. A karika a fej két oldalán lemezzé tágul. A fejen rekeszfoglatat maradványait látjuk. Szélessége 21 mm.
4. Ép ezüst (?) gyűrű. A karika keskeny négylű húzal. Négyszögű fejét értelmetlen vésett díszítmény (levelek) fedí. Átm. 19 mm.

26. Ezüst fibula.

3. BRONZ TÁRGYAK.

1. *Sol*, a Napisten szobrocskája (I. 1. ábra). Egyedül lábai csonkák. Fején sugár-korona. Jobb kezét fölemeli, baljában gömböt tart. Bal vállát és kezét a chlamys fedi. Különben meztelen. Magassága 86 mm. A Napisten ugyanezen tipikus előállítását feltaláljuk számos császárkori érmen is.

2. Sast ábrázoló szobrocska (27. ábra, term. nagyság). Villámnyalábon áll a fejedelmi madár, szárnyai félig kiterjesztve, fejét büszkén emeli a magasba. Nyilván valamely hadijelvény végét díszítette.

27. Sast ábrázoló szobrocska.

3. *Minerva* mellszobrocskája, a mely azonban szintúgy, mint az előbbi, dísztagul szolgált. A nyélbe lemez segítségével erősítették, a melynek egy része megmaradt. Az istennő fején ott látjuk az arczra húzható, taréjos korintheta sisakot, mellén pedig az aegist. Szemei be voltak rakva, valószínűleg ezüst gömböcskék képezték (I. 2. ábra). Magassága: 77 mm.

4. Valamely *imperator* bronz alakjának jobb, kis úja. Hossza: 80 mm. Nem lehetetlen, hogy ugyanazon szobor részét képezze, a melynek lábát a forumon találtuk. Lelhelye állítólag az A utca északi része.

5. Pikkelypánczél (*lorica squamata*) részlete (I. 3. ábra). A 30 mm. hosszú és 8 mm. széles, alul lekerekített lemezek, sodronyok által vannak egymáshoz tűzve.

6. Bizonytalan rendeltetésű bronztárgy (I. 11. ábra). Oldalait vékony lemezek képezik. Egyik felén két négyszögű füle van, a melyekre az egyik végen beakasztott lemezt ráborítani s a tulsó végen kiálló szeghez erősíteni lehet. Hossza 85 mm.

7. Kerek edényecske (I. 4. ábra). Szája felé kúrsé szűkül. Talpa, melyre felállíthatnók, nincsen, hanem fenekét kívül ép úgy, mint oldalát két koncentrikus kör díszíti. Aligha nem köpülőzésre használták. Nyílásának átmérője: 35 mm., magassága: 33 mm.

8. Csengetyű (*tintinabulum*). Nyílata négyszögű; a vashoz való nyelv oda rozsdásodott belső falához. Karika segítségével volt felfüggeszthető. Magassága: 48 mm.

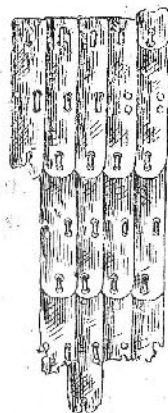
9. Gömb alakú csörgő. Alul csonka. Karikájában még benne van a vasláncz egy szeme. Ezzel együtt hossza: 85 mm. A gömb átmérője 33 mm.

1.

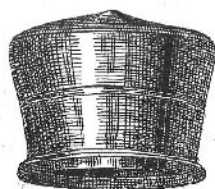
5.

3.

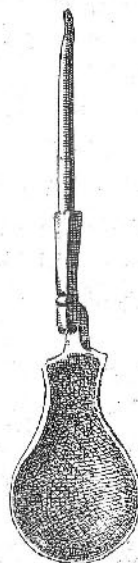
2.

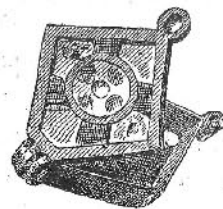
4.

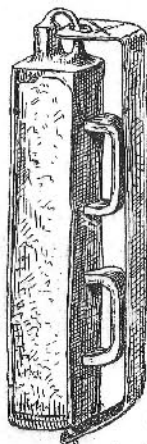
6.

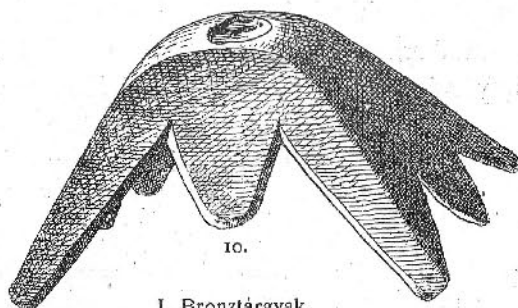
7.

8.

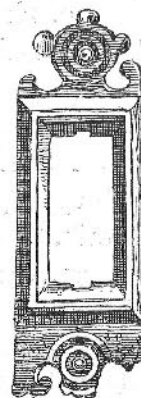

11.

10.

I. Bronztárgyak.

9.

10. Öntött korong. Egyik oldalán koncentrikus körök képezik díszítményét. Egy helyütt, széle táján át van lyukasztva s a nyílásban benne van még a szeg, a melylyel oda volt erősíthető. Nyilván fedőül szolgált. Átmérője: 78 mm.

11. Kerek öntött tok. Lehetséges, hogy ugyanazon tárgy befoglalására használták, a melynek fedője az előbb regisztrált lap volt. Feneke hosszúkás négyszögben át van törve. Különben úgy ez, mint 9 mm. magas oldalfala kívül körkörös vonalakkal vannak díszítve. Átm. 74 mm.

12. Öntött bronzdíszítmény (l. 10. ábra). Valamely tárgy végét boríthatta, a melyhez a tetején levő lyukon át oda volt szegezve. A vasszeg egy része belül megmaradt. Magassága 50 mm.

13. Öt szegfej, a minőket az ajtók díszítésére szoktak használni. A korongok felső lapján a gombot koncentrikus körök fogják körül. Egy hasonló bronzfej rajzát «A legujabb aquincumi ásatások» 154. lapján 13. sz. alatt mutattam be.

14. Két kulcs. A nagyobbak (hossza 80 mm.) tolla kétszer, a kisebbé (hossza 60 mm.) csak egyszer van bemetszve. Mindkettő fel volt fűzhető, az előbbi karikában végződik, az utóbbinak vége egyszerűen át van lyukasztva.

15. Két gyűrűkulcs. A toll karikához van erősítve. Hosszuk: 35 mm.

16. Závár. Hossza: 40 mm.

17. Ép ruhakapocs (*fibula*). Rendes T alakú. Feje s a keresztpálcza, mely utóbbi négy ponton át van fúrva, gömbökben végződnek. Azonkívül a láb felső lapjait mindkét végén 4—4 bemélyített pont díszíti. Hossza: 93 mm.

18. Hasonló fibula. Szintén ép. A láb szélei rovátkosak. Hossza: 70 mm.

19. Három fibula-töredék, melyek a 17. és 18. sz. a. bemutatottakhoz hasonló ruhakapcsok részeit képezték.

20. Hat rukakapocs. Egynek kivételével csonkák. Alakjuk olyan, mint az előzőké, csak egyszerűbbek. Gömbök nem díszítik.

21. Öt ruhakapocs; kettő kivételével a tű letörött, különben épek. Négy-nél a tű csavar segítségével volt a fejhez erősítve, a másik kettőnél csuklón forgott. A test és láb idomára nézve azonban valamennyien egyformák. A tű a láb egy függélyes nyúlványába volt beilleszthető. Hosszuk: 62—33 mm. közt változik.

22. Csat. A hosszúkás négyszögű bronzlemez egy felől csuklón forgott, tulsó részén pedig egy alul kiálló szeg segítségével volt beakasztható. Felül hosszában három részre van osztva, a bemélyedéseket zománcz töltötte ki. A csekély maradványok után ítélve millefiori és champlévé egymás mellett szerepeltek. Az előbbi fehér és világos kék színű czövecskékből összerakott sakk-

mintát mutat, az utóbbi világossárga anyag. A lemez hossza: 55 mm., szélessége: 29 mm.

23. Ugyanaz. A középütt négyszögbe áttört lemez oldalszéleit két-két sor millefiori zománcz diszti. Világos és sötétzöld koczkákból van összeállítva. Végén két körben vörös üveganyag foglal helyet, a köztük fennmaradt bemélyedést pedig ugyancsak fehér-kék millefiori tölti ki. Hossza: 60 mm., szélessége: 38 mm.

24. Illatszer-tartó tok (I. 8. ábra). Négyzet alakú, az egyik sarkon van a csukló, melyen a fedő forog, míg a tulsó sarkot leálló szegecskével lehetett lezárni. A fedő felső lapja zománczchal volt diszítve. A középütt levő körből ugyan már kiesett, de a széleken ott látjuk még a sötétvörös és világossárga üveganyaggal kitöltött mezőket. A tok fenéke 3 ponton át van lyukasztva, nyilván azért, hogy az illat onnan szétterjedjen. Főképp csak nők hordhatták, nyakukra akasztva.

25. Hasonló rendeltetésű tok szívalakú fedőlapja. Felül ezt is zománczchal rakták be; szélül egy világos zöld massának nyomait vesszük észre, belül a szívalakú mezőben pedig még a vörös és világos sárga zománcznak némi maradványait látjuk. Hossza: 34 mm.

26. Hosszúkás négyszögű, áttört lemez (I. 9. ábra). Két végén oda volt szegezve a tárgyhoz, a melynek diszítésére szolgált. Hossza: 77 mm.

27. Kanálka (I. 7. ábra). Nyelének tüskeszerű vége nyilván csont- vagy fafogantyúba volt beeresztve. Hossza: 110 mm.

28. Ugyanaz. Csakhogy a hosszú szár minden tagozás nélkül megy át az ovális evőlapba. Hossza: 146 mm.

29. Három hajtű. Az egyiknek hegye le van törve. Felső részök többé-kevésbé érdekes tagozást mutat. Egynek rajzát I. 5. ábra alatt közöljük.

30. Hasonló tűk 15 db. töredéke.

31. Hajtű feje, galamb alakja diszti. Hossza: 44 mm.

32. Láncz. A szemek ∞ alakúak. Hossza: 77 mm.

33. Tizennyolcz karika. A legnagyobb átmérője: 28 mm.

34. Három karika, a sodronyok azonban nem érnek össze, hanem végeik egy-egy fülecskébe kunkorodnak. Átmérőjük 31—23 mm. között változik.

35. Horog, szára csövet képez. Hossza: 64 mm.

36. Veder (cista) félkörű fogantyúja. Visszakanyarodó végei a kigyó fejéhez hasonlítanak. Átmérője 170 mm.

37. Három csüngő; kettő lemez segítségével volt odaerősítve az öv vagy más hasonló bőrnemű alsó széléhez, a harmadik, melynek rajzát a I. 6. ábra mutatja be, karikán lógott. Ez utóbbinak hossza karikástul 51 mm., a másik kettő kisebb.

4. VAS TÁRGYAK.

1. Fejsze, éle felé szélesedő pengéje a fok nyílására keresztben áll. Hossza: 260 mm.
2. Ugyanaz. A penge vastagabb s éle felé nem szélesedik. Hossza: 210 mm.
3. Kapa. Csonka, lapjából a gerincz két oldalán maradt fenn egy-egy rész. Hossza: 27 mm.
4. Véső. Szára négyszögű rudacska, lapja az éle felé némileg szélesedik. Hossza 160 mm.
5. Sarló töredéke. Gerincze enyhe görbülést mutat. Éle kicsorbult. Hossza: 270 mm.
6. Lándzsavég. Lapja szívalakú, szára csőben végződik. Hegye le van törve. Hossza: 95 mm.
7. Hat vaskulcs. Alakjuk olyan, mint a bronzkulcsoké. Az egyiknek szára a végén spiralist képez. A legnagyobb hossza 125, a legkisebbé 65 mm.
8. Számos szeg minden fajtából.

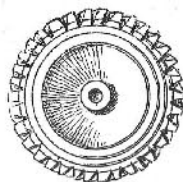
5. ÓLOM TÁRGYAK.

1. Hat darab vízvezetéki cső. Egyiken sincs bélyeg. Hosszuk 50—13 cm. közt változik.
2. Körded ólom csésze, felkunkorodó fogantyúval. Hossza: 18 cm.
3. Fejsze alakú tárgy. Aligha szolgált azonban baltául, mert foka át nincs lyukasztva. Hossza 95 mm., a penge szélessége 50 mm.
4. Két ovalis ólomrög.

6. CSONT TÁRGYAK.

1. Tíz fűzőtű, kettő csonka.
2. Három ép hajtű. Fejőket csupán néhány egyszerű bemetszés díszíti. Hosszuk 150—115 mm.
3. Ugyanazok, 11 db. Épek. Valamennyinek fejét egyszerű gömböcske képezi. Hosszuk 120—75 mm.
4. Huszonnégy db. hajtű. Hegyök csonka, fejök gömbben végződik.

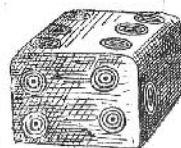
5. Kilencz ép tű; fejük felé vastagodnak, különben semmi díszítmény sincs rajtuk. Hosszuk 105—86 mm.
6. Negyvennyolcz tűtöredék.
7. Hajtű feje (II. 2. ábra). Női fejet ábrázol magas pártadíszszel.
8. Négyoldalú hasáb. Egyik végébe kerek lyuk van fúrva. Hossza 95 mm., vastagsága 12 mm.
9. Ugyanaz, de mindkét vége törve van.
10. Vékony csontlemez. Egyik vége szívalakra ki van metszve, a másik törést mutat. Hossza 58 mm., szélessége 17 mm.
11. Négyélű csontkarika töredéke. Átmérője 30 mm.
12. Nyilván valamely csontedényecske szájrésze. Kívül körkörös bemetszések díszítik.
13. Huszonnégyszögletes kerek lemez. A legtöbb sima felületű, legfőlebb a köze-

1.

2.

3.

II. Csonttárgyak.

pén át van fúrva, hogy felfűzhető legyen. A melyeken díszítés van, azt rendszerint koncentrikus körök képezik. A II. 1. ábra alatt bemutatott *calculus* azonkívül szélein rovátkos. A legkisebb átmérője 14 mm., a legnagyobbé 35 mm.

14. Három játzóköcska. A szemek, melyek a hat lapot jelölik, központtal bíró köröcskékből állanak. Egynek rajzát II. 3. ábra alatt mutatjuk be.

15. Ugyanaz, csak kisebb. Vastagsága 8 mm.

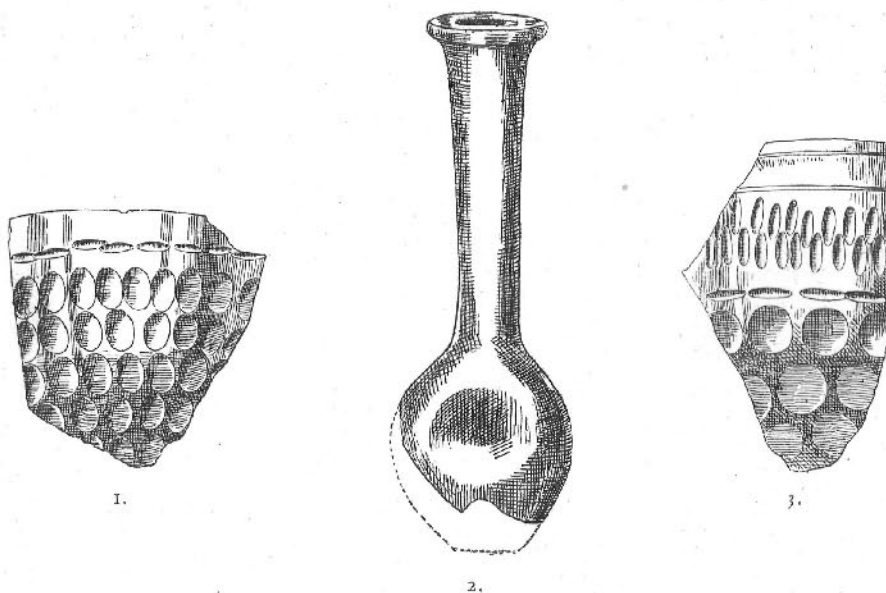
7. ÜVEGTÁRGYAK, ÉKKÖVEK.

1. Hat gyöngy; ötnek anyaga világoskék, a hatodiké sötétkék üveg-pasta. Át vannak fúrva, hogy fölfűzhetők legyenek. Felületük barázdás. Átmérőjük 20—13 mm.

2. Két, ugyanily világoskék színű gyöngy töredéke.

3. Két ép üveggyöngy, sötétkék anyagból. Vastagságuk 22 mm.

4. Más két darab sötétzöld anyagból készült.
5. Két cipóalakú számító bárcza sötétkék pastából. Az egyiknek átmérője 26, a másiké 23 mm.
6. Ugyanaz. Tejfehér színű. Átmérője 19 mm.
7. Ugyanaz. Áttetsző világos zöld. Közepén át van lyukasztva. Átmérője 25 mm.
8. Üvegkoczká, kék színű. Vastagsága 10 mm.
9. Üveggyűrű töredéke tejfehér anyagból. Ovalis feje nagyrészen csonka.

III. Üvegtárgyak.

10. Két csonka üvegkarika, az egyik fekete, a másik csavart fehér üveg-pastából való.
11. Három karperecz töredéke. Átmetszetök kerekded.
12. Hosszú nyakú, lapos ovalis hasú kenőcstartó üveg (III. 2. ábra). Alsó részén csonka. Hossza 96 mm.
13. Üvegcsésze töredéke (III. 1. ábra). Kívül metszett ovalis körök sorai díszítik. Magassága 68 mm., szélessége 64 mm.
14. Ugyanaz (III. 3. ábra). Felső részén két sor vonal van bevésve, az alsót kis korongok sorai fedik. Magassága 84 mm., szélessége 55 mm.
15. Két nagyobb üveg nyakrészei.

16. Nagyobb edényekhez tartozó 4 db. fül.
17. Három szájrész, szintén nagyobb edényektől valók.

18. Nyolcz darab üvegfenék.

19. Tizenkét táblaüvegtöredék.

20. Gagatgyűrű (28. ábra). Karikája csonka. Féljén két kalász közé foglalva *Ave pia* felirat olvasható.

21. Carneolintaglio. *Fortuna* jobbra álló alakja van belé vésve, jobbájában kormánylapátot, baljában bőségszarút tart. Az ovalis kő hossza 14 mm.

22. Ugyanaz. Metszete fölkontározott lófejű kakast ábrázol. Hossza 13 mm.

23. Ugyanaz. Idylli jelenettel találkozunk rajta. Jobbra egy guggoló nyúl furulyáz, s játékát egy gém hallgatja. Hossza 11 mm.

28. Gagatgyűrű.

8. KERAMIKUS TÁRGYAK.

1. Helyi készítményű edények töredékei. Túlnyomó részben szürkére égetett agyagból készültek, vékony faluak s a részletek után következtetve, formára hasonlóak lehetnek az importált edényekhez; kerek tálcák, öblös tálak, csészék, stb. Felületük graphitszürkére van simítva s a legtöbbször bemélyített diszítményeket mutat. — Az edény nyílásával párhuzamosan futó pontsorokat háromszögű vésővel nyomkodták be, ugyanennek segítségével készítették a koszorúkat s az ezeket körülzáró guirlandokat. A többi növénymotívumokat, a minők a szivalakú s más szélesebb levélformák, továbbá egyes stilizált fácskák, nyilván mintákkal állították elő. Figuralis ékítményeknek semmi nyoma. Egyike a legérdekesebb daraboknak a IV. 1. ábra alatt bemutatott töredék. A diszítmények mélyedéseiben még ott látjuk a kréta nyomait, a melyekkel ki voltak töltve. Aligha nem az őskori krétabetétes diszítmények reminiscenciája. Más két töredék meg azért figyelemre méltó, mert a fazekas bélyegét találjuk a fenékbe nyomva:

1. $\Delta TVS \cdot f H C I$ (Res)atus feci(t); 2. $\nabla F I T$ (Resatu)s fec(it).

Ugyancsak a helyi készítményű edények csoportjához sorozhatjuk a halvány sárgára égetett edénytöredékeket. Egyedül gyarló vörös mázuk különbözteti meg, a diszítmények jellege és technikája azonban ugyanaz. Sőt az egyik darabon a fazekas bélyege is megegyezik:

RESATY (Resatu(s fecit).

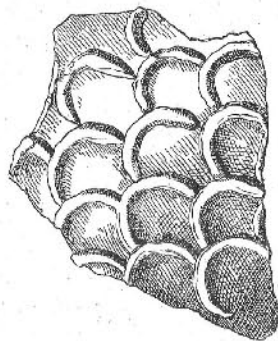
Edényeink harmadik fajtát képezik az ólomházasok. Ezek töredékei aránylag a legritkébbak. A meglevő 8 db. közül egy sötétzöld színű s kiálló bütykök díszítik; kettő sötétbarna: az egyik kisebb füles csésze töredéke, pereme alatt négyszögekre osztott szalag vonul, de csak az átlók s az oldalonak vannak felrakva, a metszési pontokon bütykök állanak ki; a másikat három domború szőlőlevél díszíti. Négy darab szürkésfekete, párhuzamos vonalak, továbbá félkörök és bütykök képezik a díszítményt. Az utolsó, barna házas töredék rajzát IV. 2. ábra alatt mutatjuk be. Hossza: 95 mm.

2. Mindezeket azonban úgy számra, mint a kivitel tökéletessége szempontjából felülmulják az ú. n. *terra sigillata*-töredékek. Java részök kétségkívül Olaszországból került hozzánk. Kétfélek: felületök vagy díszítve van, vagy sima. A mi az előbbieket illeti, a díszítményeket rendszerint figurális domborművek képezik. Az egyetlen kivételt e részben egy több darabra tört, de azért összeállítható edény teszi. Gömbalakú hasa a szájnyílásnál keskenyebb lábon nyugszik. Magassága 140 mm. Felületét egymást keresztben metsző vonalak háromszögekre és négyszögekre osztják. Úgy e határvonalak, mint a mezőkben látható hosszúkás négyszögű vonalcsoportok azon benyomást teszik ránk, mintha valamely éles eszközzel metszették volna ki a még puha agyagban.

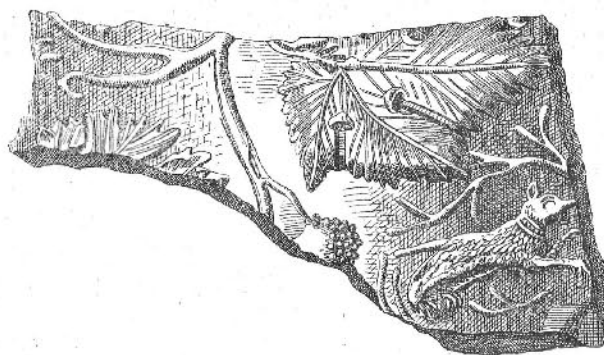
A domborműves edénytöredékek legkedvesebb előállításai közé a vadászjelenetek, kétségkívül az amphitheatrum állathajzáira emlékeztető képek tartoztak. Egyike a legszebb e nemű emlékeknek a IV. 3. ábra alatt bemutatott edénytöredék. Szőlőlevelek és szőlőfürtök között jobbra szaladó róka díszíti. Egy másikon egymást űző medve, kutya és nyúl alakjai tűnnek szembe. Egy harmadik töredéken meg a körök sorát látjuk, a melyek közepét felváltva egy-egy virágbokréta és egy-egy állat alakja tölti be. Egyébként a többi előállítás-hoz is legszívesebben az amphitheatrum és a palæstra szolgáltatja a motivumokat. Így két darabon egy-egy gladiatori alakkal találkozunk. Fejükön sisak, lábaik keresztbe vannak rakva, baljuk hátra nyujtva négyszögű sisakot tart. Nyilván ugyane kategóriába tartozik az a töredék is, mely jobbra rontó harczost ábrázol. Jobbjában dárda, balja kerek paizsot fog. A palæstra életéből vett legnépszerűbb alak, úgy látszik, a discusvető volt. Két töredéken találkozunk vele. Mindezen előállítások azért még korántsem merítik ki azon változatosságot, melyet terrasisgillataink díszítés tekintetében felmutatnak. Hogy csak a figyelemre méltóbbak közül egy-kettőt említsek, ott látunk az egyik töredéken egy jobbra menő női alakot, a mint térdeire lecsúszott ruháját jobb kezével fölemeli. A IV. 4. ábra alatt bemutatott töredéken a korongba foglalt alak buzo-

1.

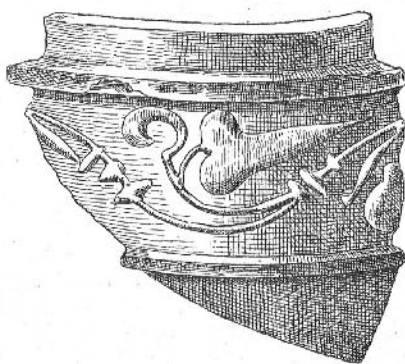
2.

3.

4.

5.

IV. Agyagedények részei.

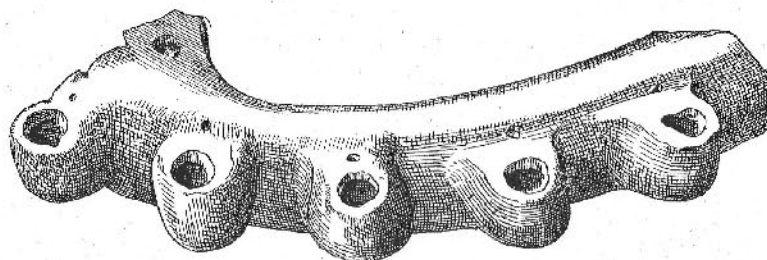
gányt suhogtat, tőle jobbra meg egy más siető alakot pillantunk meg, mely valamit vinni látszik. Közül merőleges szalagon a fazekas COMITALIS retrograd írású neve olvasható. Ugyancsak e bélyeggel ismerkedünk meg még két más figuralis terrasigillatán, az egyiken, mely girlandok közé foglalt meztelen alak felső részét ábrázolja, csonkán maradt meg. A bélyegek mind a három darabon bemélyedők (*incus*), annival érdekesebb egy további töredék, a melynek a tojásfűzér alatt olvasható BIVIE csonka felíratát nagy, kidomborodó betűk alkotják. Végül meg kell emlékeznünk azon néhány darabról is, melyek diszitménye kizárólag növényi motívumokból áll. Ilyen a IV. 5. ábra alatt bemutatott csésze töredéke, továbbá egy másik, melynek felületét szőlőindák s egyes kiágazó levelek hálózák be. Egészen magában áll egy kis töredék, melynek diszitményét ugyan szintén egy inda és egy repkénylevél képezi, de ezek a vörös alapra fehér zománczcal vannak felrakva.

A sima terrasigillata edénytöredékeken talált bélyegek a következők:

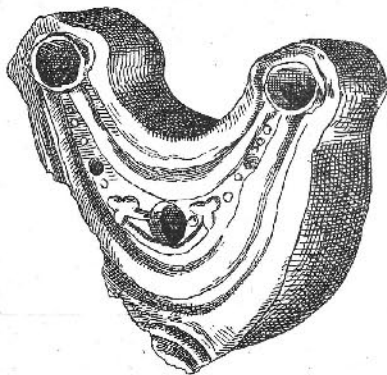
1. IVKΛ	22. SIIVIIRVS F
2. PRIMVI	23. SACROTIΔ
3. VICTORINVS F	24. TIALIS
4. VVSF	25. PRISCINI M
5. VICTOF	26. VICTORIN
6. ORFE	27. MERCVSSA
7. CENIST	28. XAMI M
8. TDEFSVNIGIΛ (retrograd)	29. MACERAT
9. IINI OF	30. MACRINI
10. PRI·VA·TVS FE	31. TTIVS
11. VIRIVS F	32. VAGIRV
12. MITIVOS F	33. MARTIANIM
13. NDECNIM	34. ANEGINM
14. VSVS	35. DIVICATVS
15. MATERNI N/	36. MACRNI
16. FAVSDF	37. SIL·VA·NI
17. SOLLE	38. COND
18. NIDIILS F	39. DVBITATVS F
19. IVLIANVS F	40. MAMMI
20. MINAITTA (retrograd)	41. BVDO F
21. NDVS	42. AETERN

3. Mécsesek.

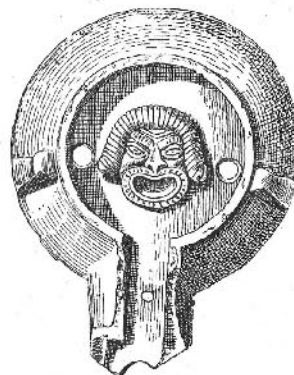
a) Fügő mécses töredéke (V. 1. ábra). A kerek csatornából, a melybe az olajat töltötték, ágazott ki körben a bértartó nyulványok sora. Öt közülök ép, mindegyiknek kerek nyílása előtt egy-egy lik van, a melyen át a bért szükség

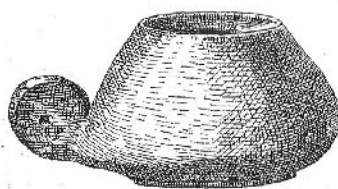
1.

2.

3.

4.

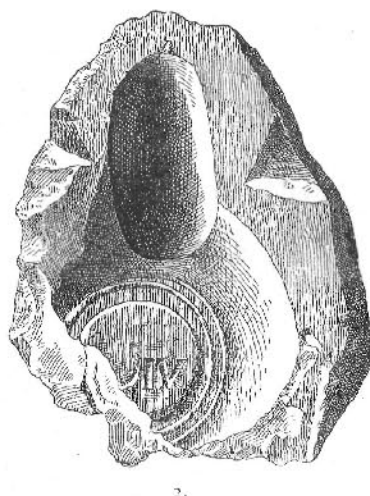
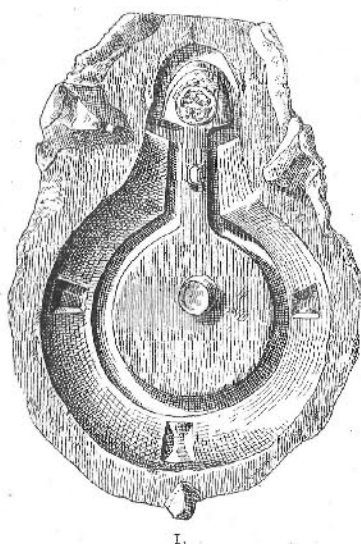
V. Agyagmécsesek.

esetén előre tolhatták. A lánczok, melyeken a kerek csatorna a szoba mennyezetéről lelógott, a csatorna belső kerületéből kiugró egyes átlukasztott fülekhez voltak erősítve. Egy ily fül szintén még épen maradt. A meglevő részlet hossza 20 cm.

b) Háromlángú mécses. Egyik orra letörött. Hossza 82 mm.

c) Kétlángú mécses (V. 2. ábra). Csupán egyik oldala részben csonka. Két béltartó nyulványa ép, mindegyik előtt ott találjuk a két kis lyukat, felső lapja közepén pedig a nagyobb kerek nyílást, a melyen az olajat beöntötték. Pontok és az utóbbi nyílás mindkét oldalán egy-egy három levelű lóhere (?) díszítik.

d) Az egylángú mécsesek alakra többé-kevésbé egymással megegyeznek. Csakis azokat említem fel tehát, melyek vagy domborművekkel ékesítve vannak, vagy pedig a készítő bélyegével találkozunk fenekükön. Az előbbieik közé

VI. Agyagmécses mintái.

tartozik az V. 3. mécses felső lapja. Közepéből elég sikerült vígjátéki mask emelkedik ki. Ugyancsak ezen előállítást találjuk egy másik mécsesen is. Egy harmadik mécses az olajöntő nyílás felett női fej díszít. Fenekén a készítő neve *FABI* (*Fabius*) olvasható. A mi a többi mécsesek készítőit illeti, a következő nevekkal találkozunk. Három *FORTIS* áll, kettőn *Sextus*, és pedig *SEXTI* és *XTI* alakban. A többi nevek, minők *CRESCE* (*Crescens*), *VITA* (*Vitalis*), *ATIMETI* (*Atimetus*) és *STROB* (*Strobilus*) csak egy-egy példányon fordulnak elő.

e) A mécsesek közé sorozhatjuk végül V. 4. sz. edényt is. Mindenesetre a mécses legprimitívabb formájával van dolgunk benne.

4. Agyagminták.

a) A mécsesek túlnyomó részét tudvalevőleg minták segítségével állították elő. Külön készítették el a felső lapot s külön az olajtartó alsó részét, a kettőt aztán egymáshoz illesztették. Egy ily mécses mintáját mutatjuk be a VI. 1. és VI. 2. ábrák alatt. Az előbbi a felső lap, másik az olajtartó előállítására szolgált. Mint az utóbbi fenekén látható betűk DIV (Victor) mutatják, a bélyeget nem nyomták be utólag a mécses fenekébe, hanem egyidejűleg készült vele.

29. Bábsütő.

b) A minták egy másik fajt képezték a bábsütők. Kerek agyaglapok, a melyeknek feneké rendszerint valamely előállítás negatívját mutatja.

A 29. ábra alatt látható bábsütő rajza az előállítást pozitív alakjában tünteti fel. A Minotaurust fékező Theseust ábrázolja.

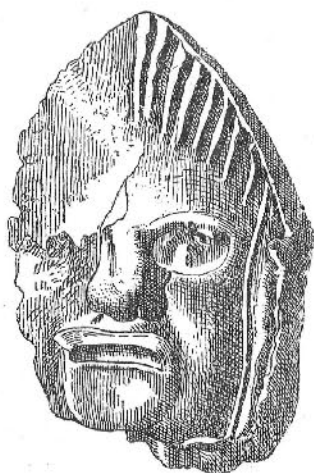
Egy másik bábsütőt Victoria alakja díszített. A meglevő töredéken egyik szárnyának végét és lebegő ruháját látjuk.

c) A többi négy minta közül, melyek plastikai agyagdiszítványok készítő-

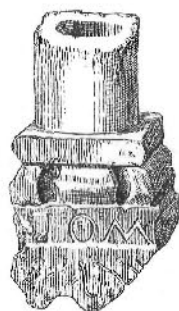
sére szolgáltak, a legjelentékenyebb női arcot ábrázol. A többiek igénytelen töredékek.

5. Plasztikus agyagtárgyak. Ilyenek a homloktéglák. A meglevő három darab közül a legépebb a 30. ábra alatt bemutatott, női maskot ábrázoló *akroterion*.

Ugyancsak ide számíthatjuk a 31. ábra alatt látható, 65 mm. magasságú oszlopocskát. Juppiternek volt szentelve, miként a basisába vésett I. O. M.

30. Homloktégla.

31. Fogadalmi oszlopocska agyagból.

(*Jovi optimo maximo*) betűkből kitűnik. Különböző praktikus czélja lehetett. A szár belül üres, nyilván azért, hogy valami tárgyat beleillesszthessenek.

Nem kevésbé érdekes egy másik agyagtárgy, mely ügyetlenül mintázott lovat ábrázol. Feje föl van kantározva. Játékszerűen szolgálhatott. Hossza 18 cm.

6. A napfényre került, mindennemű téglák óriási számáról kevés mondani valónk van. A közönséges lapos téglák közül 24, a félhenger alakú imbrextöredékek között 9 bélyeges. Valamennyin a LEG. II. AD. (*Legio II. adiutrix*) nevével találkozunk.

IX. KŐTÁRGYAK.

1. Torso. Meztelen ifjú alakot ábrázol. Hasának alsó része és a felső lábszárak vannak meg. Magassága 11 cm.

2. Mészköből faragott szobor feje (32. ábra). Minden gyarlósága daczára

egyéni jellege szembeötlő. Nyilván valamely császár képmásával van dolgunk. Még legjobban hasonlít *Claudius Gothicus* arczképeihez. Egyedül az ég felé emelt tekintet okoz nehézséget. Ilyennel tudtunkkal csak Nagy Constantinus pénzein találkozunk. Magassága 32 cm.

32. Kőszobor feje.

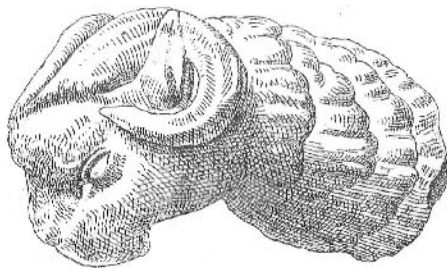
Torma Károly állítása szerint az A utca északi végén, a keletre eső talapzat (l. a mellékleten a) táján került napfényre. Nem igen messze került tehát eredeti helyétől. Annyival sajnóssabb, hogy a szobor többi részei elkallódtak.

3. *Victoria* kőszoborcájája (33. ábra). Feje, kezei, szárnyai és a lábak hiányzanak. A tipikus előállításban látjuk magunk előtt. A két vállán összetűzött ruha felül két rétre van hajtva s a felső lepel csipőin alul ér. Melle alatt öv szorítja testéhez. Mintha repülne, a ruha erősen a testhez tapad, sőt jobb

33. *Victoria* szoborcájája.

czombját meztelenül hagyja. Karjai meztelenek voltak, a részben megmaradt jobbját karperecz ékesíti. Sculpturalis leleteinknek kétségkívül legjelentékenyebb emléke. Magassága 44 cm.

34. Kosfő mészkőből.

4. Kos fejét ábrázoló mészkőtöredék. (34. ábra.) Valószínűleg diszesebb ülőhely kartámaszának végét képezte. Hossza 16 cm.

FÜGGELEK.

AZ ÁSATÁSOK TERÜLETÉN TALÁLT ÉRMEK LEÍRÁSA.

Marcus Antonius. 2 db. ezüst. AV. ANT. AVG. III. VIR R. P. C. Bárka. Rev. Sas két katonai jelvény között. Az egyiken LEG. VII. A másikon a legio száma lekopott. (V. ö. Coh.* I. 26—44.)

Augustus. 1 db. köz. br. AV. . . . AVGVSTVS P. Babérkoszorúval övezett feje balra. Rev. teljesen kopott.

I. Claudius. 1 db. köz. br. AV. TI. CLAVDIVS CÆSAR AVG. P. M. TR. P. IMP. P. P. Feje balra. Rev. CONSTANTIE AVGVSTI S. C. Pallas balra áll, baljában lándzsa. (Coh. I. 14.)

1 db. köz. br. AV. ugyanaz. Rev. LIBERTAS AVGVSTA S. C. Libertas jobbra álló alakja. (Coh. I. 47.)

Nero. 1 db. köz. br. AV. NERO CÆSAR AVG. GERM. IMP. Bab. feje balra. Rev. PACE P. R. VBIQ. PARTA IANUM CLUSIT S. C. Janus temploma. (Coh. I. 172.)

Galba. 1 db. köz. br. AV. SER. GALBA IMP. CÆSAR AVG. TR. P. Feje babérkoszorúval jobbra. Rev. A körirat lekopott. Balra álló női alak.

Vespasianus. 1 db. ezüst. AV. IMP. CÆSAR VESPASIANVS AVG. Bab. feje jobbra. Rev. COS. ITER. TR. POT. Balra ülő női alak, baljában caduceust, jobb-
jában virágot (?) tart. (Coh. nem említi.)

1 db. köz. br. AV. IMP. CÆS. VESPASIAN. AVG. COS. VIII. P. P. Jobbra forduló fején babérkoszorú. Rev. FORTVNÆ REDVCI S. C. Fortuna balra álló alakja. (Coh. I. 181.)

1 db. köz. br. AV. IMP. CÆS. VESPASIAN. AVG. COS. III. Bab. feje jobbra. Rev. PROVIDENT S. C. Oltár. (Coh. I. 396.)

1 db. ezüst. AV. IMP. CÆSAR VESPASIANVS AVG. Bab. feje jobbra. Rev. A Béke balra álló alakja. A körirat lekopott.

1 db. ezüst. AV. ugyanaz. Rev. csak egy balra ülő s jobb-
jában virágot tartó nő alakja látszik.

* Henry Cohen, Description historique des monnaies impériales. II. kiadás.

6 db. köz. br. A fej kétségkívül Vespasianusé, de különben közelebbről meg nem határozhatók. Annyira kopottak.

Domitianus. 1 db. ezüst. AV. CÆSAR AVG. F. DOMITIANVS. Bab. feje jobbra. Rev. COS. IIII. Pegasus jobbra. (V. ö. Coh. I. 47.)

1 db. ezüst. AV. CÆSAR DIVI F. DOMITIANVS COS. VII. Bab. feje jobbra. Rev. PRINCEPS IVVENTVTIS. Szarvas balra koszorúban. (Coh. I. 390.)

1 db. köz. br. AV. CÆSAR AVG. F. DOMITIAN. COS. . . Feje babérkoszorúval jobbra. Rev. PRINCIP. IVVENT. S. C. Domitianus balra lovon. (Coh. I. 401.)

1 db. ezüst. AV. IMP. CÆS. DOMIT. AVG. GERM. P. M. TR. P. VII. Bab. feje jobbra. Rev. Pallas jobbra paizszal és lándzsával. A körirat homályos.

2 db. ezüst és 3 db. br. Rossz fentartásúak.

Nerva. 1 db. köz. br. AV. IMP. NERVA CÆS. AVG. P. M. TR. P. COS. II. P. P. Bab. feje jobbra. Rev. FORTVNA AVGVST. S. C. Fortuna balra áll, kormánylapátot és bőségszarut tart. (Coh. II. 61.)

2 db. köz. br. AV. IMP. NERVA CÆS. AVG. P. M. TR. P. COS. III. P. P. Bab. feje jobbra. Rev. ugyanaz. (Coh. II. 68.)

Traianus. 1 db. nagy br. AV. IMP. CÆS. NERVÆ TRAIANO AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. V. P. P. Bab. mellképe jobbra. Rev. ALIM. ITAL. S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI S. C. Abundantia balra álló alakja bőségszarúval. (Coh. II. 7.)

1 db. ezüst. AV. IMP. CÆS. NER. TRAIAN. OPTIM. AVG. GER. DAC. PARTHICO. Mellképe babérkoszorúval jobbra. Rev. P. M. TR. P. COS. VI. P. P. S. P. Q. R. Az Erő jobbra áll, lándzsát és kardot tartva. (Coh. II. 272.)

1 db. ezüst. AV. IMP. CÆS. NER. TRAIANO OPTIMO AVG. GER. DAC. Bab. mellképe jobbra. Rev. P. M. TR. P. COS. VI. S. P. Q. R. Felicitas balra áll s caduceust és bőségszarut tart. (Coh. II. 278.)

1 db. nagy br. AV. . . . NO OPTIMO AVG. GERM. D. . . . Bab. feje jobbra. Rev. PRO. AVG. (a mezőben), a körirat többi része a s. c. kivételével lekopott. Providentia balra áll, oszlopra támaszkodik, előtte gömb.

1 db. nagy br. AV. IMP. CÆS. TRAIANO OPTIMO AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. VI. P. P. Bab. mellképe jobbra. Rev. SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS S. C. Felicitas balra álló alakja. (Coh. II. 351.)

1 db. köz. br. AV. IMP. CÆS. NERVÆ TRAIANO AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. V. P. P. Bab. mellképe jobbra. Rev. S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI S. C. Roma balra áll, kis Victoriát és lándzsát tartva. Előtte könyörgő dák ember. (Coh. II. 388.)

2 db. köz. br. AV. IMP. CÆS. NERVÆ TRAIANO AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. V. P. P. Bab. mellképe jobbra. Rev. S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI. Abundantia balra, előtte a *modius*, mögötte jobbra egy hajó. (Coh. II. 470.)

1 db. nagy br. Av. IMP. CÆS. NERVÆ TRAIANO AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. V. P. P. Bab. mellképe jobbra. Rev. S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI S. C. Fortuna balra áll, kormánylapátot és bőségszarut tartva. (Coh. II. 477.)

1 db. nagy br. Av. ugyanaz. Rev. S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI S. C. Traianus lovon jobbra száguld, maga alatt egy ellenséget tiporva. (Coh. II. 508.)

1 db. nagy br. Av. ugyanaz. Rev. S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI S. C. Traianust megkoszorúzza Victoria. (Coh. II. 516.)

1 db. köz. br. Av. IMP. CÆS. NERVA TRAIAN. AVG. GERM. P. M. Bab. feje jobbra. Rev. TR. POT. COS. II. S. C. Pietas balra áll s egy oltár előtt áldoz. (Coh. II. 613.)

1 db. nagy br. Av. ugyanaz. Rev. TR. POT. COS. III. P. P. S. C. Justitia balra ül, galyat és kormánybotot tart. (Coh. II. 636.)

1 db. köz. br. Av. ugyanaz. Rev. TR. POT. COS. III. P. P. S. C. Fortuna balra ülő alakja, kormánypálczát tart. (V. ö. Coh. II. 639.)

1 db. köz. br. Av. ugyanaz. Rev. A körirat ugyanaz. Victoria balra megy, gömböt tartva, melyen olvasható: S. P. Q. R. (Coh. II. 640.)

1 db. ezüst, 5 db. köz. és 4 db. nagy br. közelebből meg nem határozható.

Hadrianus. 1 db. ezüst. Av. HADRIANVS AVGVSTVS. Feje babérkoszorúval jobbra. Rev. COS. III. Áldozó eszközök. (Coh. II. 454.)

1 db. nagy br. Av. HADRIANVS AVG. COS. III. P. P. Bab. mellképe jobbra. Rev. FORTVNÆ REDVCI S. C. Hadrianus kezét nyújt Fortunának. (Coh. II. 790.)

1 db. ezüst. Av. IMP. CÆSAR TRAIAN. HADRIANVS AVG. Bab. feje jobbra. Rev. HILAR. P. R. P. M. TR. P. COS. III. Hilaritas szemközt álló alakja. (Coh. II. 815.)

1 db. köz. br. Av. HADRIANVS AVGVSTVS P. P. Sugárkoronás mellképe jobbra. Rev. HILARITAS P. R. COS. III. S. C. Hilaritas balra áll s pálmát nyújt át egy előtte álló fiúnak. (Coh. II. 820.)

1 db. köz. br. Av. IMP. CÆSAR TRAIAN. HADRIANVS AVG. P. M. TR. P. COS. III. Bab. mellképe jobbra. Rev. A körirat lekopott. Pietas (?) jobbra álló alakja, jobb kezét fölemeli.

1 db. ezüst. Av. IMP. CÆSAR TRAIAN. HADRIANVS AVG. Bab. mellképe jobbra. Rev. P. M. TR. P. COS. III. Hajóbárka. (Coh. II. 1173.)

1 db. nagy br. Av. ugyanaz. Rev. PONT. MAX. TR. POT. COS. III. S. C. Roma balra ül, Victoriát és lándzsát tart. (Coh. II. 1187.)

1 db. nagy br. Av. IMP. CÆSAR TRAIANVS HADRIANVS AVG. P. M. TR. COS. III. Bab. mellképe jobbra. Rev. PROVIDENTIÆ DEORVM S. C. Hadrianus átveszi a pálczát, melyet repülő sas hoz. (Coh. II. 1207.)

2 db. köz. br. AV. HADRIANVS AVGVSTVS. Bab. mellképe jobbra. Rev. SALVS AVGVSTI COS. III. S. C. Salus balra áll s kigyót etet. (Coh. II. 1357.)

3 db. nagy és 8 db. köz. br. közelebbről meg nem határozható.

Sabina. 1 db. köz. br. AV. SABINA AVGVSTA HADRIANI AVG. P. P. Bab. mellképe jobbra. Rev. CONCORDIA AVG. S. C. Concordia balra ülő alakja. (Coh. II. 17.)

1 db. köz. br. Kopott.

Aelius. 1 db. köz. br. AV. L. AELIVS CAESAR. Feje jobbra. Rev. CONCORD. TR. POT. COS. II. S. C. Concordia balra ül. (Coh. II. 8.)

Antoninus pius. 1 db. nagy br. AV. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. XII. Bab. feje jobbra. Rev. COS. IIII. S. C. Aequitas balra áll, mérleget és bőségszarut tartva. (Coh. II. 232.)

2 db. köz. br. AV. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. COS. III. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. FELICITAS AVG. S. C. Felicitas balra áll, kost és szárnyas caduceust tart. (V. ö. Coh. II. 362.)

1 db. nagy br. Ugyanazon typus, csak az előlapon, COS. IIII. (Coh. II. 363.)

1. db. köz. br. AV. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. COS. III. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. GENIVS POP. ROMANI. A Genius jobbra áll, kormánypálcát és bőségszarut tartva. (Coh. II. 409.)

1 db. köz. br. AV. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. HONORI AVG. COS. IIII. S. C. (Lekopott.) Honor balra áll, galyat és bőségszarut tart. (Coh. II. 415.)

1 db. nagy br. AV. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. XVI. Bab. feje jobbra. Rev. INDVLGENTIA AVG. COS. IIII. S. C. Indulgentia balra ülő alakja. (Coh. II. 452.)

1 db. köz. br. AV. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. XII. Bab. feje jobbra. Rev. MVNIFICENTIA AVG. COS. IIII. S. C. Jobbra menő elefánt. (Coh. II. 565.)

1 db. köz. br. AV. ANTONINVS AVG. PIVS. . . . Sugárkoronás feje jobbra. Rev. SALVS AVG. S. C. Salus kigyót etet. (V. ö. Coh. II. 714.)

1 db. nagy br. AV. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. Bab. feje jobbra. Rev. TR. POT. COS. III. S. C. Janus áll s kormánypálcát tart. (Coh. II. 881.)

1 db. ezüst. AV. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. IMP. II. Bab. feje jobbra. Rev. TR. POT. XIX. COS. IIII. P. P. Ceres balra ül. (Coh. II. 973.)

1 db. ezüst. AV. IMP. T. AEL. CAES. ANTONINVS. Feje jobbra. Rev. TRIB. POT. COS. Pietas balra álló alakja, előtté oltár. (Coh. II. 1062.)

1 db. ezüst, 3 nagy és 7 köz. br. meg nem határozható közelebbről.

Antoninus pius és Marcus Aurelius. 1. db. nagy br. AV. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. COS. III. Antoninus bab. feje jobbra. Rev. AVRELIVS CAESAR AVG. PII F. COS. S. C. A fiatal Marcus Aurelius feje jobbra. (Coh. II. 28.)

Faustina mater. 1 db. köz. br. Av. DIVA FAVSTINA. Mellképe jobbra. Rev. AETERNITAS S. C. Az Örökkévalóság balra állva gömböt tart. (Coh. II. 42.)

1 db. nagy br. Av. ugyanaz. Rev. AVGVSTA S. C. Ceres balra áll. (Coh. II. 79.)

1 db. köz. br. Av. ugyanaz. Rev. IVNO S. C. Juno balra áll, csészét és kormánypálczát tart. (Coh. II. 211.)

6 db. köz. br. meg nem határozható.

Marcus Aurelius. 1 db. nagy br. Av. IMP. CÆS. M. AVREL. ANTONINVS AVG. P. M. Mellképe jobbra. Rev. CONCORD. AVGVSTOR. TR. P. XV. COS. III. S. C. M. Aurelius és L. Verus kezét fognak. (Coh. III. 45.)

1 db. nagy br. Av. M. ANTONINVS AVG. TR. P. XX. Bab. feje jobbra. Rev. COS. III. S. C. Juppiter balra ül, baljában villámot, jobbájában kormánypálczát tart. (Coh. III. 115.)

2 db. köz. br. Av. M. ANTONINVS AVG. TR. P. XXVIII. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. IMP. VI. COS. III. S. C. Juppiter balra ül, Victoriát tartja jobbájában. (Coh. III. 251.)

1 db. köz. br. Av. M. ANTONINVS AVG. TR. P. XXV. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. IMP. VI. COS. III. S. C. Victoria paizsot akaszt fel egy fára, a paizson VIC. GER. (Coh. III. 268.)

1 db. köz. br. Av. M. ANTONINVS AVG. TR. P. XXVI. Sugárkoronás mellképe jobbra. Rev. IMP. VI. COS. III. S. C. Roma balra ül, mögötte paizsok. (Coh. III. 286.)

1 db. köz. br. Av. M. ANTONINVS AVG. GERM. SARM. TR. P. XXXI. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. IMP. VIII. COS. III. P. P. S. C. Szárnyas villám. (Coh. III. 378.)

1 db. nagy br. Av. M. ANTONINVS AVG. TR. P. XXV. Bab. feje jobbra. Rev. PRIMI DECENNALES COS. III. S. C. Koszorúban. (Coh. III. 495.)

1 db. ezüst. Av. IMP. M. AVREL. ANTONINVS AVG. Feje jobbra. Rev. PROV. DEOR. TR. P. XVI. COS. III. Providentia balra áll, gömböt és bőségszarut tart. (Coh. III. 519.)

1 db. köz. br. Av. M. ANTONINVS AVG. TR. P. XXIII. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. SALVTI AVG. COS. III. Salus kigyót etet. (Coh. III. 545.)

1 db. nagy br. Av. M. AVREL. ANTONINVS AVG. ARMENIACVS P. M. Bab. mellképe jobbra. Rev. TR. POT. XX. IMP. III. COS. III. S. C. Providentia balra álló alakja. (Coh. III. 805.)

1 db. köz. br. Av. M. AVREL. ANTONINVS AVG. ARM. PARTH. MAX. Bab. feje jobbra. Rev. TR. POT. XX. IMP. III. COS. III. S. C. Victoria szemben áll, jobbájában palmaág, baljában paizs, melyen VIC. PAR. olvasható. (Coh. III. 807.)

1 db. nagy br. Av. M. ANTONINVS AVG. ARM. PARTH. MAX. Bab. feje

jobbra. Rev. TR. POT. XXI. IMP. III. COS. III. S. C. Victoria balra megy. (Coh. III. 815.)

1 db. köz. br. Av. M. AVREL. ANTONINVS AVG. P. M. Sugárkoronás mellképe jobbra. Rev. TR. P. XVIII. IMP. II. COS. III. S. C. Pallas balra áll, olajágot tart és paizsra támaszkodik. (Coh. III. 843.)

1 db. nagy br. Av. M. ANTONINVS AVG. GERM. SARMATICVS. Bab. mellképe jobbra. Rev. TR. P. XXIX. IMP. VIII. COS. III. S. C. Abundantia balra áll, előtte a modius. (Coh. III. 921.)

1 db. köz. br. Av. A körirat ugyanaz. M. Aurelius sugárkoronás feje jobbra. Rev. TR. P. XXX. IMP. VIII. COS. III. S. C. Aequitas balra álló alakja. (Coh. III. 933.)

2 db. nagy és 3 köz. br. közelebből meg nem határozható.

Faustina iunior. 1 db. nagy br. Av. DIVA FAVSTINA PIA. Mellképe jobbra. Rev. AETERNITAS S. C. Aeternitas balra ül, gömböt tart és kormánypálcát. (Coh. III. 8.)

1 db. köz. br. Av. FAVSTINA AVGVSTA. Mellképe jobbra. Rev. DIANA LVCI-FERA S. C. Diana jobbra áll, égő fáklyát tart. (Coh. III. 89.)

1 db. nagy br. Av. ugyanaz. Rev. FECVNDITAS S. C. A Termékenység jobbra álló alakja, kormánypálcát és gyermeket tart. (Coh. III. 100.)

3 db. köz. br. ugyanazon érmek, mint az előbbi. (Coh. III. 101.)

1 db. köz. br. Av. ugyanaz. Rev. HILARITAS. A Jókedv balra áll, pálmaágot és bőségszarut tart. (Coh. III. 113.)

1 db. köz. br. Av. ugyanaz. Rev. SÆCVLI FELICIT. Pulvinar, melyen a gyermek Commodus és Antoninus játszanak. (Coh. III. 194.)

1 db. köz. br. Av. FAVSTINÆ AVG. PII AVG. FIL. Diademás mellképe jobbra. Rev. VENERI GENETRICI S. C. Venus balra áll, almát és bepólyázott gyermeket tartva. (Coh. III. 238.)

3 nagy és 4 köz. br. Meghatározhatlanok.

Lucius Verus. 1 db. köz. br. Av. L. AVREL. VERVS AVG. ARMENIACVS. (Lekopott.) Sugárkoronás feje jobbra. Rev. VICT. AVG. TR. P. IIII. IMP. II. COS II. S. C. (Szintén kopott.) Victoria jobbra áll s tropheumot tart, előtte Armenia síró alakja. (Coh. III. 333.)

Lucilla. 1 db. ezüst denár. Av. LVCILLA AVGVSTA. Jobbra néző mellkép. Rev. CRATIO. Oltár. Barbár veret.

1 db. nagy br. Av. Felirata lekopott. A jobbra forduló fej azonban eléggé kivehető. Rev. Kopott. Csak egy jobbra ülő női alak ötlík szembe.

Commodus. 1 db. nagy br. Av. M. COMMODVS ANT. P. FELIX AVG. BRIT. Babérkoszorús feje jobbra. Rev. FOR. RED. P. M. TR. P. XIII. IMP. VIII. COS. V. P. P. S. C. Balra ülő Fortuna kormányrúddal és bőségszaruval. (Coh. III. 153.)

1 db. nagy br. Av. L. AEL. AVREL. COMM. AVG. P. FEL. Bab. feje jobbra. Rev. HERCVLI ROMANO AVG. S. C. Hercules sisakot rak egy tropheum tetejére. (Coh. III. 203.)

1 db. nagy br. Av. M. COMMODVS ANT. P. FELIX AVG. BRIT. Bab. feje jobbra. Rev. IOVI EXSVPER. P. M. TR. P. XI. IMP. VIII. COS. V. P. P. S. C. (Lekopott.) Juppiter balra ül, galyat és kormánypálczát tartva. (Coh. III. 247.)

1 db. nagy br. Av. L. AVREL. COMMODVS AVG. TR. P. III. Bab. feje jobbra. Rev. LIBERTAS AVG. IMP. II. COS. P. P. S. C. Libertas balra álló alakja. (Coh. III. 331.)

1 db. köz. br. Av. M. COMMODVS ANTONINVS AVG. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. PROV. DEOR. TR. P. V. IMP. III. COS. II. P. P. S. C. Providentia balra áll, baljában lándzsát tart, előtte golyó. (Coh. III. 624.)

1 db. nagy br. Av. M. COMMODVS ANTON. AVG. PIVS BRIT. Bab. kosz. feje jobbra. Rev. VICT. BRIT. P. M. TR. P. VIII. IMP. VII. COS. III. P. P. S. C. Victoria paizsokon ül balra. Térdén paizsot tart. (Coh. III. 945.)

1 db. nagy br. Av. Ugyanaz. Rev. VOTA SVSCEP. DECEN. P. M. TR. P. VIII. IMP. VII. COS. III. P. P. S. C. Commodus oltár előtt áldoz. (Coh. III. 988.)

1 db. ezüst. Rev. Aequitas a mérleggel és bőségszaruval. Feliratai lekoptak.

1 db. köz. br. Csak a fejről állapíthatni meg, hogy Commodus pénze.

Crispina. 1 db. ezüst. Av. CRISPINA AVGVSTA. Mellképe jobbra. Rev. VENVS. Venus balra álló és vetkőző alakja. (Coh. III. 35.)

1 db. nagy br. Av. CRISPINA AVGVSTA. Mellképe jobbra. Rev. Jobbra álló női alak. A körirat lekopott.

1 db. köz. br. Av. CRISPINA AVGVSTA. Mellképe jobbra. Rev. Balra álló női alak. A körirat el nem olvasható.

Didius Julianus. 1 db. nagy br. Av. IMP. CAES. M. DID. SEVER. IVLIAN. AVG. (Lekopott.) Feje babérkoszorús s jobbra néz. Rev. CONCORD. MILIT. S. C. (Szintén lekopott.) Concordia két hadi jelvény között áll. (Coh. III. 3.)

Septimius Severus. 1 db. ezüst. Av. IMP. CAE. L. SEP. SEV. PERT. AVG. Bab. feje jobbra. Rev. BONI EVENTVS. A Siker balra álló alakja. (Coh. IV. 66.)

1 db. nagy br. Av. L. SEPT. SEV. PERT. AVG. IMP. VII. Bab. feje jobbra. Rev. DIVI M. PII F. P. M. TR. P. III. COS. II. P. P. S. C. Sept. Severust Roma megkoszorúzza. (Coh. IV. 128.)

1 db. ezüst. Av. SEVERVS PIVS AVG. Bab. feje jobbra. Rev. FELICITAS AVGG. Felicitas balra áll, caduceust és bőségszarut tart. (Coh. IV. 135.)

1 db. ezüst. Av. Felirata lekopott. A császár jobbra néző feje. Rev. FORTVN. REDVC. Fortuna nagy pálmaágot és bőségszarut tart. (V. ö. Coh. IV. 175.)

1 db. ezüst. AV. IMP. CAE. L. SEP. SEV. PERT. AVG. COS. I. Bab. feje jobbra. Rev. FORTVN. REDVC. Fortuna balra ülő alakja. (Coh. IV. 176.)

1 db. csonka ezüst. AV. L. SEP. SEVERVS PER. AVG. P. M. IMP. XI. Bab. feje jobbra. Rev. PAR. AR. AD. TR. P. VI. COS. II. P. P. Balra menő Victoria. (Coh. IV. 361.)

2 db. ezüst. Az egyik ketté tört. AV. SEVERVS PIVS AVG. Bab. feje jobbra. Rev. P. M. TR. P. XV. COS. III. P. P. Victoria jobbra áll s egy paizsra ír. (Coh. IV. 489.)

1 db. ezüst. AV. SEVERVS PIVS AVG. Bab. feje jobbra. Rev. PONTIF. TR. P. III. Severus álló alakja, gömböt és lándzsát tart. (V. ö. Coh. IV. 567.)

5 db. ezüst. Közelebről meg nem határozhatók. Annyira kopottak. Legfőbb a császár feje ismerhető fel többé-kevésbé.

3 db. br. Ugyanoly fentartásúak, mint az előbbi ezüstök.

Julia Domna. 1 db. ezüst. AV. IVLIA AVGVSTA. Mellképe jobbra. Rev. MATER DEVM. Cybele két oroszlán között ül. (Coh. IV. 123.)

1 db. ezüst. Csonka. AV. IVLIA PIA FELIX AVG. Mellképe jobbra. Rev. VENVS GENETRIX. Venus balra ül, lábainál Cupido. (Coh. IV. 205.)

1 db. köz. br. AV. Körirata teljesen lekopott. Jobbra néző mellkép. Rev. VESTA. (Szintén lekopott.) Vesta balra ülő alakja. (V. ö. Coh. IV. 225.)

1 db. ezüst. AV. IVLIA AVGVSTA. Mellképe jobbra. Rev. VESTAE SANCTAE. Vesta balra áll, csészét és lándzsát tartva. (Coh. IV. 246.)

2 db. ezüst. Kopottak.

Caracalla. 1 db. ezüst. AV. ANTONINVS PIVS FEL. AVG. Fejét babérkoszorú övezi. Rev. CONCORDIA MILIT. Két legionarius sas között két hadi jelvény. (Coh. IV. 25.)

1 db. ezüst. AV. IMP. ANTONINVS AVG. Fiatal mellképe bab. jobbra. Rev. FIDES MILITVM. A Hűség álló alakja, két hadijelvényt tart. (Coh. IV. 80.)

1 db. ezüst. AV. IMP. ANTONINVS PIVS AVG. Bab. mellképe jobbra. Rev. LIBERTAS AVG. Libertas balra álló alakja (Coh. IV. 144.)

1 db. nagy br. AV. M. AVREL. ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Bab. mellképe jobbra. Rev. P. M. TR. P. XVIII. IMP. III. COS. III. P. P. S. C. Oroszlán balra megy, szájában villámot tart. (Coh. IV. 335.)

1 db. ezüst. AV. ANTONINVS PIVS AVG. Bab. feje jobbra. Rev. PONTIF. TR. P. XIII. COS. III. Az Erő sisakos alakja jobbra, lándzsát és kardot tart. (Coh. IV. 477.)

1 db. ezüst. AV. ANTONINVS PIVS AVG. BRIT. Bab. feje jobbra. AV. PONTIF. TR. P. XIII. COS. III. Concordia balra ül. (Coh. IV. 483.)

1 db. ezüst. AV. ANTONINVS PIVS AVG. Bab. feje jobbra. Rev. ugyanaz, mint az előbbi éremé. (Coh. IV. 484.)

1 db. köz. br. AV. ANTONINVS PIVS AVG. Szakáltalan feje jobbra. Rev. PROF. AVGG. PONTIF. TR. P. XI. COS. III. S. C. Caracalla lovon balra száguld. (V. ö. Coh. IV. 517.)

1 db. köz. br. AV. ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Bab. feje jobbra. Rev. kopott.

Geta. 1 db. ezüst. AV. P. SEPTIMIUS GETA CAES. Mellképe jobbra. Rev. FORTVNE AVG. Jobbra ülő női alak, csészéből bort önt az előtte álló oltárra. Jobbjában lándzsa. (Cohen nem ismeri).

1 db. ezüst. AV. P. SEPTIMIUS GETA CAES. Mellképe jobbra. Rev. PONTIF. COS. II. Geta álló alakja, gömböt és kardot tart. (Coh. IV. 117.)

1 db. csonka ezüst. AV. GETA CAES. PONT. COS. Mellképe jobbra. Rev. VOTA PVBLICA. Geta egy háromláb előtt áldoz. (Coh. IV. 230.)

2 db. ezüst. Kopottak.

Elagabalus. 1 db. ezüst. AV. IMP. ANTONINVS PIVS AVG. Bab. mellképe jobbra. Rev. ABVNDANTIA AVG. Abundantia kiüríti bőségszarvát. (Coh. IV. 1.)

1 db. ezüst. AV. IMP. CAES. ANTONINVS AVG. (Lekopott.) Bab. feje jobbra. Rev. FIDES EXERCITVS. A Hűség balra ül s két katonai jelvényt tart. Előtte egy harmadik. (Coh. IV. 30.)

1 db. ezüst. AV. IMP. CAES. M. AVR. ANTONINVS AVG. (Lekopott.) Bab. mellképe jobbra. Rev. P. M. TR. P. II. COS. II. P. P. Roma balra ül, kezében Victoriát tartja. (Coh. IV. 136.)

1 db. ezüst. AV. IMP. ANTONINVS PIVS AVG. Bab. mellképe jobbra. Rev. P. M. TR. P. III. COS. III. P. P. A sugárkoronás Nap menve balra jobbát fölemeli. (Coh. IV. 153.)

1 db. csonka ezüst. AV. IMP. ANTONINVS PIVS AVG. Bab. mellképe jobbra. Rev. P. M. TR. P. IIII. COS. III. P. P. Victoria balra halad. Két felől egy egy paizs. (Coh. IV. 194.)

1 db. ezüst. AV. IMP. ANTONINVS PIVS AVG. Bab. mellképe jobbra. Rev. SACERD. DEI SOLIS ELAGAB. Elagabalus jobbra áll s egy oltár előtt áldoz. (Coh. IV. 246.)

1 db. ezüst. AV. IMP. CAES. ANTONINVS AVG. Sugárkoronás mellképe jobbra. Rev. VICTOR. ANTONINI AVG. Victoria jobbra fut, koszorút és palmaágat tart. (Coh. IV. 294.)

Julia Soaemias. 1 db. ezüst. AV. IVLIA SOAEMIAS AVG. Mellképe jobbra. Rev. VENVS CAELESTIS. Venus balra álló alakja. (Coh. IV. 8.)

Julia Maesa. 2 db. ezüst. AV. IVLIA MAESA AVG. Mellképe jobbra. Rev. PVDICITIA. A Szemérem balra ül, baljában lándzsa. (Coh. IV. 36.)

Alexander Severus. 1 db. ezüst. AV. IMP. C. M. AVR. SEV. ALEXAND. AVG. Bab. feje jobbra. Rev. AEQVITAS AVG. Aequitas balra áll s mérleget és bőségszarut tart. (Coh. IV. 9.)

1 db. ezüst. AV. IMP. C. M. AVR. SEV. ALEXAND. AVG. Bab. feje jobbra. Rev. IOVI CONSERVATORI. Juppiter balra álló alakja. (Coh. IV. 70.)

2 db. ezüst. AV. IMP. SEV. ALEXAND. AVG. Bab. feje jobbra. Rev. IOVI CONSERVATORI. Juppiter balra áll s villámot és lándzsát tart. (Coh. IV. 73.)

1 db. nagy br. AV. IMP. SEV. ALEXAND. AVG. Bab. feje jobbra. Rev. Ugyanaz, mint az előbbi ezüstérmén. (Coh. IV. 74.)

1 db. ezüst. AV. IMP. C. M. AVR. SEV. ALEXAND. AVG. Bab. feje jobbra. Rev. IOVI VLTORI. Juppiter balra ül, Victoriát tartja és egy lándzsát. (Coh. IV. 95.)

1 db. ezüst. AV. KÖRIRATA UGYANAZ. Bab. mellkép jobbra. Rev. PAX AVG. A Béke balra fut, egyik kezében olajág, a másikban lándzsa. (Coh. IV. 187.)

1 db. ezüst. AV. Ugyanaz, mint az előbbié. Rev. P. M. TR. P. II. COS. P. P. Az Egészség balra ül s kígyót etet. (Coh. IV. 239.)

2 db. ezüst. AV. Ugyanaz. Rev. P. M. TR. P. V. COS. II. P. P. Mars jobbra megy, kezében lándzsa, vállán tropheum. (Coh. IV. 281.)

1 db. ezüst. AV. Ugyanaz. Rev. P. M. TR. P. VI. COS. II. P. P. Aequitas balra áll, mérleggel és a bőség szarvával. (Coh. IV. 312.)

1 db. ezüst. AV. Ugyanaz. Rev. P. M. TR. P. VI. COS. II. P. P. A béke balra fut, kezében olajág. (Coh. IV. 319.)

1 db. nagy br. AV. IMP. SEV. ALEXAND. AVG. Bab. feje jobbra. Rev. P. M. TR. P. VIII. COS. III. P. P. S. C. Alexander quadrigában balra hajt. (Coh. IV. 377.)

2 db. ezüst. Az egyik csonka. AV. IMP. ALEXANDER PIVS AVG. Bab. feje jobbra. Rev. PROVIDENTIA AVG. Providentia balra áll. (Coh. IV. 501.)

1 db. ezüst. Csonka. AV. IMP. ALEXANDER PIVS AVG. Bab. mellképe jobbra. Rev. SPES PVBLICA. A Remény balra megy, egyik kezével a ruháját emelgeti, a másikban virágot tart. (Coh. IV. 542.)

1 db. ezüst. AV. Ugyanaz. Bab. mellkép jobbra. Rev. SPES PVBLICA. A Remény balra álló alakja, kezében virág. (Coh. IV. 543.)

1 db. ezüst. AV. KÖRIRATA LEKOPOTT. Bab. mellkép jobbra. Rev. VIRTVS AVG. Alexander katonai öltözetben jobbra megy s lándzsát és tropheumot visz. (V. ö. Coh. IV. 585.)

2 db. nagy br. AV. IMP. SEV. ALEXAND. AVG. Bab. feje jobbra. Rev. VIRTVS AVGVSTI S. C. Romulus jobbra megy s lándzsát és tropheumot visz. (Coh. IV. 591.)

1 db. ezüst. Közelebbről meg nem határozható.

4 db. nagy br. Többé-kevésbé kopottak. A hátlap körirata egyiknél sem olvasható el.

Orbiana. 1 db. köz. br. AV. SALL. BARBIA ORBIANA AVG. (Lekopott.) Diademás mellképe jobbra. REV. CONCORDIA AVGVSTORVM. Concordia balra ül, kezében csésze és dupla bőségszarú. (Coh. IV. 5.)

Julia Mamaea. 1 db. ezüst. AV. IVLIA MAMAEA AVG. Diademás mellképe jobbra. REV. FECVND. AVGVSTAE. A Termékenység balra áll s jobbát egy gyermek fölé nyújtja. (Coh. IV. 5.)

1 db. köz. br. AV. IVLIA MAMAEA AVGVSTA. Ugyanazon mellképe. AV. FECVNDITAS AVGVSTAE S. C. Az előállítás ugyanaz, mint az előbbi érmen. (Coh. IV. 9.)

1 db. ezüst. AV. IVLIA MAMAEA AVG. Mellképe diademával jobbra. REV. FELICITAS PVBLICA. Felicitas álló alakja, oszlopra támaszkodik. (Coh. IV. 17.)

1 db. ezüst. AV. ugyanaz. REV. IVNO AVGVSTAE. Juno balra ül, virágot és gyermeket tartva. (Coh. IV. 32.)

1 db. ezüst. AV. ugyanaz. REV. VESTA. Vesta balra áll s a palladiumot és egy lándzsát tart. (Coh. IV. 81.)

1 db. ezüst. AV. ugyanaz. REV. Körirata lekopott. Balra álló nő, baljában lándzsa.

Maximinus I. 1 db. ezüst. AV. IMP. MAXIMINVS PIVS AVG. Bab. mellképe jobbra. REV. P. M. TR. P. II. COS. P. P. Maximinus katonai öltönyben két hadi jelvény közl áll. (Coh. IV. 55.)

1 db. nagy br. AV. ugyanaz. REV. P. M. TR. P. II. COS. P. P. S. C. Előállítása szintén ugyanaz. (Coh. IV. 58.)

1 db. nagy br. AV. MAXIMINVS PIVS AVG. GERM. Mellképe babérkoszorúval jobbra. REV. ...AVGVSTI S. C. Balra álló női alak.

1 db. ezüst. AV. IMP. MAXIMINVS PIVS AVG. Bab. mellképe jobbra. REV. VICTORIA AVG. Victória jobbra fut, kezében pálma és koszorú. (Coh. IV. 99.)

1 db. nagy br. AV. MAXIMINVS PIVS AVG. GERM. Bab. mellképe jobbra. REV. VICTORIA GERMANICA S. C. Victoria balra áll, lábainál megkötözött fogoly ül. (Coh. IV. 109.)

Gordianus pius. 1 db. bélelt ezüst. AV. IMP. GORDIANVS PIVS FEL. AVG. Bab. mellképe jobbra. REV. AETERNITATI AVG. Sol álló alakja, jobbát fölemeli, baljában gömb. (Coh. V. 42.)

1 db. ezüst. AV. IMP. GORDIANVS PIVS FEL. AVG. Sugárkoronás mellképe jobbra. REV. CONCORDIA MILIT. Concordia balra ülő alakja. (Coh. V. 62.)

1 db. ezüst. AV. IMP. CÆS. M. ANT. GORDIANVS AVG. Különben megegyezik az előbbivel.

1 db. ezüst. AV. IMP. GORDIANVS PIVS FEL. AVG. Bab. mellképe jobbra. Rev. VENVS VICTRIX. Venus balra áll, jobbjaiban sisakot tart s paizsra támaszkodik. (Coh. v. 347.)

1 db. ezüst. AV. IMP. GORDIANVS PIVS FEL. AVG. Sugárkoronás mellképe jobbra. Rev. VICTORIA ÆTERNA. Victoria balra áll s paizsra támaszkodik. (Coh. v. 353.)

1 db. ezüst. AV. IMP. CÆS. M. ANT. GORDIANVS AVG. Fején sugárkorona. Rev. VICTORIA AVG. Victoria balra menő alakja. (Coh. v. 357.)

1 db. ezüst. AV. IMP. GORDIANVS PIVS FEL. AVG. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. VIRTVTI AVGVSTI. Hercules buzogányára támaszkodik. (Coh. v. 404.)

1 db. köz. br. AV. A körirat ugyanaz. A császár fején babérkoszorú. Rev. A felirathoz hozzájárul s. c. Az előállítás ugyanaz. (Coh. v. 406.)

1 db. nagy br. AV. ugyanaz. Rev. A körirat elolvashatatlan. Jobbra menő női alak.

1 db. köz. br. Kopott.

Viminacium. 2 db. köz. br. AV. IMP. CÆS. M. ANT. GORDIANVS AVG. Fején sugárkorona. Rev. P. M. S. COL. VIM. AN. I. Bika és oroszlán között álló nő. (Coh. v. 414.)

3 db. nagy br. AV. Körirata ugyanaz. A mellképen babérkoszorú. Rev. ugyanaz, de AN. II. (Coh. v. 415.)

3 db. nagy br. AV. IMP. GORDIANVS PIVS FEL. AVG. A császár képe ugyanaz. Rev. AN. III. (Coh. v. 418.)

2 db. köz. br. AV. IMP. GORDIANVS PIVS FEL. AVG. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. ugyanaz, de AN. III. (Coh. v. 421.)

1 db. nagy br. AV. A körirat ugyanaz. A császár fején babérkoszorú. Rev. megegyezik, csak AN. V. (Coh. v. 430.)

5 nagy s 4 köz. rézéremnél az évszám meg nem állapítható.

Végül 3 nagy és 2 köz. bronzdarab annyira kopott, hogy csak a császár feje ismerhető fel. A hátlaapon a szokásos előállítás nyomai.

Philippus pater. 2 db. ezüst. AV. IMP. M. IVL. PHILIPPVS AVG. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. ÆQVITAS AVG. Aequitas balra álló alakja. (Coh. v. 9.)

2 db. ezüst. Az előbbivel teljesen megegyezők, csak a rev. körirata: ÆQVITAS AVGG. (Coh. nem ismeri.)

2 db. ezüst. AV. ugyanaz. Rev. FELICITAS TEMP. Felicitas balra áll s caduceut és bőségszarút tart. (Coh. v. 43.)

1 db. ezüst. Av. ugyanaz. Rev. FIDES MILITVM. A Hűség balra álló alakja, lándzsát s egy katonai jelvényt tart. (Coh. v. 58.)

1 db. ezüst. Av. ugyanaz. Rev. LÆTIT FUNDAT. Az Öröm balra áll, egyik kezében koszorút, a másikban kormánylapát. (Coh. v. 80.)

Viminacium. 1 db. nagy br. Av. IMP. M. IVL. PHILIPPVS AVG. Bab. feje jobbra. Rev. P. M. S. COL. VIM. AN. V. A Provincia egy bika és egy oroszlán között áll. (Coh. v. 267.)

2 db. nagy br. Ugyanazok, csak AN. VI. (Coh. v. 268.)

3 db. nagy br. Ugyanazok, csak AN. VII. (Coh. v. 269.)

3 db. nagy br. Ugyanazok, csak AN. VIII. (Coh. v. 270.)

2 kis s 3 nagy br. közelebből meg nem határozható.

Otacilia. Viminacium. 1 db. nagy br. Av. Kőrirta lekopott. Mellképe jobbra. Rev. P. M. S. COL. VIM. Az évszám ki nem vehető.

Philippus filius. 1 db. ezüst. Av. IMP. M. IVL. PHILIPPVS AVG. Sugárkoronás mellképe jobbra. Rev. P. M. TR. P. III. COS. P. P. Felicitas balra áll s caduceust és bőségszarút tart. (V. ö. Coh. v. 34.)

Dacia. 1 db. nagy br. Av. M. IVL. PHILIPPVS CÆS. Mellképe jobbra. Rev. PROVINCIA DACIA AN. I. Egy sas és egy oroszlán között nő áll s kezében zászlót tart. (Coh. v. 92.)

1 db. nagy br. Kopott.

Traianus Decius. 1 db. ezüst. Av. IMP. C. M. Q. TRAIANVS DECIVS AVG. Sugárkoronás mellképe jobbra. Rev. GENIVS EXERC. ILLYRICIANI. Balra álló Genius, mögötte katonai jelvény. (Coh. v. 49.)

Viminacium. 3 db. nagy br. Av. IMP. TRAIANVS DECIVS AVG. Bab. mellképe jobbra. Rev. P. M. S. COL. VIM. AN. XI. Stólába öltözött nő áll egy bika és egy oroszlán között. (Coh. v. 139.)

1 db. nagy br. Av. IMP. CÆS. MES. Q. DECIVS. P. F. AVG. Bab. mellképe jobbra. Rev. Ugyanaz. (Coh. v. 140.)

2 db. nagy br. Kopottak.

Herennia Etruscilla. 1 db. ezüst. Av. HER. ETRVSCILLA AVG. Diademás mellképe félholddal jobbra. Rev. IVNO REGINA. Juno balra áll; előtte páva. (Coh. v. 14.)

1 db. ezüst. Av. ugyanaz. Rev. PVDICITIA AVG. A Szemérem álló helyzetben lándzsát tart rézsut. (Coh. v. 17.)

Viminacium. 1 db. köz. br. Av. Q. H. ETR. MES. DEC. C. AVG. Mellképe jobbra. Rev. P. M. S. COL. VIM. AN. XII. A Provincia egy bika és egy oroszlán között áll. (V. ö. Coh. v. 47.)

Hostilianus. Viminacium. Av. C. VAL. HOST. M. QVINTVS CÆ. Mellképe

jobbra. Rev. P. M. S. COL. VIM. AN. XII. A szokásos előállítás. (Welzl I. 1294.)

Trebonianus Gallus. 1 db. ezüst. Av. IMP. CÆ. C. VIB. TREB. GALLVS AVG. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. FELICITAS PVBLICA. Felicitas balra áll s oszlopra támaszkodik, (Coh. v. 41.)

1 db. ezüst. Csonka és kopott.

Viminacium. 3 db. köz. br. Av. IMP. C. GALLVS P. FELIX AVG. Bab. feje jobbra. Rev. P. M. S. COL. VIM. AN. XIII. Nő áll egy bika és egy oroszlán között. (Coh. v. 142.)

Volusianus. 1 db. ezüst. Av. IMP. C. C. VIB. VOLVSIVS AVG. Sugárkoronás mellképe jobbra. Rev. VIRTVS AVGG. Az Erő sisakosan jobbra áll, jobbában lándzsa, baljával paizsra támaszkodik. (Coh. v. 133.)

Viminacium. 1 db. köz. br. Av. IMP. C. C. VIB. VOLVSIVS AVG. Bab. feje jobbra. Rev. P. M. S. COL. VIM. AN. XII. Bika és oroszlán közt álló nő. (Coh. v. 144.)

Aemilianus. 1 db. ezüst. Av. IMP. CÆS. ÆMILIANVS P. F. AVG. Sugárkoronás mellképe jobbra. Rev. VIRTVS AVG. Az Erő balra álló alakja, lándzsát és gályat tart. (Coh. v. 59.)

Viminacium. 1 db. köz. br. Av. IMP. C. M. ÆMIL. ÆMILIANVS A. Bab. feje jobbra. Rev. P. M. S. COL. VIM. AN. XIV. A rendes előállítás. (V. ö. Coh. v. 72.)

Id. Valerianus. 1 db. ezüst. Av. IMP. C. P. LIC. VALERIANVS P. F. AVG. Sugárkoronás mellképe jobbra. Rev. FELICITAS AVGG. Felicitas balra áll, caduceust és bőségszarút tart. (Coh. v. 53.)

Gallienus. 1 db. billon. Av. GALLIENVS AVG. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. DIANÆ CONS. AVG. Jobbra menő szarvas. A szelvényben, x. (Coh. v. 157.)

1 db. bil. Av. IMP. GALLIENVS AVG. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. DIANÆ CONS. AVG. Balra menő szarvas. A szelvényben, xii. (Coh. v. 158.)

1 db. bil. Av. ugyanaz. Rev. DIANÆ CONS. AVG. Balra menő antilope. A szelvényben, i. (Coh. v. 165.)

1 db. bil. Av. GALLIENVS AVG. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. IOVI CONS. AVG. Jobbra menő szarvas. A szelvényben, ç. (Coh. v. 344.)

1 db. bil. Av. ugyanaz. Rev. LIBERO P. CONS. AVG. Balra menő párduc. A szelvényben, B. (Coh. v. 586.)

1 db. bil. Av. IMP. GALLIENVS AVG. Sugárkoronás feje jobbra. Rev. SALVS AVG. Esculapius balra álló alakja, botja körül kígyó tekerődik. A szelvényben, MP. (Coh. v. 928.)

Claudius Gothicus. 1 db. kis br. Av. IMP. C. M. AVR. CLAVDIVS AVG. Sugár-

koronás feje jobbra. Rev. PAX AETERNA. A Béke balra áll s olajágot és lándzsát tart. A szelvényben, S. P. Q. R. (Coh. VI. 193.)

1 db. kis br. Csonka. Av. IMP. . . . IVS AVG. Fején sugárkorona. Rev. kopott.

Aurelianus. 1 db. kis br. Av. IMP. AVRELIANVS AVG. Sugárkoronás és vértezett mellképe jobbra. Rev. IOVI CONSER. Juppiter gömböt nyújt oda Aurelianusnak. A szelvényben, B. (Coh. VI. 105.)

1 db. kis br. Av. ugyanaz. Rev. RESTITVT. ORIENTIS. Aurelianus egy térdére roskadt nőt fölemel. (Coh. I. kiad. V. 173.)

Probus. 1 db. kis br. Av. IMP. C. PROBVS P. F. AVG. Mellképe sugárkoronával és pánczéllal jobbra. Rev. VIRTVS AVG. Az Erő balra áll, jobbájában kis Victoriát tart, balja paizsra támaszkodik. (Coh. VI. 813.)

Diocletianus. 1 db. kis br. Av. IMP. DIOCLETIANVS AVG. Sugárkoronás és pánczélozott mellképe jobbra. Rev. IOVI CONSERVAT. Juppiter meztelen alakja, előtte sas, szájában koszorúval. (Coh. VI. 242.)

Maximianus Hercules. 1 db. köz. br. Av. IMP. C. M. AVR. VAL. MAXIMIANVS P. F. AVG. Bab. feje jobbra. Rev. GENIO . . . A Genius balra áll s csészét és bőségszarút tart.

Galerius Maximianus. 1 db. köz. br. Av. IMP. C. GAL. VAL. MAXIMIANVS P. F. AVG. Bab. feje jobbra. Rev. GENIO IMPERATORIS. A Genius balra áll, csészeből folyadékot önt ki, baljában bőségszarú. A szelvényben, HTT. (Coh. VII. 47.)

1 db. köz. br. Av. MAXIMIANVS NOB. CÆS. Bab. feje jobbra. Rev. hibás veret.

Nagy Constantinus. 1 db. kis br. (Quinár?) Av. D. N. CONSTANTINVS P. F. AVG. Bab. feje jobbra. Rev. GLORIA EXERCITVS. Két katona áll, köztük egy hadijelvény. (Coh. VII. 249.)

1 db. kis br. (Quinár?) Av. CONSTANTINVS MAX. AVG. Bab. mellképe jobbra. Rev. ugyanaz. A szelvényben, ASIS ☉. (Coh. VII. 250.)

1 db. kis br. Av. CONSTANTINVS AVG. Bab. feje jobbra. Rev. PROVIDENTIAE AVGG. Tábori kapú két toronnyal. A szelvényben SMNA. (Coh. VII. 454.)

1 db. kis br. Csonka. Av. CONSTANTINVS . . . Bab. feje balra. Rev. PROVIDENTIAE CÆSS. Ugyanazon előállítás. (V. ö. Coh. VII. 462.)

Constantinopolis. 1 db. kis br. Av. CONSTANTINOPOLIS. Női mellkép sisakosan balra. Rev. Victoria balra megy, lándzsát tart s paizsra támaszkodik. (V. ö. Coh. VII. 21.)

Roma. 1 db. kis br. Av. VRBS ROMA. Roma mellképe balra sisakosan. Rev. A farkas balra, Romulust és Romust szoptatja; fölötté két csillag. (Coh. VII. 17.)

Constantinus II. 3 db. kis br. Av. CONSTANTINVS IVN. NOB. C. Mellképe babérkoszorúval jobbra. Rev. GLORIA EXERCITVS. Két katona áll, lándzsát tartanak és paizsaikra támaszkodnak. Köztük katonai jelvény. A szelvényekben ESIS. és SMTSA, a harmadiké olvashatatlan. (Coh. VII. 114.)

1 db. kis br. Av. CONSTANTINVS IVN. NOB. C. Mellképe balra, vállán lándzsa. Rev. VOT. V. MVLT. X. CESS. TSB. babérkoszorúban. (Coh. VII. 274.)

Constans I. 2 db. kis br. Av. D. N. GONSTANS P. F. AVG. Diademás mellképe jobbra. Rev. FEL. TEMP. REPARATIO. Constans hajón áll, gömböt és a labarumot tartva. Jobbra ül Victoria a kormánylapáttal kezében. Az egyiknek szelvényében ASIS. (Coh. VII. 10.)

Constantius II. 1 db. köz. br. Av. D. N. CONSTANTIVS P. F. AVG. Diademás mellképe jobbra, mögötte A. Rev. Constantius katonai öltönyben, mindegyik kezében egy-egy labarumot tart. A szelvényben ASIS. (Coh. VII. 3.)

1 db. köz. br. Av. ugyanaz. Rev. FEL. TEMP. REPARATIO. Római katona egy lováról lebukott ellenséget szúr le. (Coh. VII. 44.)

1 db. kis br. Ugyanazon érem.

1 db. kis br. quinar. Av. CONSTANTIVS P. F. AVG. Diademás mellképe jobbra. Rev. VICTORIAE DO. AVGG. Q. NN. Két Victoria szemközt áll egymással; koszorút és pálmaágot tartanak. A szelvényben ESIS. (Coh. VII. 293.)

Constantius (Gallus) III. 1 db. kis br. Av. D. N. CONSTANTIVS IVN. NOB. C. Mellképe jobbra. Rev. kopott.

Julianus II. 1 db. kis br. Av. D. N. FL. CL. IVLIANVS P. F. AVG. Mellképe sisakosan balra, lándzsát és paizsot tartva. Rev. VOT. X. MVLT. XX. babérkoszorúban. (Coh. I. kiadás, VI. 132.)

2 db. kis br. Kopottak.

Jovianus. 1 db. kis br. Av. D. N. IOVIANVS P. F. AVG. Diademás mellképe jobbra. Rev. Babérkoszorú, a benne foglalt felirat elolvashatatlan.

Valens. 2 db. kis br. Av. D. N. VALENS P. F. AVG. Mellképe diademával ékesítve, jobbra. Rev. SECVRITAS REIPVBLICÆ. Victoria balra megy, koszorút és pálmaágot tart. Az egyiknek szelvényében $\frac{F}{SIS} \frac{M}{SIS}$ (Coh. I. kiad. VI. 72.)

A Fehéregyház és a régészeti ásatások területe.

A magyar királyi államnyomdából.

